

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HAZIRLAYAN: Hüseyin Mevsim

Bulgar Gözüyle
BURSA

KitapYAYINEVI

BULGAR GÖZÜYLE BURSA

KİTAP YAYINEVİ – 66

ANİ VE YAŞAM DİZİSİ – 17

BULGAR GÖZÜYLE BURSA / HÜSEYİN MEVSİM (ÇEVİREN VE YAYINA HAZIRLAYAN)

© 2009, HÜSEYİN MEVSİM

© 2009, KİTAP YAYINEVİ LTD.

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

DÜZELTİ

GÖKHAN GENÇAY

KİTAP TASARIMI

YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI

UMUT SÜDÜK

TASARIM DANIŞMANLIĞI

BEK

KAPAK RESİMLERİ

ENGİN ÖZENDES KOLEKSİYONU

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI

MAS MATBAACILIK A.Ş.

KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3

34408 KÂÇITHANE

SERTİFİKA NO. 12055

T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80

E: INFO@MASMAY.COM.TR

1. BASIM

KASIM 2009, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-036-2

ESERİN ÇEVİRİSİ, BULGARİSTAN ULUSAL KÜLTÜR FONU'NUN DESTEĞİNİ KAZANMIŞTIR.

YAYIN YÖNETMENİ

ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.

KÂÇIT HANE BİNASI

HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A

34408 KÂÇITHANE İSTANBUL

SERTİFİKA NO. 12348

T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56

E: kitap@kitapyayinevi.com

W: www.kitapyayinevi.com

Bulgar Gözüyle
Bursa

ÇEVİREN VE YAYINA HAZIRLAYAN
HÜSEYİN MEVSİM

KitapYAYINEVi

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Giriş 8

NİKOLA NAÇOV 13

BURSA GEZİSİ (1879) 15

VASIL KINÇOV 67

KÜÇÜK ASYA'DA (1899) 69

PETİR DASKALOV 95

ANADOLU'YA BİR BAKIŞ (1909) 97

DİZİN 114

ÖNSÖZ

Ülkemizde Osmanlı üzerine yapılan araştırmaların başlıca eksikliğinin, yüzyıllarca İmparatorluk sınırları içinde yer almış Balkan Slav halklarının kendi dillerinde yarattığı kaynakların yeterince bilinmemesinde yattığını düşünmekteyiz. Sözüünü ettiğimiz kaynaklar arasında halk yaratıcılığı, süreli yayınlar, gezi notları ve anılar kuşkusuz son derece önemli yer tutar. Batı dillerindeki kaynakların görece iyi tanındığı Osmanlı tarih yazımında, ne yazık ki, Bulgar, Sırp, Hırvat veya Slovenlerin yazınsal mirası hakkında bilgimiz kısıtlıdır. İlber Ortaylı'ya göre, "karşılıklı arşiv tetkiklerinin zorluğu" ve "filolojik noksanlık"tan kaynaklanan bu durumun giderilmesiyle, yüzyıllarca İmparatorluğun unsurları arasında yer alan Balkan Slavlarının "içten" bakış açısı, Osmanlı'nın farklı boyutlarını yakalamamız ve değerlendirmemiz bakımından büyük önem kazanacaktır.

Bulgar Kaynaklarında Rumeli ve Anadolu Tanıklıkları başlıklı kapsamlı tasarımızla bu eksikliğin giderilmesi yönünde küçük de olsa bir katkı sağlamayı umut ediyoruz.

Tasarının ilk adımı niteliğindeki *Bulgar Gözüyle Bursa* konulu çalışmamızda, Osmanlı'nın ilk başkenti, Uludağ eteklerindeki eşsiz kent, ipekçiliğin merkezi, kaplıcalar diyarı Yeşil Bursa'yla ilgili 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yıllarında, gezi notu ve anı türlerinde kaleme alınmış tanıklıklara yer verilmektedir.

Gerek Nikola Naçov, gerekse Vasil Kınçov ve Petır Daskalov'un seyahat notu ve anı karışımı yapıtları, 1870'li-1910'lu yıllarda Bursa ve yakın çevresindeki toplumsal yaşam, doğal felaketler, İstanbul-Mudanya-Bursa arasındaki ulaşım koşulları, ticaret etkinlikleri, üretim, eğitim sistemi, azınlık okulları, etnik katmanlar arasındaki ilişkiler, bölgenin coğrafyası, camiler ve sultan türbeleri gibi dini ve sivil anıtlar, yaygın söylenceler ve birçok başka konu hakkında bilgi içermektedir.

Bulgar Gözüyle Bursa başlıklı çalışmamızın Bursa kent tarihi araştırmalarına katkı sağlayacağı umudunu taşıyorum.

Doç. DR. HÜSEYİN MEVSİM,
KASIM 2008, ANKARA

Giriş

Bursa ve yakın çevresinin Bulgar yazınına yansımalarını kısaca özetlemek gerekirse, ilk olarak kentin adı, Uludağ eteklerinde bulunduğu varsayılan Polihron Manastırı bağlamında Kiril ile Metodiy kardeşlerin kapsamlı veya kısa aziz yaşamöykülerinde geçer. Bunların içerdiği bilgiler ışığında, ağabey Metodiy'in adı geçen manastıra 851 yılında rahip olarak geldiği, aynı yıl Arap misyonundan dönen Konstantin-Kiril Filozof'un da burada inzivaya çekildiği ve ilk Slav abecesi niteliğindeki Glagolitiği yarattığı, ayrıca Yunnanca'dan Bulgarca'ya kutsal kitapların çevirisine başladığı sonucu çıkartılır.

855 (bazı varsayımlara göre ise 862–863) yılında bugün Kiril adıyla bilinen ve Bulgarların dışında Rusya, Ukrayna, Sırbistan ve Makedonya'da da kullanılan alfabenin iki kardeş tarafından Polihron Manastırı'nda oluşturulduğu kabul edilir, ancak Eski Bulgar edebiyatının dinsel özelliğinden dolayı gerek dağ, gerekse eteklerinde konumlu kentle ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmez.

Sözü edilen manastırın konumunun tespit edilmesi, Kiril alfabesini kullanan ülke ve halklar tarafından Bursa ve Uludağ'a yönelik olağanüstü bir ilginin doğmasına neden olacaktır. Bu bağlamda yapılacak çalışmalar sonucunda Bursa turistik ve kültürel potansiyelini katlayacaktır.

Daha sonraki dönemlerde, Bulgar edebiyatında Bursa'nın Osmanlı'nın kuruluş ve İmparatorluğun ilk başkenti olması bağlamında anıldığına tanıklık ederiz. Örneğin, 14. yüzyıl başlarına tarihlenen *Anonim Bulgar Kroniği*'nde kentle ilgili, "Orhan ordusuyla Bursa'yı kuşattı, çevresini ateşe verdi ve oğlu Ulu Murad ile kenti ele geçirdi. Böylece başkentini buraya taşıdı" ayrıntısına rastlarız. Bir başka Ortaçağ Bulgar yazarı olan Konstantin Kostenecki'nin Osmanlı'nın Balkanlara geçişi ve o dönemde yapılan savaşlarla ilgili son derece değerli bilgiler içeren, Kitap Yayınevi'nin *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü* (1431) adıyla yayınladığı eserinde de Bursa'nın adı, Çelebi 1. Mehmed'in ölümünden sonra buradaki türbesine taşınması nedeniyle geçer, ama kentin tasvirine veya başka bilgiye ulaşamayız.

Bursa hakkında bilgilere, Bulgar ulusal tarih yazımının ağır bastığı 18. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan bazı eserlerde de rastlarız. Ör-

neğin, Paisiy Hilendarski'nin (1722-1773) yeni edebiyatın başlangıcına işaret eden *Slav Bulgar Tarihi* başlıklı yapıtında kentten iki kere söz edilir: "Sultan Murad, Bursa'da oturuyordu. Aleksander döneminde Bizans, Bulgarlar ve Murad arasında barış egemendi," "Murad başkentini Bursa'dan Edirne'ye taşıdı."

Bulgar tarihinde önemli bir evre olan Uyanış Çağı'nda Bursa'nın Bulgarların odağına daha sıkça girdiğini görürüz. Özellikle 1840'lardan sonra, başta abacılar ve kaytancılar olmak üzere birçok Bulgar, Bursa ve çevresindeki kasabalara yerleşerek üretim ve ticari etkinliklerde bulunur.

1848-1877 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan Bulgar gazete ve dergilerinde Bursa'dan haberlere de yer verildiğine tanıklık ederiz. Bunların çeşitli içeriklerde, ama ağırlıklı doğa felaketler ve kentin sosyoekonomik durumuyla yakından ilgili olduğunu görürüz.

Bulgar Uyanış Çağı'nın önemli kişiliklerinden, Odessa'da tüccarlık yapan, Bulgar kültürü ve eğitimine yadsınamayacak katkı ve destek sağlayan Vasil Aprilov (1789-1847), yakınlarına yazdığı 10 Mart 1847 tarihli mektupta "ilkbaharda sağlığından dolayı İstanbul'a gitmeyi tasarladığını" ve ardından doğduğu Gabrovo'ya uğramak istediğini belirtir. Gerçekten, mayıs ayının ilk günlerinde Aprilov gemiyle yola çıkar. Yolculuğunun amacı, sağlığına kavuştuktan sonra memleketini ziyaret etmek ve kurmuş olduğu okulun başarısını görmektir. Bu niyetle Bursa'ya gelir, kaplıcalarda tedavi görür ve biraz iyileşince Gabrovo üzerinden Rusya'ya dönme kararı alır. Ancak yolda rahatsızlanır ve yaşama gözlerini yumar. Bütün araştırmalarımıza karşın Aprilov'un arşivinde Bursa'da geçirdiği dönemle ilgili herhangi bir yazılı tanıklık tespit edemedik.

Bursa, ünlü din adamı ve Bulgar kilisesinin Fener Rum Patrikliği'nden bağımsızlığı için amansız bir savaşım veren İlarion Makariopolski'nin (1812-1875) Kütahya'dan sonra, 1862-1864 yıllarında sürgünlüğünü geçirdiği yerdir.

Başka bir üst düzey Bulgar kilise görevlisinin de Bursa'yla ilginç bir ilişkisi olduğunu görmekteyiz. Antim I'den sonra ekzarhlığa getirilen Yosif I (1840-1915), sağlık sorunlarından dolayı Fransa'nın Vichy kaplıcalarına gitmeye hazırlanırken, II. Abdülhamid'in kıvrak bir önerisiyle Bursa'ya gelir.

Bunun aslında üstü kapalı bir sürgün olduğu görüşleri ileri sürülse de, sultanın özel konuğu sıfatıyla Yosif I eski Osmanlı başkentinde son derece büyük ilgi ve saygı görür. Daha somut olarak, Bulgar Ekzarhı Bursa'da 27 Nisan-3 Haziran 1884 tarihleri arasında kalır ve Ermeni asıllı Bedros efendinin seçkin evinde konuk edilir. Sıkça kaplıcaları ziyaret eden Bulgar ruhani lideri, Uludağ'ın sağaltıcı havasından olsa gerek, İstanbul Ortaköy'deki konutuna sağlığına tamamen kavuşmuş olarak döner. Ancak Ekzarh'ın büyük bir titizlikle tuttuğu günlüğünde Bursa'yla ilgili notları daha sonra okunamayacak şekilde karalaması da açıklanması zor bir meseledir.

Ulusal Bulgar edebiyatının profesyonel anlamda ilk yazarı, "ulu çınarı" ve bütün türlerde klasikleşmiş ürünler veren İvan Vazov (1850-1921) da 1889'da göz tedavisi için geldiği İstanbul'da doktorları tarafından Bursa veya Odessa Limanı'ndaki kaplıcalara gönderilir. Ancak sarsılmaz Rus yanadışlığıyla bilinen Vazov, Odessa'ya gitmeyi yeğler. Bursa'yı seçseydi, hiç kuşku yok ki, kent hakkında değerli tanıklık ve izlenimlere imza atacaktı.

Bir başka önemli kişilik, Zeytinbağı (Trilye) ve Bursa'dan sonra Heybeli Ruhban Okulu'nda eğitim gören ve daha sonra Doğu Rumeli Eyaleti ve Bulgar Prenslığı'nde üst düzey devlet görevleri üstlenen Marko Balabanov (1837-1921), yaşamını Bursa kaplıcalarından ülkesine dönerken trende yitirir. Balabanov'un arşivinde Bursa ile ilgili not ve tanıklıkların bulunması oldukça yüksek bir olasılıktır.

Başka bir çalışmamızın konusunu oluşturacak Cumhuriyet döneminde de, Bulgar yazar, gazeteci ve aydınların Bursa ve çevresini ziyaret ederek izlenimlerini aktardıklarını görürüz.

NİKOLA NAÇOV

Nikola Naçov 1859 yılında Kalofer [Kalufer] kasabasında dünyaya geldi. Küçük yaşta öksüz kalınca anne tarafından dedesinin yanında büyüyen Naçov, ilköğrenimini doğduğu kasabada gördükten sonra Gabrovo'da [Gabrova] bulunan ünlü Aprilov Lisesi'ne devam etti. Aslında Nikola Naçov öğrenimine İstanbul'daki Robert Kolej'de devam etmek istemiş, ancak maddi sıkıntılar yüzünden bu amacına ulaşamamıştı. Naçov Plovdiv [Filibe] Lisesi'ni bitirdikten sonra uzun yıllar Sadovo [Sadova] Ziraat Okulu ve Sofya'da öğretmenlik yaptı (1891-1914). Sofya Üniversitesi Kütüphanesi'nde çeşitli görevler üstlendi.

1862'de babası Enyo Naney Manolov, kardeşi Manol ile uzun yıllar abacılık yaptığı Bursa'da aniden yaşamını yitirdi, kısa zaman sonra annesi de vefat etti. Naçov babasının ölümünden on yedi yıl sonra Bursa'ya gitmeye ve ondan kalmış olabilecek mirasa sahip çıkmaya karar verdi. Özellikle de Belovo [Belova]-İstanbul tren yolunun açılması ve gemi taşımacılığının görece gelişmesinden sonra Bursa'ya yolculuk eskisi gibi zorlu değildi. İlk uzun yolculuğuna çıkan Nikola, babasının tek mirasçısı olduğunu kanıtlayan belgeleri ve yolcu tezkeresini hazırlatarak Filibe'den trene bindi ve Edirne üzerinden İstanbul Sirkeci'ye ulaştı. Buradan Bulgar abacı dükkânlarının bulunduğu Galata ve Eminönü'nde Mısır Çarşısı arkasındaki Balkapanı Hanı'na giderek birçok kişiyle görüştü ve ne yapması gerektiği konusunda akıl danıştı. Bursa'daki tanıdık abacılara mektuplar yazdı ve sonuçta Nikola'nın hakkına Uzunçarşı'da bulunan bir dükkândan 1/5 ve İpek Hanı'nda bir odadan 1/2 pay düştüğü, ayrıca Ticaret Meclisi'nde 500-600 kuruş birikmiş parası olduğu anlaşıldı. O yıllarda (1879) İstanbul'dan Mudanya ve Gemlik'e her salı, cuma ve pazar, oradan İstanbul'a da salı, perşembe ve pazar günleri posta vapuru seferleri düzenleniyordu. 1879 yılına ait olan bu gezi notları 1934'te *Do Brusa i nazad* (Bursa Gezisi) başlığıyla kitaplaştırıldı.

Öykü ve uzun öykü alanında başarılı örnekler sunamayan Naçov, daha çok Uyanış Çağı olarak tanımlanan 19. yüzyıl Bulgar tarihi, halk yaratıcılığı ve kültür merkezleriyle ilgili araştırmalarıyla ün kazandı. Nikola Naçov 1940'ta Sofya'da yaşamını yitirdi.

BURSA GEZİSİ (1879)

Yirmi gün önce arşivimi karıştırırken, bir zamanlar Bursa'ya yaptığım yolculuğun notlarını içeren defterimi buldum. Bunları yeniden gözden geçirince, yıllar içinde daha değerlendiklerini ve ilgi çekici hale geldiklerini gördüm. Defteri kitap olarak basmaya karar verdim. Saatler Türkçe, gün ve aylar eski takvime göre verilmiştir.

(...)

MARMARA DENİZİ VE MUDANYA KÖYÜ

Sonraki gün, 29 Mayıs, saat ikide Sarayburnu'ndan Mahsusiye Şirketi'ne ait eski bir Türk gemisiyle Mudanya Köyü'ne hareket ettim. Gemi-de bizim oralardan iki Bulgar'la –Koprivštitsa [Avratalan] yakınlarındaki Klisura'dan Petır Hacıhristov ve Gabrovolu Nikola– tanıştım. Birincisi Gemlik'e, ötekirse Karamürsel'e gidiyordu. (...)

Gemimiz denize açıldı ve ardında beyaz köpük sıraları bırakarak kararlı bir şekilde suyun koyu yeşil yüzeyini yarmaya başladı. Artık ben denizde büyük bir gemiyle yolculuk ediyor ve güverteden insan zekâsı ve emeğinin uzun uğraşlar sonucu ortaya çıkardığı karmaşık makine dairesini seyrederiyordum.

Şansıma deniz sakin olduğu için yolculuk keyifliydi. Yine de altımızdaki devasa su kütlesi elimde olmadan beni heyecanlanıyordu. Bence, deniz görmemiş bir insan, çok az şey görmüş demektir. İncil'de geçen “Ve Tanrı suyu karadan ayırdı” tümcesini anımsadım. Sadece denizde Kolomb'un cesaretini anlayabilir ve onun dehası önünde saygıyla eğilebilirsin. Gemi gittikçe açılıyor ve arkamızdaki kuzey kıyıları giderek ufukta kayboluyordu. Su yüzeyinde iri yunuslar gemiyi karşılıyor, ona paralel olarak birkaç dakika yüziyor ve sonra yorgun bir halde taktipten vazgeçiyorlardı. Bunlar yolcular-dan suya bir şey düşmesini bekler. Gemi hızla Anadolu kıyısına yaklaşıyordu. Sonunda İncir Limanı'nı' geçtik ve saat altı buçuk civarında Mudanya Köyü'nün iskelesine yanaştık.

Artık ben Asya'daydım, her yönüyle birbirinden çok farklı olan iki dünyanın sınırında... Burası gerçek Doğu'dur ve oldukça kısa mesafeye rağ-

men her açıdan büyük farklılıklar gözlemlenir. Limanda bohçama ve yolcu biletime baktılar. Asık suratlı bir zabıta memuru yolcu tezkeremi sadece açtı ve incelemeden kabaca iade etti, sertçe bana baktı ve bir şeyler mırıldandı. Bohçamın içinde İstanbul'da giydiğim yeni şapkamı da bulduklarında çok korktum. Bununla, genç aklı işte, Osmanlı'nın bir zamanlar başkenti olan Bursa'da fiyaka atacaktım güya. Herhalde Anadolu polisi çok korkmuş ve artık harekete geçmiş olmalıydı... Tanrı'ma şükürler olsun ki, kötü bir şey gelmedi başıma. İskele parasını da ödedim ve biraz sonra gemi Mudanya'ya iki saat uzaklıktaki Gemlik'e hareket etti. Petır Hacıhristov Bursa'daki akrabası Bobi Dorosiev'e selam söyledi.

Mudanya yaklaşık iki yüz evden ibaret küçük bir köy. Nüfusu, Hıristiyan olan Karamanlı Rumlardan oluşuyor. Bunların güya vaftiz edilmiş Türkler olduğu söylene de, bu inanılası bir şey değil. Ancak görünüş açısından Türklerden hiçbir farkları yok. Bunları birbirinden ayırt etmek de çok zor: Hepsi esmer tenli ve genelde baldırı açıkta bırakan siyah kumaştan dar ve kısa don ve mutlaka siyah çalmadan oluşan zeybek giysileri var. (...)

Mudanya'dan Bursa'ya yaklaşık otuz beş kilometre. Demiryolu da yapılmıştı, ama daha sonra, 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan dolayı bırakıldı. Bir tek vagonlar eksikti. Mudanya'dan Bursa'ya genelde faytonlarla yolculuk edilir. Bir faytona iki Rum, ben ve bir Türk bindik. Her birimiz 3/4 beyaz mecidiye ödedik. Arap faytoncuyla memleketli çıktık: Bana Tatar Pazarcık'tan² olduğunu söyledi, ama doğrusu pek inanmadım... Daha sonra her yolcunun nereden olduğunu söylemesine gerek kalmadı. Yolumuz sarptı ve artık çiçek açmış zeytin ağaçlarıyla kaplı Mudanya zeytinlikleri arasından geçiyorduk. Uzaktan bakınca bunlar külrengi yapraklarıyla sonbahara doğru bizdeki iğdeleri andırır. Zeytin ağaçları ta doruğa kadar dağı kaplamış, başka ağaç türünü neredeyse göremezsiniz. Tufandan sonra seller dindiğinde, Nuh Peygamberin gemisinden dünyaya bir güvercin saldığını anımsadım. Güvercin, gagasında taze bir zeytin dalıyla dönmüş ve bu artık suların çekildiğinin işareti sayılmış. Acelesi olan iki yol arkadaşımın pek hoşuna gitmese de, bir ara faytondan atladım, yol kenarındaki bir zeytin ağacına koştum, hatıra olarak saklamak için açık yeşil bir dal kopardım. Es-

ki çağlarda zeytin dalı barışın simgesi sayılmış. Eski Yunanlılar onu Tanrıça Athena'ya adar ve zeytin dallarıyla Zeus, Apollon ve Herakles'in anıtlarını süslerlermiş. Zeytin, nemli ve sıcak deniz iklimini sever. Kulenin bulunduğu doruğa kadar tırmandık. Zeytinlikler de genelde buraya kadar uzanmaktadır. Güneybatıda ormanla kaplı Keşiş (Olympos) Dağı'nı gördük. Bir zamanlar Olympos Dağı'nda Aziz Kiril ile Aziz Metodiy³ kardeşlerin yaşadığı bir manastır⁴ varmış. Kiril, Konstantinopolis'te eğitim görmüş ve Papaz Hrabir'a⁵ göre Slav-Bulgar abecesini Olympos Dağı'nda yaratmıştır. (Mitolojide geçen başka bir Olympos daha vardır ve o Yunanistan'da bulunur.) 29 Mayıs olmasına karşın halen dağın doruklarında kar yığınları parlıyordu. Eteklerindeyse görkemli bir yeşillik arasında, bazıları artık batan güneşte ışıldayan minareleriyle Bursa görünüyordu.

Kendimi bildim bileli evimizdeki sohbetlerde birçok kereler Bursa adını duymuştum. Onu gizemli, İstanbul'dan daha büyük bir kent olarak hayal ediyordum. Üstelik babamın mezarı, doğduğu Kalofer'den çok uzakta, bu kentteydi. Bursa'ya, izah etmekte güçlük çektiğim bir iç heyecanla yaklaşıyordum.

Kuleden sonra yine sarp yollardan gittik. Âdet olduğu üzere yolun yarısında mola verdik. Yolcular birer kahve içtiler, atlar ise biraz kuru ot yedi. Doruktan sonra artık zeytin ağaçları görmedik, ama bunlardan Bursa'da da vardır. Bursa'ya yaklaşık bir saat uzaklıktaki Çekirge Köyü kenarından geçtik. En sonunda bağ ve güzel bahçeler arasından kente girdik. Rum Aziz Yuhanna Kilisesi⁶ ile Karamustafa Hamamı'nın⁷ yanından geçtik. Artık saat gece yarısını gösteriyordu. Etraftaki gürültülü sokaklarda sadece Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi görülüyordu.

BURSA'DA VE GERİ DÖNÜŞ

Bursa'da Bulgar abacıların yaşadığı Uzunçarşı'daki Mahmutpaşa Hanı'nın adını bir kâğıda not etmişim. Oraya gidecektim. Hanın adını İstanbul'dayken Yakim Drıtskov söylemişti. Faytonumuzun durduğu handa elimdeki bohçayla, soruşturmaya ve aramaya koyulduğumda, benim için hoş olmayan bir sürprizle karşı karşıya kaldım. Uzunçarşı'ya girer girmez, yaşlı ve beyaz sakallı bir Türk olan pazvant, arkamdan gürültüyle kapıyı ka-

pattı. Onun gösterdiği hana adımıımı atar atmaz onbaşı, yine bir Türk, kalın ve eski kapıya büyük bir kilit vurdu. Bir kaleye kapatılmış gibi hissettim kendimi. Hacı Panayot ve dükkânını da not etmiştim, ama artık bütün dükkânlar kapalıydı ve bu saatte kentte nerede arayacaktım onu?

Burada çok eskilerden beri bir düzen kurulmuş. Geceleri geç vakit Uzunçarşı ve Mahmutpaşa Hanı'nın kapısı kapatılıyor ve ancak sabah olunca açılıyordu. Handa bir tek yabancı bekâr erkekler kalıyordu. Gece, kentte önemli ve acil bir ihtiyacın çıkınca, doktor gibi, Tanrı yardımcın olsun! Dışarı çıkmanız bir yığın formalite ve uzun zaman gerektirir, ama handa yaşayanlar sözü edilen katı düzeni ister istemez kabullenmişler. Biraz daha gecikseydim Bursa'da sokak ortasında kalacak ve kim bilir nerede geceleyecektim.

Şansıma Mahmutpaşa Hanı'nda birkaç Koprivştitsalı Bulgar abacı buldum. Beni görünce ve özellikle de Bulgarca konuştuğumu duyunca hayretler içinde kaldılar ve bana kucak açtılar. Üstelik, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan vatandan geliyordum ben, ayrıca yabancı diyarda memleketlin akrabandan daha yakındır. Onlara kim ve nereden olduğumu anlattım. Handa, Koprivştitsalı Nikola Pincikov'u, Bobi Dorosiev'i, Hristo Hacıpetrov'u (Mudanya'ya kadar beraber yolculuk ettiğimiz yakını Petir Hacıhristov'un selamını ilettim), Georgi ile Raşko Rayçinov kardeşleri buldum. Bobi Dorosiev'e Yovko Obreykov'un daha Filibe'de vermiş olduğu mektubu ilettim. Hepsisi Manol amcamı sordu. Onlara da amcam hakkında hiçbir şey, hatta sağ olup olmadığını bile bilmediğimi söyledim. Büyük bir ilgi ve dikkatle her sözümü adeta yutuyor ve geçim derdinden bu denli uzaklara düşmüş Bulgar kardeşlerim, bağımsız Bulgaristan hakkında birçok soru yöneltiyorlardı. En sonunda niçin Bursa'ya geldiğimi anlattım. Nikola Pincikov'un odasında kaldım ve beni kendi evladıymış gibi konuk etti. Babamı çok iyi tanıyormuş ve bir zamanlar yakın arkadaşı olan babam hakkında çok güzel şeyler söyledi.

Koprivştitsalılar neredeyse İngilizler kadar girişimci kolonicilerdir! Nerede rastlamazsınız ki onlara? Filibe'de, Kazanlık'ta [Kızanlık], Edirne'de, İstanbul'da, İzmit'te, Bursa'da, Akdeniz adalarında, İzmir'de, İskenderiye'de, Kahire'de, Basra'da, Etiyopya'da... Boşuna bir İstanbullu Bulgar, şakay-

la karışık, Etiyopya Kralı Teodor'un da Koprivştitsalı olduğunu anlatmıyor. Bu konuda Kaloferlilerin de Koprivştitsalılardan aşağı kalır yanı yoktur, ama bizimkiler gurbete daha çok Romanya ve Rusya'ya gidiyorlardı.

Mahmutpaşa Hanı, Filibe'deki Kurşun Hanı, İstanbul'daki Balkapanı Hanı benzeri eski bir kervansaraydır: İki katlı, horasanla yapılmış dört kalın taş duvarlı bir yapı, ortada geniş bir avlusu var, bunun çevresinde üstte ve altta galeriler ve neredeyse birbirinin aynı olan dizi dizi odalar bulunur. Avluda, kurnasından gürül gürül taze ve duru dağ suyu akan eski bir çeşme, onun yanında da bizdeki bir ceviz ağacı kadar büyük incir ağacı vardı.

Sabah çarşı açılınca Nikola Pincikov, Mahmutpaşa Hanı'na komşu olan Uzunçarşı'da bulunan Rum abacı Hacı Panayot'un dükkânına götürdü beni ve ona kim olduğumu anlattı. Ben de kendisine Yakim Drıtskov'un mektubunu verdim. Bu mektupta Yakim, işlerimi bir an önce çözümleyebilmem için Hacı Panayot'tan elinden geldiğince yardım etmesini rica ediyordu. O da hemen bunun sözünü verdi, çünkü, dediğine göre, bir zamanlar babamın iyi arkadaşıymış, üstelik abacılık mesleğini Nanyo dedemin dükkânında öğrenmiş. Hacı Panayot biraz umutsuzca baktı bana, bir şeyler daha söylemek istiyordu sanki, ama vazgeçti. O da Manol amcamı sordu. Ben ona da amcam hakkında bir şey söyleyemedim. Sonra Hacı Panayot kısaca işin karmaşıklığını anlattı ve daha önce Yakim'e de yazmış olduğunu yineledi: Benim hakkıma, dükkânın $\frac{1}{5}$ ve İpek Hanı'ndaki odanın $\frac{1}{2}$ payı, ayrıca Ticaret Meclisi'nde 700-800 kuruş düşüyordu. Bunların yarısı da Manol amcamın hakkıymış. Sözü edilen dükkân Nanyo dedeye aitmiş, ancak vefatından sonra oğulları Enyo, babam, Manol, Mihalaki, Konstantin ve Ekaterina'ya miras kalmış. Daha önceden Konstantin amcam Manol'a payını satmış, aynı şekilde Ekaterina halam da Bursa'ya bir gelişinde payını Manol'a vermiş. O da bunun karşılığında baba evindeki payından feragat etmiş. Böylelikle değiş tokuş gerçekleşmiş, öyle ki, Manol'un dükkândaki payları üç olmuş ve daha sonra Bursa'dan ayrılınca bunları yine abacı olan Ermeni Agop Agopyan'a 190 Türk lirasına satmış. Sonuçta, sözü edilen dükkânda babamın ve Mihalaki amcamın payları kalmış. Ancak İpek Hanı'ndaki odayı babam ve Manol amcam satın almışlar.

Sonra Hacı Panayot İpek Hanı'na da götürdü beni ve sözü edilen odayı gördüm. Odacıbaşından anahtarı aldı ve açtı. Orası kiraya verilmemişti. Hacı Panayot bu oda için yıllık 3-4 Türk lirası kira verdiklerini, ama o buna yanaşmadığını ve şimdi ben Bursa'ya gelmişken uygun bulduğumu yapabileceğimi söyledi. Ardından Hacı Panayot yine Uzunçarşı'da, tam Mahmutpaşa Hanı'nın ana kapısı karşısında bulunan dükkânımızı gösterdi. O da kapalıydı. Artin'in bir panayıra gittiği ve altı yedi gün sonra döneceği söylendi. Sonra Hacı Panayot beni kendi dükkânına götürdü ve işimle ilgili daha uzun konuştu. Bunca yıldır bu işin bir türlü çözüme kavuşmadığını ve artık sonuçlandırılması gerektiğini anlattı. Biraz düşündükten sonra, amcam olmadan kendi başıma hiçbir şeyi halledemeyeceğimi ekledi. Bunun birçok nedeni vardı: Odanın sadece kendime düşen payını, özellikle de üstüme geçirmeden satmam zor olacaktı, ayrıca tamamı satılırsa daha iyi fiyata gidecekti. Kendi başıma Ticaret Meclisi'nde birikmiş paraların yarısını bile alabilmem zordu. Bir de köylerdeki sayısız veresiye alacaklarını kendi başıma toplamaya kalkarsam bir sonuç elde edemeyecektim, çünkü ne ben köylüleri tanıyordum, ne de onlar beni. Kaldı ki bu veresiyeler sadece bana ait değilmiş. Bunların dışında, önceden dükkân ve odadaki payın benim üzerime geçirilmesi için Türk mahkemelerine başvurmak gerekirmiş, falan filan. O yüzden, boşuna Bursa'da zaman yitirerek para harcamamamı, geri dönmemi ve Manol amcamı her neredeyse bulup mutlaka Bursa'ya gelmesi için ikna etmemi öğütledi bir baba gibi Hacı Panayot.

Bu durum karşısında beni derin bir düşünce sardı. Tam da işlerimin yola girdiğini tahmin edip sevinirken ve iyi sonuca doğru gittiğini düşünürken, her şeyin daha da sarpa sardığını, önüme yeni ve aşılması zorlu engeller çıktığını gördüm. Sisifos işkencesi!⁸ Eğer Manol amcam vefat ettiyse, işi tamamen yitirilmiş saymam gerekirdi. Bu durumda ne yapmam gerektiğini bilemiyordum. Nikola Pincikov da bayağı düşündü ve Hacı Panayot'un söylediklerine hak verdi. Bursa'da üç dört gün daha kaldım ve en sonunda yine İstanbul'a dönmeye, Balkapanı Hanı'ndakilerin verecekleri öğütler doğrultusunda hareket etmeye karar verdim. Ne var ki, amcamın yaşayıp yaşamadığını bilmiyordum. Eğer sağsa neredeydi? Derken aklıma daha önceleri birilerinden (nerede ve ne zaman, anımsamıyordum) Varna

yakınlarında bir yerde olduğunu duymuştum. Ama halen sağ salımse ve işlerin ne durumda olduğunu Bursa'da aldığım öğütler doğrultusunda yazsaydım, mektubu alınca gelir miydi? En azından yanıt verir miydi?! Belki benden çekiniyor, bir şeyden dolayı utanıyor da olabilirdi!

Ertesi gün Mudanya'dan İstanbul'a posta gemisi vardı. 30 Mayıs akşamı yine Nikola Pincikov'da akşam yemeği yedim ve gece yarısı saat ikide Georgi Rayçinov ile kardeşi Raško beni fenerle Velibey [Balibey]⁹ Hanı'na götürdüler. Burada bir fayton kiraladım. Bir de ne göreyim, faytoncu ve yolcular hep Türk değil mi, aralarında hiç Hıristiyan (Rum veya Ermeni) yoktu, biz ise gece yolculuk edecektik. En sonunda hana Yanya (Tesalya) taraflarından iki Yunan geldi. Gerçi onlar başka bir fayton tutmuşlardı, ama zifiri karanlıkta hep birlikte yolculuk edecektik. Gökyüzü bulutluydu ve sert bir rüzgâr esiyordu. Yolculuğumuz çok iyi geçti, sabah olduğunda Mudanya'ya ulaşmıştık. Önceki gece Marmara'da şiddetli bir fırtına olduğunu söylediler. Köpüklü dalgalar hâlâ kıyıya çarpıyor ve kum atıyor, iskeledeki gemiler sallanıyordu.

İstanbul limanında Türk ve daha küçük olan bir Yunan gemisi vardı. Türk gemisinde, Rus askerlerinin gelişinden (1877-1878) sonra Rumele'den kaçmış olan çok sayıda Türk muhaciri vardı. Bunlar yeni durumu kabullenerek bağımsız Bulgaristan'daki yerlerine dönüyorlardı. Yunan gemisi kişi başı 10 kuruş alıyordu ve ben tasarruf açısından ona bindim. Türk gemisi 20 kuruş alıyordu. Bizim gemi daha erken hareket etti ve kısa bir zaman sonra açık denize girince şiddetle sallanmaya başladı. Bir ara yağmur tuttu ve daha sert bir rüzgâr esti, bundan dolayı güvertenin tentelerini indirdiler, öyle ki, bütün yolcular yağmurun altında kaldık. Üstüne üstlük yoğun bir sis de çöktü. Sanırsınız ki, deniz büyük bir yeraltı ateşinden buharlaşıyor veya gökyüzü üzerimize çullanmış. Rotasını şaşırmış gemimiz ağır ağır ve belirsiz bir yönde gidiyordu. Azgın dalgalar şiddetle gemiye çarpıyor, büyük bir gürültüyle saçılıyor ve beyaz köpükler oluştuyordu. Gemi ceviz kabuğu gibi sallanıyordu. Ambardaki zeytin fıçıları, sepet içinde yumurta gibi birbirine çarpıyordu. Bazen dalgalar gemiyi yükseltip kaldırıyor ve pervaneler havada çakılıyordu. Marmara Denizi burnundan soluyordu, öfkeyle hırıldıyor ve sanki gemiyi alabora ederek günahkâr

yolcuları engin derinliğe dökmek istiyordu. Manda, boynuna konmuş küçük, ama cesaretli sineğe öfke kusuyordu. Bize düşman iki afet –çalkalanan deniz ve uzaktan gürültülerini duyduğumuz şimşekleri savuran bulutlu gökyüzü– arasında kalmıştık. Yolcular çok korkmuş, hatta bazıları umutsuzluğa kapılmıştı. Erkekler, kadınlar ve ağlayan çocuklar ürperti içinde ve benizleri solmuş bir halde güverteye yığılmışlardı. Bazı yolcular sanki sarhoşmuş gibi sendeliyor, kusuyor, bazıları ise haç çıkartıyor ve gökyüzünün merhameti için dua ediyorlardı. Benim de onlardan aşağı kalır yanı yoktu, yaşamımda hiçbir zaman olmadığı kadar korkuya kapılmıştım. Çevremdeki insanların hepsi yabancıydı. “Tanrım, bu korkunç saatte yanımda iki lafın belini kıracağım, dehşeti ve üzüntümü paylaşacağım ve birbirimizi birazcık olsun avutabileceğimiz tek bir Bulgar yok!” diye hayıflanıyordum. Daha büyük olan Türk gemisine binmediğimden pişmanlık duyuyordum. Bütün bunlar olurken görevliler soğukkanlılıklarını korudular ve gemiyi kurtarmak için aşağı yukarı koşuşturarak bitkin düştüler.

En sonunda, Tanrı’ya şükürler olsun! Yedi sekiz saat kadar kendinden geçmiş engin afetle boğuşuttuktan ve soğuk terler döktükten sonra, gemi sağ salım saat dokuz gibi İstanbul’a ulaştı ve Sarayburnu’na demir attı. Tarih 31 Mayıs, günlerden perşembeydi.

(...)

(Nikola Naçov, Galata ve Balkapanı Hanı’ndaki abacılara danıştıktan sonra, gemiyle Varna’ya, oradan Provadiya [Pravadi] ve Yeniköy’e gider. Burada Manol amcasını bulur, durumu anlatır, ancak bir türlü Bursa’ya gelmeye ikna edemez. Manol, Hacı Panayot adına bir vekâletname düzenler ve bu belgeyle genç Nikola İstanbul’a döner. Ancak burada, Manol amcasını mutlaka gelmeye ikna etmesi gerektiğini söylerler. Gelmesi için mektup yazar ve onu beklerken İstanbul’u yakından tanıma olanağı bulur. Nikola yeniden gemiyle Varna’ya ve oradan Yeniköy’e gider. Bu kez Manol ikna olur ve İstanbul’a dönerler.)

20 Temmuz Cuma sabahı, Manol amcam ve ben iskeledeydik. O gün Mudanya’ya üç gemi olduğunu gördük. Yunan gemisi, yolcularını ücretsiz götürmeye hazırlanıyordu. Bazen gemi kaptanları bilet tutarını düşürerek rekabete girerler. Herhalde her geminin kendi günlük tarifi var ve

ne kadar da az yolcusu olsa, belirtilen gün ve saatte mutlaka o yere ulaşması gerekir. Tabii ki, biz Yunan gemisine bindik.

MUDANYA'YA KADAR. YİNE BURSA'DA.

En sonunda bizim gemimiz de hareket etti. Gemimiz küçüktü, üstelik deniz de dalgalanmaya başlamıştı, ben dehşete kapıldım. Daha önce de belirttiğim gibi, Mudanya'dan İstanbul'a yine bu küçük Yunan gemisiyle yolculuk ederken, bayağı ecel terleri dökmüştüm. Şimdi her şeye katlanmamız gerekirdi, ücretsiz yolculuk ediyorduk. Gerçekten Türk gemisi daha büyüktü, ama kişi başına 23 kuruş ücret alıyordu. Artık engin Marmara'ya açılıyorduk. Bizim gemimiz daha hızlı yol alıyordu ve Türk gemisini geride bıraktık. Bir ara denizde büyük bir yunus gördük. Beyaz çalmalı ve silahlı bir Türk yolcu tabancasını denize doğru atıştı, ama kurşunun balığa yettiğini sanmam. En sonunda denizi aştık ve gemi Mudanya İskelesi'ne yanaştı. İskele parasını ödedik ve gümrükte giysilerimize baktılar. Tezkere de istediler. Manol amcam pasaportunu, ben de yolcu tezkeremi verdim. Memur efendi sadece baktı, suratını astı, bunları elimize tutuşturdu ve can sıkınlığıyla: "Hadi, defolun buradan!" diye mırıldandı.

Bir faytona amcam, ben, Katolik bir Ermeni olan Artin Bogosyan ile İbrahim Ağa adında bir Türk bindik ve Bursa'ya doğru yola çıktık. Ben sürekli kendi işimi düşünüyordum ve nihayet bu denli gayretten sonra başarılı sonuca doğru gidiliyor diye içten içe seviniyordum. Ama kente yaklaştıkça amcam daha karamsar ve düşünceli oluyordu, ben ise durmadan eğlenceli olaylar anlatarak onu keyiflendirmeye çalışıyordum. Bağlar içine dağılmış zeytin ağaçlarının meyveleri artık bizdeki küçük erikler kadar irileşmişti. Yolun yarısı eden kulenin yanındaki doruğa tırmanınca büyük bir sevinçle yine sevgili Bursa'mı gördüm. Amcamın gözleri de doldu, ama bunu görmemem için başını yana çevirdi. Herhalde ağır düşünceler çullanıyordu üzerine ve bir zamanlar burada geçirdiği mutlu ve neşeli yıllarını, sonra uğradığı büyük bozgunu anımsıyordu. Kulenin yanında yine mola verdik, geleneğe uyarak birer kahve içtik ve yola koyulduk. En sonunda, Aziz İliya Yortusu'nun kutlandığı 20 Temmuz Cuma, saat on bir sularında sağ salim Bursa'ya ulaştık. Faytonun bizi bıraktığı handan herkes

bagajını alarak yola koyuldu. Abacı dükkânları artık kapalıydı ve biz bu kez de Nikola Pincikov'un Mahmutpaşa Hanı'ndaki odasına gittik. Bizi görünce bütün Koprivštitsalılar hayretler içinde kaldı, onlar için amcam sanki öteki dünyadan geliyordu. Şimdi ona ne kadar çok soru yönelteceklerdi ve hangisine daha önce yanıt verseydi? Nereden başlasaydı? Bazıları artık amcamın öldüğünü sanırmış. Nikola Pincikov ve Bobi Dorosiev sevinç ve heyecanla karşıladılar eski usta ve güvenilir dostlarını. Doğal olarak her iki taraf da gözyaşlarına engel olamadı. Amcam, gözleri yaşlı ve heyecanlı, sorulara ne yanıt vereceğini bilmiyordu. Düşünceleri karmakarışık ve sanki dili tutulmuştu. Başını eğmiş, terli alnını ıslak ve pek temiz olmayan mendiliyle siliyordu. Nikola'nın daveti üzerine iki üç günlüğüne onun odasında konakladık ve yemeğimizi de orada yedik. Daha sonra Manol amcam Hacı Panayot ve Agop Agopyan ile de görüştü.

Sonraki günden itibaren işe koyulmayı düşünüyorduk. (...)

Bulgar Knezi Aleksandır'ın¹⁰ portrelerinden bir tane N. Pincikov'a, bir tane de B. Dorosiev'e verdim. Ne büyük mutluluktur, Tanrım! Herkes bunları görmek istiyordu. Uzun zaman portreler elden ele dolaştı ve artık bağımsızlığına kavuşmuş memleketlerinden bu denli uzağa düşmüş Bulgar kardeşlerimiz bunlara bakmaya doyamıyorlardı.

Gece güzelce dinlendik. Bayağı bir yolculuk ettiğimizden üstümüz başımız tozluysa, o yüzden sabah ilk olarak amcamın önerisiyle hamama gittik. Kaplıcalarıyla ünlü kentte bulunduğumuza göre bunu yapmalıydık. Yeni Kaplıca Hamamı'nın yolunu tuttuk. Burası, sadece mermer ve mozaikten yapılmış, geniş havuzlu ve on beş adet kurnalı, tellakları çok nazik olan büyük ve görkemli bir imparator yapısıydı. Çevresinde zengin Türklerle özgü olan büyük bir temizlik göze çarpıyordu. Türklerin de bazı eksiklikleri yok değildir, ama temizliğe önem veren bir halktır. Gün boyunca birkaç kez abdest almaları ve namaz kılmaları Kuran'da öngörülen kutsal bir görevdir. Hamamda sadece amcamla ikimiz vardık. Havuzun dupduru suyu içinde serbestçe yüzmeyi çok istiyordum, ancak amcam, başıma herhangi bir bela gelmesin diye buna izin vermedi. Havuzda çeyrek saatten fazla kaldık ve her birimiz için onar adet havlu değiştirildi." Ve ne ödememiz gerekiyordu? Sadece 1'er kuruş! Aslına bakarsanız daha önceleri sadece 20 pa-

ra ödeniyormuş, ancak 1855'teki büyük depremten sonra su kaçmış ve yenden bulununcaya dek çok masraf yapılmış. Manol amcam ücretin dışında tellaklara bir beşlik (5 kuruş) verdi ve karşılığında bir yığın hayır dua ve teşekkür aldı. "Gene buyurunuz, efendim!" diyorlardı müteşekkîr olan Türkler, bizi uğurlarken. Yaz aylarında İstanbul'dan bu kaplıcalara çok sayıda ve önemli ziyaretçiler gelir.

Öğleden sonra önce Ticaret Meclisi'ne gittik, Susurluk [Gürsu] Köyü'nden borçlu bakkal Konstandi'yi aradık. Oğluyla beraber bize senetle 12.090 kuruş borcu vardı. Dilekçe ve onun onaylanması için 10 kuruş ödedik. Ticaret Meclisi'nde 600 kuruş kaymemiz olduğunu söylediler, çünkü o zaman borçlunun taşınmazı kaymeyle 130 kuruşa satılmış, Türk lirası ise kaymeyle 170-180 kuruş edermiş ve borçlu borcunun sadece %6'sını ödemiş. Dahası, bakkal Konstandi'nin 12.090 kuruş borcu karşılığında Ticaret Meclisi'nden 600 kuruş kayme alacağımıza ilişkin senet hazırlamamız gerektiğini söylediler. Baktık ki, Türk lirası kaymeyle beraber 1.000-1.100 kuruş ediyor, buna göre 600 kuruş kayme, net 60-65 kuruş edecekti ve toplam 10 kuruş harcamamız olmuştu. Öyle ki, bunca yıl öncesinden 12.090 kuruşluk borcumuz karşılığı olarak hepi topu 50 kuruş alacağız. Vazgeçtik. İyisi mi, bir şey almamış olduğumuz bilinsin. Başka tüccarlara da sorduk ve onlara da sözü edilen paranın %6'sı ödenmiş.

Yolda amcam Rum, Ermeni, Yahudi ve Türk olan eski dost ve tanıdıklarına rastladı. Hayretle karışık sevinçle duruyor, amcamı selamlıyor, çeşitli konularda soru soruyorlardı. O ise sıkılarak yanıt veriyor ve sonra herkes yoluna devam ediyordu. Zavallı amcam büyük azap içindeydi.

Sonra tesadüfen, Bursa yakınlarındaki Susurluk'tan gelmiş bizim Kaloferli Petır Stoyanov ile karşılaştık. Bizi görünce adeta donakaldı, amcam gözlerini dikti ve uzun zaman ne söyleyeceğini bilemedi. Sonra kendini toparladı ve birçok soru yöneltti, amcam da, kısaca da olsa, hangisine daha önce yanıt vereceğini bilmiyordu. Önce Petır beni Manol'un oğlu sandı. Petır, babamı da, amcamı da çok iyi tanıyormuş. Sonra ona kısaca Bursa'ya niçin geldiğimizi anlattık.

Petr, Susurluk'ta ablası Maria ve eniştesi İvan'ın yanında kalıyormuş. Ertesi gün pazar olduğundan ve dolayısıyla bir şey yapamayacağımız-

dan, Petir bizi Susurluk'a misafirliğe davet etti. İlk önce, hep öyle keyifsizce, amcam kararlı bir şekilde reddetti, ama Petir ısrarla üsteledi. Bizi gördüğünü ve davet ettiğini, ama kabul etmediğimizi öğrenince ablası ve eniştesinin çok üzüleceklerini söyledi. En sonunda ben de ısrar ettim ve amcam, pek istekli olmasa da, razı geldi.

Saat artık sekizdi. Bursa'da epeyce bir zaman kalacağımızı anladığımızdan giysilerimizi N. Pincikov'un, çırakların da dikiş diktiği aşağıdaki odasından alıp Hacı Panayot'un hanın ikinci katındaki odasına taşındık.

SUSURLUK [GÜRSU] KÖYÜ'NDE

Saat dokuz sularında Petir ile beraber Susurluk yoluna koyulduk. Yolun yarısında büyük ve yüksek çınarların bulunduğu bir yere ulaştık. Bunların gölgesinde suyu berrak ve soğuk bir kuyu ve küçük bir kahvehane vardı. Burada üstleri yırtık dökük birkaç zabita dolaşıyor, güya yolu koruyorlardı. Bunlar yolculara pahalı kahve ikram ederek azdan aza ticaret de yapıyorlarmış. Bizlere de birer kahve ikram ettiler, karşılığında Manol amcam bir beşlik verdi ve gayet memnun kaldılar. Sonra yol boyunca Petir bu zabıtalardan bazen yolcuları soyduklarını anlattı.

Bu kuyudan sonra anayoldan sola saptık ve biraz yürüyünce kestane ormanına girdik. Bazı kestane ağaçları o denli büyük ve kalındı ki, iki kişi eliyle ancak sarmalayabilir bunları. Bu orman bazı kişilere aitmış. Ormanda yirmi dakika kadar yürüdük. Bu yıl kestaneler pek meyve vermemişti. Bazı verimli yıllarda sahipleri bir ağaçtan dört beş okka kestane toplar ve okkasını 30-40 paraya satarlarmış. Kestanelerin büyük kısmı İstanbul'a ve başka yerlere götürülürmüş. Bunlar bizim oralarda da çok meşhurdur. Küçük Delice Deresi'ni ve camisi kenarından Türk Hese köyü'nü (?) geçtik. Dışarıda ve caminin içinde Türkler bulunuyordu. Camide mumlar yakılmıştı. Manol amcam o gün Türklerin ölüler için mevlit okuduklarını söyledi. Ramazan'ın başlamasına on beş gün kalmış. Yolda, Petir'in büyük ricası üzerine amcam bindi ata, sonra ben ve çeyrek saat sonra, bahçeliklerden geçerek Susurluk'a girdik. Güneş artık batmıştı. Bursa'dan Susurluk'a kadar yaklaşık iki saat yol var, ama biz yavaş yürüdük. Bir evin yanında durduk. Mutluluktan adeta uçan Petir, daha avlu kapısından içeri girmeden yüksek sesle: "Abla, abla sa-

na kıymetli misafirler getiriyorum, bir an önce çık karşıla!" diye seslendi. Bir anda avluya kırk beş yaşlarında bir kadın, güzeller güzeli bir kız ve iki küçük kız çocuğu çıktılar. Kadın, amcamı görünce donakaldı, gözlerini dikti, sanki öteki dünyadan dönmüş birini görüyordu, ama biraz sonra kendini toparladı, sevinçle elini öptü, ağabeyi gibi ona sarıldı ve ağlamaya başladı. Manol amcam da gözyaşlarını tutamadı ve heyecandan bir şey söyleyemedi. Sonra kadın benim kim olduğumu sordu, ardından yanıma geldi, kucakladı ve o kadar sık sık sarıldı ki, sanki boğacaktı ve küçük bir kardeş gibi öptü. Sonra gülümseyerek ve saygıyla kız bizi selamladı ve amcamın elini öptü. Maria teyze şaşkın durumdaki küçük kızlara da el öpmelerini söyledi. Gerçekten çok iç dağlayıcı bir sahne ve hepimiz için büyük bir sürprizdi. Sonra içeri girdik. Çok şaşırmış ve heyecanlanmış olan Maria dayanamadı ve birkaç kez daha amcama nasıl ve nereden geldiğimizi sordu. O da heyecanını yenemeyerek sadece birkaç söz söyleyebildi, ben de amcama yardımcı olmak için kısaca bir şeyler anlattım, Petır da ekledi. Biraz sonra köye bir iş için gitmiş olan İvan da geldi. O da bir o kadar şaşırdı ve sevindi. Sadece Türk ve Karamanlı Rumların yaşadığı bu ücra köyde, sanki tecrit edilmiş gibi hayat süren İvan ile Maria, köylerinde bir Bulgar görünce, ki bu çok ender olur, sanki akraba, hatta akrabadan daha yakın birini görmüş oluyorlardı. Herhangi bir Bulgar buraya gelse veya sadece rastlantıyla Susurluk'tan geçse, mutlaka onların evinde kalacak ve en iyi şekilde ağırlanacaktı. Biz ise üstelik Kaloferliydik, ayrıca bunlar babamın erken ölümünü ve amcamın acıklı yazgısını da biliyorlardı. Olağanüstü neşeli bir şekilde Maria teyze ile Paraşkeva hemen hareket geçtiler ve kısa zamanda acelece hazırlanan dört beş çeşit yemekle zengin bir sofraya kuruldu. Yemekten sonra, ateşe verilen Kalofer, Rus-Osmanlı Savaşı'nda yaşananlar ve artık bizim oralarda Türk efendi, ağa ve zaptiyelerin kalmadığı ve serbestçe yaşadığımız gibi birçok konuda konuştuk. Bunları dinlerken İvan haç çıkarttı, ağlamaya başladı ve hemen koyunlarını, evini barkını satarak, geleceğini bir zamanlar büyüklerinden dinlediği günü ve memleketimizde de "aydın bir güneşin doğduğunu" kendi gözleriyle görmek için bağımsız vatanına döneceğini söyledi. Maria teyze, Kalofer'deki yakınlarını sordu bana, ama ne yazık ki bir şey söyleyemedim, çünkü onlar kasabanın üst kısmındaki Sıryyat Mahallesi'nde yaşıyorlardı. İvan'a, knezimiz Aleksan-

dır'ın portrelerini getirdiğimi ve Bursa'ya dönünce hemen bir tane onlara da göndereceğimi söyledim. Sabah uyanamadık ve niyetlenmemize rağmen kiliseye gidemedik, oysa ben onu görmeyi çok istiyordum. Daha sonra Petir ile köy içinde dolaştık.

İvan, Novo Selo'da (Kocabalkan'da Kalofer'in arka tarafında, Troyan [Tarayan] sancağı), dünyaya gelmiş, ama çok önceden, daha çocuk yaşta birçok köydeşi, hatta başka sancaklardan insanların yaptığı gibi, geçimini sağlamak için Kalofer'e gelmiş. Bir zaman Paşkulov'ların boyahanesinde çalışmış, evlenmiş ve sonra Susurluk'a yerleşmiş. Maria teyze ise Kalofer'in Sırryat Mahallesi'nden Genyo'lar soyundandı. Petir dışında onun Kalofer'de bir kardeşi daha –Genyo Stoyanov Meçkarov– varmış, Tsvyatko Genov ise dayısıymış. Adları geçen bu son iki kişi Kalofer'in en iyi çobanlarıydı. Ailenin yirmili yaşlarda Paraşkeva adında güzel mi güzel bir kızları vardı. Ancak öz değildi, çocuğu olmayan Maria, çok küçük yaşta ablasının çocuğunu evlat edinmiş. Sonra Tanrı onlara ela gözlü, melek gibi sevimli iki kız çocuğu –altı yedi yaşlarındaki Mariyka ile üç dört yaşlarındaki Stoyanka– bahşetmişti. Akşam, Maria teyze birçok konunun arasında, yakın bulduğu insanlar ve kardeş önünde gibi bizlere büyük üzüntüsünü anlattı. Bu uzak ve ücra Anadolu köşesindeki zavallı kadıncağız, acılarını bizimle değil de kiminle paylaşacaktı biraz hafifletmek için? Anlatsa da kim onu anlayacak ve avutacaktı? Daha önce Paraşkeva'yı köyden bir Karamanlı Rum'a nişanlamışlar, ama sonra bunlar kalkmış kızı yeniden vaftiz etmek istemişler, çünkü köyün papazı Bulgarların gerçek Ortodoks Hristiyan olmadıklarını söylemiş. Başka bir talepte de bulunmuşlar: Düğün günü geline gelinliğini başka bir evde giydirecek ve sonra sağdıç ve düğüncüler eşliğinde kiliseye götüreceklermiş. Daha birçok saçmalık ve akılsızca şeyler konuşmaya başlamışlar bu yabani, adi ve kaba Karamanlı köylüler. Bütün bu alay sonucunda İvan ile Maria nişanı atmışlar. Karanfil kadar güzel Paraşkeva'yı yabani Karamanlı'ya vermemişler! İyi de etmişler! Zavallı Paraşkeva'nın gururu kim bilir ne incinmiştir? Maria teyze, bir Bulgar oğlan bulsalar, pek de fazla incelemeden hemen Paraşkeva'yı vereceklerini söylüyordu. Ayrıca Kalofer'e doğru gitmeyi, akraba ve komşuları ziyaret etmeyi ve yeni politik durumun, bağımsız Bulgaristan'ın tadını çıkarmayı da düşünürlermiş. Ma-

ria teyze, köy papazının onları kutsamak istemediğini anlattı. Sadece tek bir kez, o da bin bir rica ve parayla kutsanmışlar, o da epeyce bir zaman önce olmuş. İvan kutsanmamış olarak öleceğinden çok korkuyormuş. Daha önceleri iki yüz koyunu varmış, ama bu yöreye Çerkezler dadanınca birçoğunu yitirmiş. Bunlar koyunları çalıyor ve soygunculuk yapıyorlarmış. Türkler, caydıracakları yerde, Çerkezleri teşvik ediyor ve kolluyorlarmış. Gece geç saate kadar sohbet ettik.

Ertesi gün köyün içinde gezdik. Öğle saatlerinde yine İvanlara toplandık. Bir ara dış kapı çalındı ve yakında bulunan Gemlik'te abacılık yapan Kaloferli Stefan Savov çıkageldi. Atıyla gelmişti. Sofradaki diğer lezzetli yemekler yanında Maria teyze Anadolu böreği de açmıştı. Hepimiz bu zengin sofrada neşeyle yemeğimizi yedik.

Öğleden sonra İvan ile Manol amcam uykuya yattılar, Petir ile Stefan bir iş dolayısıyla köye çıktılar, ben ise evde kaldım. Maria teyze ile uzun uzadıya sohbet ettik ve Varna'ya, Provadiya'ya ve Yeniköy'e kadar yapayalnız yaptığım uzun yolculuktan söz ettim. Amcamı orada nasıl bulduğumu, Bursa'daki çekilerinden kaçtıktan sonra o üçra köye nasıl saklandığını, büyük rica ve yalvarışlarla onu bu karmaşık işimizi temizlemek için Bursa'ya gelmeye nasıl ikna ettiğimi anlattım. Saat dokuz gibi Stefan atına bindi ve iki saat uzaklıktaki Demirtaş Köyü'ne doğru yola çıktı. Orada geceleyecek ve yine Gemlik'e dönecekti. Petir onu bir yere kadar uğurlamaya gitti.¹²

Sonra amcam, Petir ve ben köye çıktık. Bize borçlu olan müflis bakkal Konstandi'nin evine de gittik. Evi çok iyi ve düzgündü. Gayet rahat yaşıyordu adam. Avlusunda güzel bir bahçe, hatta tavuskuşları vardı. Başkasının paralarıyla tavuskuşu bile almış! Petir, Anadolu'da şimdi birçok kişinin böyle yaptığını anlattı. Adam birinden faiziyle para alıyor, sonra evini, dükkanını vs. karısının üzerine geçiriyor ve kendini müflis ilan ediyor. Bu durumda hiç kimse ondan borcunu alamaz.

Bizim de içimizden Bursa'ya dönmek geçiyordu. Gece dinlendikten sonra ertesi gün sağlamına işe koyulacaktık. O kadar çok işimiz vardı ki! Gel gör ki, İvan ile Maria gitmek sözünü ağızımıza almamızı bile istemiyorlardı. En sonunda büyük yalvarışlar karşısında o gece de Susurluk'ta kaldık. İvan ile Maria ertesi sabah bizi bırakmak istemiyorlardı, ama önü-

müzdeki pazar günü mutlaka yeniden misafirliğe geleceğimiz sözünü verdikten sonra razı geldiler. Susurluk'ta da toplanılacak paralarımız vardı, ancak yanımıza defter ve senetleri almamıştık. Üstelik sohbet edilecek bir-çok konu vardı.

Susurluk Köyü'nde iki yüz otuz hane vardı, bunların yüz ellisi Karamanlı Rum ve sekseni Türk'tü. Burada birkaç Karlovolu Türk muhacir gördük. Herhalde çok iyi birileri olduklarından ta buralara kadar kaçmışlar. Eski Karlovolu komşularımızla biraz sohbet etmek istiyordum, ama hem kendi, hem de İvanların başını belaya sokmamak için, amcam bunun sözünü bile ettirmedi. Türkler, zeybektir, Karamanlıların giysileri de böyledir. Öyle ki, kimin Hristiyan, kimin Türk olduğunu anlamanız olanaksız. Hepsi Türkçe konuşuyordu, hatta dış görünüşleri bile aynıydı. Yunanlar güya zengin ve eğitilmişler, ama Karamanlıları tamamen yazgılarına terk etmişler. Oysa bir ara, dillerini aşilayarak bizleri uygarlaştırmak istiyorlardı. Gel gör ki, kalın kafalı Bulgarlar buna pek aldanmadılar. Ancak Karamanlı Rum kadınlar, Türk hanımlardan ayrılıyorlardı. Onlar da şalvar giyiyordu, ama yaşmakları yoktu, ayrıca başlarına beyaz bir yemeni bağlıyorlardı. Kızlar ise fistan giyiyorlardı.

Susurluk Köyü'nde genelde ipek kozası ve sebze üretilir. Ancak bu yıl, Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, ipek kozası yoktu, şimdiki büyük kuraklığa rağmen –Hıdırellezden bu yana yağmur damlamamıştı!– domates, patlıcan, biber, soğan, lahana, bamya gibi sebzeler boldu. Susurluk'ta büyük miktarda arpacık, karpuz, kavun, ayva ve şeftali de yetiştirilir. Boydan boya şeftali ekili bahçeler var ve bunların dört beş tanesi bir okka gelir – diyeceksiniz ki, küçük bir karpuz. Verimli yıllarda bazı mal sahipleri bu meyvelerden 70-80 Türk lirası kazanırlarmış. Şeftali, Türkçe öpücük anlamına gelir. Bunun yanı sıra Susurluk'ta nar ve incir de var. İncir ağaçları bizdeki dut ağaçları kadar büyük ve bazen bir okka incir 10-20 paraya satılır. Bu yıl incir boldu. Bunların iki türü dikkatimi çekti – açık sarı ve morumsu. Susurluk, Bursa'nın sebze ve meyve bahçesidir. Meyvelerin bir kısmı İstanbul'a aristokrat evlerine, paşa konakları ve saraya gider. Buna karşılık elma, armut, erik, kiraz vs. meyveler pek yok. Bir de buğday daha az üretiliyor burada. Köyde iki kilise ve bir de cami var.

23 Temmuz Pazartesi sabahı Susurluk'tan hareket ettik ve saat iki sularında sağ salım Bursa'ya eriştik. Bizimle kendi işini halletmek üzere Petir da geldi. İvan ile Maria önümüzdeki pazar günü yine misafirlğe gelmemizi ikiye üçer kez üstelerek ve aksi halde çok kırılacaklarını belirterek bizi köyün çıkışına kadar uğurlamaya çıktılar.

İvan'ın ailesinde büyük küçük herkes, Türkçe biliyordu. Evde, tabii ki, Bulgarca konuşuluyordu.

YİNE BURSA'DA

Mahmutpaşa Hani'nda bir güzel dinlenip hep beraber yemek yedikten sonra Petir'ı Susurluk'a uğurladık. Güzel bir çerçeveyle beraber Bulgar Knezi Aleksandır'ın portresini verdim ona. Amcama, babamın nerede gömülü olduğunu sordum, çünkü mezarını ziyaret etmek istiyordum. Bunu daha önceden yapmayı düşünüyordum, ama bilmem neden, amcamdan biraz sıkılıyordum. O hemen bunu kabul etti. Rum Metropolitliği'nin yanındaki eski Aziz Arhangel Kilisesi'ne³ gittik ve onun avlusunda amcam, babamın gömülü olduğu yeri gösterebildi sadece. Bunca yıl geçtiğinden babamın mezarı kaybolmuş ve yerinde başkaları vardı. Bir mum dahi yakıp koyamadık mezarın yerine, çünkü kilise kapalıydı ve zangocu bulamadık.

Hacı Panayot'un odasında çıraklar dikiş dikiyorlardı. Biz de gelince mekânın iyice daraldığını gördük ve hanın aynı katındaki başka bir odaya taşınıp rahatladık. Sözü edilen odada Spas adında, içine kapanık ve düşünceli, habire rakı içen Koprivštitsalı bir oğlan kalıyordu. Nihayet bizim dükkânımıza kadar da gittik. Artin bizi güler yüzle karşıladı. Niçin geldiğimizi anlattık ve o hep öyle nezaketle bizi içeri davet etti. Mum yakıtık ve epeyce karanlık, tozlu, örümcek ağı ve fare pisliği dolu bir iç odaya girdik. Artin burada yıllardan beri hiçbir şeye dokunulmadığını, her şeyin bırakıldığı gibi durduğunu ekledi. Hemen işe koyulduk. Bir sandık ve bir çekmece bulduk, anahtar olmadığından çekmeceyi kırmak zorunda kaldık. İçinden paslanmış bir kilit çıktı ve onunla sandığı açtık. Sandıkta çeşitli defter, ilam, hüccet, senet, mektup, iki adet küçük gümüş mühür ve yıpranmış 1100 kayme bulduk. Artin imayla gülümseyerek eğer bunların bir değeri olsaydı, yengen bırakmazdı, dedi. O, yengemin Bursa'yı terk et-

meden önce sandığı açtığını ve değerli bulduğu her şeyi topladığını, sonra kilitlediğini ve anahtarı da aldığını ekledi. Başka bir anahtarla zorlukla sandığı açtık, defter ve senetleri gözden geçirdik ve aşağıda belirttiğim on sekiz yirmi yıllık veresiyeleri bulduk. Bunları not ettik. Borçlulardan bir şeyler kopartabilecek miydik, yoksa sadece hazır para harcadığımızla mı kalacaktık?

Senetle borçlu olanlar: 1) *Susurluk'tan*: Hacı Georgi Hacı Vasiliu – 1375 kuruş; Çakır Georgi –900; Hacı Teodor Koparanoğlu 1717,5; Bulgaroğlu Foti 2252; Bulgaroğlu Dimitir (Dimitri) 1070; İnce Dimitri 118; Hacı Saffet 610; Bakkal Daniilo 1142; Magdalina (Stefan'ın karısı) 2361; Drakoğlu Nikola 1560 ve Bakkal Konstandi 1209. *Susurluk'tan* toplam 25.195,5 kuruş; 2) *Dereköy'den*:⁴ Kiliseden (ilamla) 23.833 kuruş; Çorbacı Yanaki 6540; Kostandi Hacı Teodoşoğlu 460 ve Okumuşoğlu Georgi (senetsiz) 2275. *Dereköy'den* toplam 34.108 kuruş; 3) *Keles'ten*: Hacı Yanaki Arabacıoğlu 2141 kuruş; 4) *Platianos'tan* [Yunuseli]: Kaplan 496; 5) *Göbel'den* [Yolaçtı]: Akif Ağa On üç beyaz meci diye 299 kuruş ve 6) *Bursa'dan*: Hacı Yani (Kuşpazarı'ndan) 7200 kuruş; Sarraf Hacı Yusuf 25 Türk lirası x 120 kuruş = 3000 kuruş; Stefan Fotoğlu 1194; Bedros Dülgeroğlu (ilamla) 63.444 kuruş ve sağdıç Hacı Yorgi 700 kuruş. *Bursa'dan* toplam 137.778,5 kuruş ve ya Bursa ve köylerden veresiye toplamı 137.778,5 kuruş.

Bu arada ilginç bir olay yaşadık. Göbel'den Türk Akif Ağa yaşamını yitirmişti. Bursa'ya geldiğimizi duyan karısı, oğluyla beraber bizi buldu ve kocasının son anlarındaki vasiyeti üzerine borcunu⁴ ödedi. Akif Ağa'nın güya Türklüğü sonradan kabul etmiş bir Yunan olduğu söyleniyordu, Türklerin Moralılarla bir savaşında tutsak edilmiş. Akif Ağa'nın borcu senetle değildi.

DEREKÖY'DE

Veresiyeleri şöyle bir inceledikten sonra, köyleri dolaşmaya karar verdik. Önce Dereköy'den başlayacaktık, çünkü belirtmiş olduğum gibi, orada sadece kiliseden 23.833 kuruş alacağımız vardı. Birer at kiraladık ve 25 Temmuz günü yola çıktık. Önce Mudanya yolundan ilerledik. Bir yerde, her birine ikişer büyükçe denk İngiliz pamuk ipliği yüklenmiş yirmi dola-

yında deveye rastladık. Buralarda develer ağır yük taşımada kullanılır. Önerilerinden, ufak tefek bir merkep üzerinde bunların sahibi olan çalmalı bir Türk gidiyordu. Develer çok tiksindirici hayvanlardır.

İki saat kadar gittikten sonra yolumuz sola, sarp ve ormansız yerlere doğru kırdı, öyle ki, atlar zorlukla yürüyebiliyordu. Sonra sararmış, güneşte kavrulmuş ve tozlu bir ova çıktı karşımıza. Buralara da üç dört aydan beri bir damla yağmur yağmamıştı. Saat dokuz sularında artık Dereköy'deydik. Genelde Bursa'dan buraya beş saatte geliniyor, ama biz acele etmedik. Adından da anlaşılacağı gibi, köy iki tepe arasında bulunuyor.

Daha yolculuk sırasında kimin evinde kalabileceğimizi düşünüyorduk, çünkü bu köyde han yoktu. Çorbacı Yanakı'nın evine gidemezdik, çünkü daha Bursa'da vefat etmiş olduğunu öğrenmiştik. En sonunda kardeşi ve köyün ileri gelenlerinden Stavraki'nin evine gittik. Evi köyün kenarında tam yolumuzun üzerindeydi. Kendisi tütünleri yazmak için üşürcülerle köye çıkmıştı.

Evde karısını bulduk. Eşyalarımızı indirip biraz dinlendikten sonra köyü dolaşmaya ve tanımaya çıktık. Daha İstanbul'da boğazım ağrıyor ve kendiliğinden geçeceğini sanıyordum, ancak günden güne ağrı şiddetleniyordu. Sabah rahatça konuşabiliyordum, ama şimdi artık bunu yapmakta zorlanıyordum. Bu durum beni ve amcamı da bayağı korkuttu. Bursa'da bir doktora görünmediğimden pişmanlık duyuyordum. Köyde ona buna soruşturduk ve en sonunda boğaz tedavi eden bir kadın bulduk, köy muhtarının annesiydi. Evinde çeşitli yabani ot ve kökler gördük –tam bir köy eczanesi diyeceksiniz. Kadın boğazıma baktı, ağrıyan yere bir şeyler sürerek korkulacak bir durumun olmadığını ve ertesi güne kadar ağrının geçeceğini söyledi.

Akşama doğru Stavraki de geldi. İlk başta bize biraz mesafeliydi, ama daha sonra amcamı tanıyınca yüzü ve konuşması değişti. Önce ikisi eski işleri ve amcamın birden nereye kaybolup gittiğini konuştular. En sonunda amcam, Stavraki'ye kısaca geliş nedenimizi ve benim kim olduğumu anlattı. Akşam ne yemek yiyebildim, ne de su içebildim. Stavraki'nin karısı pirinç çorbası hazırladı, ama ben ancak birkaç kaşık alabildim. Sabah olunca (26 Temmuz Perşembe) durumum kötüleşti –dünkü tedavinin hiç-

bir yaran olmamıştı ve artık konuşmaktan da kesilmiştim. Güya köye iş birtirmek için geldik, oysa... Yine kadının yanına gittik. Amcam durumumu anlattı. Kadın bazı sorular sordu, ben bir kâğıda yazıyordum, amcam da yanıtlıyordu. Kadın kendisi de hayret etti verdiği ilacın etkisi olmadığını öğrenince ve sonra yeniden boğazımı yağladı. Ben artık epeyce bir korkmuştum ve ertesi gün atla Bursa'ya tedavi olmaya gitmeyi düşünüyordum. Manol amcam da köyde kalıp işleri görecekti. Bu uzak ve kupkuru köyde çektiğim ağrılar sırasında, Aziz Otacı Pantaleymon Yortusu'nun kutlandığı her 27 Temmuz günü Kalofer'de erkekler manastırına gidişimizi, akraba ve arkadaşlarla ne denli neşeli zaman geçirdiğimizi ve orada her şeyin ne kadar güzel olduğunu anımsadım. Çok duygulandım ve gizli gizli ağladım. Bir ara, saat dokuz sularında, yattığım yerden genzimde bir şey hissettim –boğazımdaki irin patlamıştı. Ağzıma bayağı irin aktı ve birden hafiflediğimi hissettim. Akşama kadar sürekli tükürdüm ve daha çok rahatladım. Buna çok sevindim, Manol amcam ve Stavraki de keza. Şükürler olsun, kilisenin adlandırdığı gibi Otacı olan Aziz Pantaleymon'a! Akşam olunca yine piring çorbası içtim.

Sabah artık boğazım neredeyse iyileşmişti ve işe koyulduk. Daha önce de belirttiğim ve yinelediğim gibi, Dereköy'den 34.108 kuruş alacağımız vardı, bunlardan sadece 23.833'ü kiliseden alınacaktı. Öyle veya böyle, bu köyden bir şeyler kopartırız diye umut ediyorduk. Kiliseye gittik. Çok özgün bir yapıya sahipti –üç büyük sütun üzerine oturtulmuş ve altında odalar vardı. Köylüler ibadethanenin yapımı için çok para harcamışlar. Avram adında, daha küçük yaşta bu işlere olağanüstü ilgi ve merakı olan yetenekli bir dülger tarafından inşa edilmiş. Köylüler ustanın kilise yapması için ta Bükreş'ten davet aldığını söylüyorlardı. Bursa'da çan kuleli çok güzel bir kilise yapmış. Amcam Bursa'daki sokakların genişletilmesi sırasında binalar kesilirken, Avram Usta'nın iki katlı bir evi hiç bozmadan taşıdığını anlattı. Bir gün Bursa'da gezerken bana bu evi gösterdi. Kiliseye de gittik. İçeri girince amcam fesini çıkardı, haç çıkarttı ve yaşlı gözlerle: "Tanrı toprağını bol etsin, kardeşim Enço! Bu kilisenin hamisi olarak senin adını da yazmaları gerekirdi!" dedi ve sonra şunları anlattı: Kilise 1857 yılında, Kırım Savaşı'ndan sonra, elde tek bir kuruş olmadan yapılmış. Köylüler parayı faizle

Hristiyanlar, Türkler ve hatta Yahudilerden toplamışlar. Bir milyon kuruş kadar para harcanmış. Kilise encümeni de epeyce bir para araklamış. Herkes zeytinler olunca ve kozalar yetişince altı yedi yıl içinde kilise borçlarının ödeneceğini varsayıyormuş, ancak evdeki hesap çarşıya uymamış. Yetmezmiş gibi Türk hükümeti de köylüleri, özellikle Rus-Osmanlı Savaşı'ndan (1877-1878) sonra çeşitli vergilerle sıkıştırıyormuş. Kilise için alınan borçların ödenmesi artık hiç kimsenin aklından bile geçmiyor, yüksek faizler de yıldan yıla katlanıyormuş. Köylüler de yoksullaşmış. Bu yıl da kozalar az yetişmiş, onları da hükümet vergi yerine almış. Üstelik zeytinler, üzümler ve buğday çok yetersizdi. Köylüler ettikleri tohumları alamamışlar. Buraya dört beş aydır bir damla yağmur düşmemişti. Otlar kavrulmuştu, toprak susuzluktan çatlamıştı. Bir de köyün bir zamanlar önde gelenleri ve kilise encümeni üyeleri vefat etmişlerdi, üstelik yirminin üzerinde yıl geçmişti. Köylüler bize, "Borcumuzu inkâr etmiyoruz, bizi şikâyet etme, hatta cezalandırma hakkınız var, ama elden ne gelir, yoksuluz işte!" diyorlardı. Biz de bu durum karşısında ne yapacağımızı şaşırdık –bir kişi borçlu değil ki, tut yakasından da ısrarla parayı iste. Bütün köy borçlu. En sonunda köylüler Haç Yortusu'na doğru, bağbozumunda ve zeytinler toplanırken yine gelmemizi rica ettiler, inşallah o zaman bir şeyler vereceklerdi. Manol amca Stavra-ki'ye, kiliseye ibadete gelenlerden bir şey toplamadınız mı, diye sordu. Sadece birkaç kuruş bakır para topladığını, ancak bunların da battığını söyledi. Kilisenin artık yoksulların gönlünden düştüğünü de ekledi, çünkü ibadethanenin borçları için sürekli para vermeye sıkıştırılıyorlarmış. Öyle ki, artık çok az kişi kapıdan içeri adımını atıyormuş. Papazın gezdirdiği çanağa da değeri olmayan para atıyorlarmış. Stavra-ki ilginç bir olayı da anlattı: İki üç yıl önce vefat eden birinin gömülmesi gerekmiş. Köyün her tarafında papazı aramaya koyulmuşlar, ama sanki yer yarılmış adam içine girmiş. En sonunda, kilisenin içinde bir dostuyla beraber sunakta güveç yerken bulmuşlar. İkisi de epeyce neşeliymiş.

Daha önce de belirttiğim gibi Hacı Yanaki vefat etmişti, diğer iki borçlu Kostandi Hacı Teodoşoğlu ve Georgi Okumuşoğlu da yaşamlarını yitirmişlerdi. Sonuncusunun karısı ve çocukları bir lokma ekmeğe muhtaçmışlar. Yanaki'nin evine davet edildik ve burada iki üç gece kaldık. Oğlu

Hacı Nikola, on gün sonra kardeşini Bursa'ya buğdayı satmaya göndereceğini ve satıştan alacağı paraları bize vereceğine söz verdi. Böylece Dereköy'de dört beş gün kadar kaldık ve hiçbir şey alamadık. Atlar için 50 kuruş ödedik. Bir akşam Stavraki'de, izbede damıtılan zeytinle pişirilmiş yumurta koydular önümüze. Yumurtaların tadı damağımda kaldı.

Dereköy'de iki yüz civarında hane vardı, bunlar Karamanlı Rum olup çok geri kalmışlardı. Birçok eve girdik, ancak hiçbirinde tavan görmedik. Burada da erkek ve kadınlar Türkçe konuşuyor ve Türk'e çok benziyorlar. Erkeklerin giysisi diz topuğuna kadar kısa don ve siyah çalmadan ibaret. Kadınlar, Türk hanımlarından farklı olarak yaşmak taşımıyorlar. Diz boyu yoksulluk ve cehalet! Dereköy ve diğer çevre köylerde hacıların çokluğu dikkatimi çekti, Bursa için ise hiç konuşmayalım. Ne de olsa, bize göre Kudüs daha yakın. 30 Temmuz Pazartesi günü, saat birde, Dereköy'den hareket ettik ve saat altı gibi kızgın güneşin altında yaptığımız yolculuktan ve köydeki sayısız didişmelerden yorgun düşmüş durumda sağ salım Bursa'ya ulaştık.

YİNE BURSA'DA

Bugün akşama kadar dinlendik. Çok yorgunduk. Daha önce tellala İpek Hanı'ndaki odayı sattığımız haberini yaymasını söylemiştik. Şimdi onu gördüğümüzde, üste veren alıcının henüz çıkmadığını söyledi.

2 Ağustos gecesi, saat beşte Bursa'da deprem oldu. Uyurken bir şeyin yuvarlandığını ve Mahmutpaşa Hanı'nın yüzyıllık kalın taş duvarlarının patladığını hissettim. Birden ürperdim. Mumun yandığını ve amcamla Spas'ın odanın ortasında donmuş, anıt gibi sessiz durduklarını gördüm. Deprem olduğunu ve artık geçtiğini söylediler. Depremi ne olduğunu bilmiyordum ve uyanmadığımdan dolayı pişmanlık duydum. Ama çok korkmuştum ve artık sabaha kadar gözlerime uyku girmede. Uzun zaman çevredeki ormansız yükseltilerde çakalların uğultusunu ve Mahmutpaşa Hanı'nın çatlak kalın duvarları ve kubbeleri arasına sokulmuş kukumavların çıkardığı korkunç sesleri dinledim. Bursa'da sıkça depremler meydana gelir. En büyüğü 16 Şubat 1855'te, Türk saati gündüz onda olmuş ve 31 Mart'ta, gece saat ikide yinelenmiş. O zaman Bursa çok zarar görmüş. Bir-

çok insan kent dışında çadırlarda kalmış. İstanbul'da, Bursa'nın tamamen yerin altına gömüldüğü söylentisi yayılmış.

2 Ağustos günü, serbest kalınca amcamla beraber her cuma sema yapan dervişleri izlemek için Mevlevihane'ye gittik. Bunlar hakkında birçok şey dinlemiştim ve o yüzden görmek istiyordum. Giriş; cinsiyet, yaş ve miliyete bakılmadan bütün ziyaretçiler için ücretsizdi. Tam da zamanında gitmiştik, gündüz saat altıya doğru. Mevlevihane, çok odalı bir binadan ve bunun çevresinde yeşil ot ve çiçekler, büyük çınar ağaçları ve servilerle kaplı, ünlü Türk imamlarının güzel mezarlarıyla dolu geniş bir avludan oluşan bir çeşit Türk manastırındır. Salonda, süslenmiş Türk hanımlar, Hristiyan erkek ve kadınlar bulduk. Biraz sonra dervişler de girdi, saydım, tam on sekiz kişiydiler. Ardından şeyhleri de –solgun ve adeta iskelete benzeyen bir yaşlı– geldi. İlk önce dervişler kısa bir dua okudular, sonra hepsi ellerini göğsüne bağlayarak sırayla eğildi ve pürüzsüz tahtalar üzerinde harman büyüklüğünde bir daire içinde dönmeye başladı. Ahşap sütun ve engeller ayırıyordu onları bizden. Dervişler, gri keçe kavuklarla, beyaz geniş feracelerle, açılmış kol ve kapalı gözlerle yalın ayaklarını değiştirerek dönüyorlar, bir kaval türü olan neyler üfleniyor ve dümbelekler çalınıyordu. Bu daracık yerde nasıl da hiç kimse kimseye elle ve daha da hayret verici olanı – dağılmış feracenin ucuyla bile dokunmadı!? Yaklaşık 45 dakikalık dönüşten sonra dervişler, belki de şeyhlerinin verdiği bir işaretle, aniden durdu, sonra yeniden dönmeye başladılar. Birkaç kez daha durdular. Dahası, bu dervişlerin nasıl başı dönmez!? Bunlar hepsi genç, boylu boslu ve yakışıklıydılar. Bazılarının alınlarında yorgunluktan yoğun ter gördüm. Bütün bu zaman içinde şeyhleri ellerini göğsüne bağlamış kırmızıya boyalı Ankara keçisinden deri bir yaygı üzerinde oturuyordu. O da biraz döndü, ama sadece dördüncü seferde.

Bunlar bir çeşit Türk keşişleri olup, evlenmelerine izin verilir ve uzun cüppeler taşırlar. Dönmeyi bir ibadet olarak görürler, kendilerinden geçer ve Allah'a yakınlaşırlar. Bütün izleyiciler, özellikle de Türk erkek ve hanımlar, gösteriyi hayranlıkla izlediler. Haftanın diğer günlerinde dervişler dinlenirmiş. Mevlevihane'nin gelirleri devlet tarafından sağlanırmış.

Bursa'da babamın sağdııcı varmış –Rum Hacı Yorgi. Daha önce, vefat ettiğini söylemişlerdi bize. Mevlevihane'den çıkınca akşama daha za-

man olduğundan, amcam, kendi başına nasıl geçinebildiğini görmek için sağdıç yengeye ziyarete gitmeyi önerdi. Dere Mahallesi'nde yaşadığını söylediler. Gittik, ama evi kapalıydı. Komşusu –artık yaşını başını almış beyaz saçlı bir Ermeni kadını– tütün içiyordu. Bize sağdıç yengenin ipek fabrikasında çalıştığını, oğullarının ise sağa sola dağıldığını söyledi. Biri hayırsız çıkmış. Daha sonra Pınarbaşı'nı, Davul Manastırı¹⁵ (bir zamanlar burada Hristiyan manastırı olduğu söylenir, ama artık camiydi), Kayabaşı'nı dolaştık ve Kırkmerdiven'den epeyce geç vakitte Mahmutpaşa Hanı'na döndük. Bir mahallenin kenarından geçerken, amcam, bir zamanlar babamla beraber yaşadıkları Rum evini gösterdi. Evin sahipleri sanki onu tanıdı, ancak o acele etti ve uzaklaştık.

Ertesi gün Artin Agopyan'ın daveti üzerine Ermeni Mahallesi'ni dolaştık. Evine gittik, bize ikramda bulundu ve epeyce sohbet ettik. Sonra Artin ile beraber Sarıbaşı'na doğru ve yukarı ta Hünkâr Köşkü'ne¹⁶ kadar gittik. Bilindiği gibi, Türkler Avrupa'yı istilâ etmeden önce Bursa onların başkentiydi. Daha o zamandan çok sayıda cami, büyük ve güzel hükümet binaları kalmış. Saat artık on bir olmuştu ve bundan dolayı hanımıza dönmek istedik. Ancak Artin daha Bursa'nın orasını burasını gezdirmeyi istiyordu. Amcam kabul etmedi. Ermeni'nin niyeti ise hana gecikelim ve onlarda akşam yemeğine ve yatıya kalalımdı. Amcam bunu da reddetti, çünkü biz artık perhizdeydik –Meryem Ana orucu başlamıştı. Ermeniler de Azize Meryem Ana Yortusu için oruç tutmuşlardı, ancak sadece altı yedi gün.

Ben de Artin'in evinde akşam yemeğine kalmak istemiyordum, çünkü onunla görülecek epeyce eski bir hesabımız vardı: Bunca yıl babamın dükkândaki payı için kira ödedikten sonra, şimdi o payı satın almak istiyordu. Bu, her iki tarafın da yararınaydı. Beş paydan üçüne artık o sahipti, geriye, şimdiye dek kullandığı benim ve Mihalaki amcamın olmak üzere iki pay kalıyordu. Benim için de bu uygun bir çözümdü, çünkü dükkânın 1/5'ini alacak müşteri zor bulunacaktı. Üstelik, daha önce de belirttiğim gibi, Mihalaki amcamın sağ olup olmadığı bilinmiyordu. Büyük olasılıkla şimdiye değin olduğu gibi, benim payımla Artin bütün dükkânın sahibi olacaktı.

Öyle ki, perhiz sayesinde biz Artin'den sıyrıldık, amcam başka bir zaman konuğu olacağımıza söz verdi. Mahmutpaşa Hanı'na geç döndük

ve bizim ardımızdan pazvant çarşısı kapattı, odabaşı büyük demir kilidi kapıya taktı.

YİNE SUSURLUK VE KELESEN¹⁷ KÖYÜ'NDE

4 Ağustos Cumartesi sabahı saat 8 sularında amcamla beraber yaya olarak yine Susurluk Köyü'ne yola çıktık. Ertesi gün pazar olduğundan köylüleri evde bulacağımızı düşünerek veresiyeleri toplamayı tasarlıyorduk. Öteki günlerde ise köylüler dışarıya dağılırlar. Yine kahvehane ve zaptiyelerin yanından geçtik, ama yanlarına uğramadık. Biraz sonra kestane ormanlığı içinde birkaç yol çıktı karşımıza ve hangisini tutacağımızı şaşırdık. Birkaç kez Susurluk'a gitmiş olduğumuz halde kafamız karıştı. Biraz sonra yaşlı Türk kadınlarına rastladık ve onlar tuttuğumuz yolun Aksu Köyü'ne gittiğini söyleyerek bize Susurluk yolunu gösterdiler. Yine Hese köyü'nden geçtik ve saat on bir gibi Susurluk'a ulaştık.

Nereye gidecektik? Tabii ki, yine İvanlara. Susurluk'ta birkaç borçlumuz vardı, bunlardan birinin evine gidebilirdik, ancak İvanlar buna çok kırılacaklardı.

Yine olağanüstü neşeli karşıladılar bizi, yine çok zengin bir sofraya kurdular. Göndermiş olduğum Bulgar knezinin portresi için çok teşekkür ettiler. Portreyi evdeki öteki ikonaların yanına koymuşlardı ve elden ele doluşturup bakmak için şimdi Maria teyze onu oradan aldı. Bütün aileyi yine büyük bir sevinç kaplamıştı. Akşam geç vakte kadar sohbet ettik, ama yine de konuşmadığımız bir şeyler kaldı gibimize geliyordu.

Sabah Petır ile Azize Meryem Ana Kilisesi'ne gittik. Onu görmek istiyordum. Oysa o sıradan, delik deşik ve ikonaları eski olan bir kiliseydi. Sadece birkaç yaşlı erkek ve iki üç kadın gelmişlerdi. Ayin Yunanca düzenleniyordu. Karamanlılar başlarındaki çalmaları ancak birinci ve ikinci duadan sonra İncil'in okunmasına geçildiğinde çıkardılar. Tek bir Yunanca sözcük bilmeyen bu erkek ve kadınlar acaba ne anlıyorlardı ayinden?

Kiliseden sonra borçlularımızı ziyarete çıktık. Hacı Georgi Vasiloğlu vefat etmişti. Karısı, kadı efendinin bütün varlık ve borçlarını kaydettiğini ve dolayısıyla ona gitmemizi söyledi. Bu sorunu Bursa'da çözümleyecektik. Çakır Georgi yoksulluğundan yakındı, yalvardı yakardı ve sadece 350

kuruş verdi, amcam da 900 kuruşluk senedini yırttı attı. Evinin ne denli derli toplu olduğunu görünce bütün borcunu ödeyebilecek durumda olduğuna kanaat getirdim. İlk başta Panayot Koparanoğlu, kardeşi Hacı Todor ile sorun yaşamayacağımızı söyleyerek 1717,5 kuruş borcu olduğunu yaymamamızı rica etti. Sonra biraz daha beklememiz için yalvarmaya başladı, çünkü kardeşi sıkıntıdaymış. Kabul ettik. Ne yapabildik ki? Bulgaroğlu Foti vefat etmişti. Karısının bizi bir tek dövmediği ve evden kovmadığı kaldı: Yüksek sesle bizi tanımadığını, neyin nesi, kimin fesi olduğumuzu bilmediğini bağırmaya başladı, ama Manol amcam yetkililere bildireceğimizi söyleyince, kadın sakinleşti ve biraz daha beklememiz için yalvardı. Kabul ettik. Bulgaroğlu Dimitir daha baştan hiçbir şey veremeyeceğini kestirdi, ama yine de beklememizi söyledi, çünkü ektiği olmamıştı. Ona da razı olduk. Türk mahkemelerinde uğraşmak daha kötüydü, çünkü uzun zaman beklemenizi ve hazır para harcamamızı gerektiriyordu. Dimitir da avukatça bizi uyardı –şimdi Türk yasaları borç karşılığı taşınmaz satılmasına izin vermiyor ve tutuklanan borçluyu beslemeniz gerekiyormuş.

Konuyu, benim açımdan ilginç olan bir yöne çevirdim ve ağabeyiyle beraber niye Bulgaroğlu soyadını taşıdıklarını sordum. Daha dedesinden dinlediğine göre, atalarının Rumeli'den Bulgarlar olduğunu, ama tam neden, ne zaman ve nasıl buraya geldiklerini bilmediğini anlattı. Böylece, konuşmaktan hoşlanmadığını hissettirdiği konuyu kapattı.

İnce Dimitir ısrarla borcunu çoktan kapattığını söyledi. Amcam da, “Öyleyse senet niye halen bizde?” diye sordu. O bir şeyler mırıldandı ve olay bununla kapandı. 118 kuruş için kafa tutmamayı daha uygun bulduk. Hacı Saffet de vefat etmiş. Karısı bize 2 Türk lirası verdi ve amcam 118 kuruşluk senedi yırttı. Bakkal Daniilo vefat etmiş ve bütün taşınmazlarına mahkemede ipotek yapılmış. Bu sorunla ilgili de Bursa'daki mahkemeye uğraşacaktık. Stefan'ın karısı Magdalina'nın evinde de sorunu acelece ve sessizce hallettik –2361 kuruş borcu karşılığı o sadece 6 Türk lirası verdi. Amcam da senedi yırttı. Magdalina çok dil döktü, üstelik öksüzleri de varmış. Birkaç kez Drakoğlu Nikola'yı evinde aradık, fakat bir türlü bulamadık. En sonunda ortaya çıktı ve Azize Meryem Ana Yortusu'na kadar (15 Ağustos) bir şeyler vermeye çalışacağını söyledi. Buna da razı olduk. Panayot Koparanoğlu

kefil oldu. Böylece 13.105,5 kuruş veresiyeden Susurluk'tan sadece 1310 kuruş toplayabildik.

İvanlara dönerken yolda ince, kupkuru, sırık gibi uzun ve simsiyah bir gence rastladık. Petir yanıma yaklaştı ve hafifçe: "Paraşkeva'nın nişanlısı buydu!" dedi. Genç sanki anladı ve daha düşmanca baktı bize. Yine İvanlarda geceledik.

Ertesi gün, 6 Ağustos Pazartesi, Tanrının başkalaşım yortusuydu. İvanlarda öğle yemeği yedik ve saat sekiz gibi yaya Kelesen Köyü'ne yola koyulduk. Bugün Türkler için Ramazan'ın ilk günüydü. Susurluk'tan topladığımız paraları İvanlara bıraktık. Oraya döndüğümüzde alacaktık veya Petir Bursa'ya geldiğinde bize getirecekti. Kelesen'e iki saat yol vardı, ama soyulmaktan korkuyorduk. Buralara Türk muhacirler, Çerkezler, Tatarlar, hatta 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra Rumeli'den kovulan halis baldırı çıplak Çingeneler doluşmuştu.

Petir ile Maria bizi uğurladılar. Bahçelerinin kenarından geçtik, orada biraz oturduk ve yolda yememiz için iyilik timsali Maria teyze bir bohça dolusu üzüm, şeftali ve ayva topladı. Bahçedeki bütün ağaçlar meyve yükliydi. Büyük bolluk vardı. Yine en içten duygularla vedalaştık ve sıcak kabulleri için teşekkür ettik. Maria'nın bir ağlamadığı kaldı, birkaç kez amcamdan önümüzdeki pazar, ad gününü kutladığı Azize Meryem Ana Yortusu'nda misafirliğe gelmemizi rica etti. İvanlara kalsa bizi hiç bırakmayacaklardı, ama amcam Bursa'da yapılacak çok işimizin olduğunu söyledi. Petir bizimle daha uzağa geldi ve gideceğimiz yolu gösterdi. Bir yükseltiyi göstererek Kelesen Köyü'nün onun arka tarafında olduğunu söyledi. Amcam onca zaman Bursa'da yaşamış olmasına rağmen henüz adı geçen köye gitmemişti. Saat on iki gibi, güneş artık batmıştı, biz sağ salım köye ulaştık. Borçlumuz Hacı Yanaki Arabacıoğlu'nun evini sorduk. Tesadüfen onu dış kapısı önünde otururken bulduk. Evine yerleştik, çünkü bu köyde de han yoktu. Akşam bizi iyi ağırladılar, çeşitli konulardan dem vurduk ve sabah Hacı Yanaki şimdilik beş para bile veremeyeceğini ve Meryem Ana Yortusu'na kadar beklememizi rica etti. Eskilerden kalma bu hesabın kapanmasını çok istediğini belirtti ve Bursa'ya gelip bizi bulacağını söyledi. Onun bu önerisini kabul ettik.

Kelesen Köyü'nde yüz, iki yüz hane vardı, bunlar Karamanlı Rum'du. Burada da zeytin iyi yetişiyordu. Yakınında Demirtaş (yarın saat uzaklıkta), Tepelik, Vatos (?) köyleri vardı. Kelesen'de başka işimiz kalmadığından, saat on iki gibi buradan hareket ettik ve akşam saat iki sularında artık Bursa'daydık.

YİNE BURSA'DA

Şimdi de Bursa'daki alacaklarımızı temizlemeye başladık. Kuşpazarı'ndan Hacı Yanaki vefat etmiş. Amcam onun daha sağlığında borcunu inkâr ettiğini, Manol'un Kalofer'de olduğu zamanlarda paraları müteveffa babama verdiğini iddia ettiğini anlattı. Hacı Yanaki'yi mahkemeye vermiş amcam. Ancak o, mahkemeye satın aldığı iki Türk'ü getirmiş ve bunlar gerçekten Yanaki'nin paraları babama verirken gördüklerine tanıklık etmişler. Böylece mahkeme kapanmış. Sarraf Hacı Yusuf çoktan kayıplara karışmış ve kimse onun nerede olduğunu, sağ olup olmadığını bilmiyordu. Stefan Fotoğlu Tirilci vefat etmiş, ama daha sağlığında iflas etmiş. Sağdıç Hacı Yorgi de vefat etmiş. Bedros Dülgeroğlu da. Adı geçen bu Ermeni'nin 4000 kuruş borcu varmış. Amcam onu güya mahkemeye vermiş, o da uzun yıllar önce Türklere dağıtmış olduğu veresiyeleri benim adıma topla diye onun gözünü bağlamış, üstelik kimden 5 kuruş alacağı varsa, 10 demiş falan. Amcam o söylenen köylere de gitmiş. Bazı borçluları bulmuş, diğerlerine ise ulaşamamış. Bir yerde az kalsın köpekler tarafından parçalanacaktı. Adı geçen köylerin insanlarına Piştikoz derlermiş.¹⁸ Bunlar katıksız soyguncularmış –100 kuruş için gözünü kırpmadan adam öldürürlermiş. Örneğin, köylü tarlasını sürüyor, ama tüfeği de boynunda. Yoldan birinin geçtiğini görünce, hemen ona yetişiyor ve soyuyorlarmış.

İşte, örnek olarak, sözü edilen veresiyeler: 1) Başköy'den: Fotaki Zafiroğlu, senetsiz 3800 kuruş; Tanaş Kiroğlu 700; Tanaş Lambrinoğlu 1303; Panayot Piroğlu 7425; Strati Sotiroğlu 191; Petro Yazıcıoğlu 428 ve Lurtes Balasoğlu 200; 2) Çepni'den (Çepniköy): Ahmet Madanoğlu, senetsiz 390; Selim Dayı 720; İbrahim Musaoğlu 1030; Yusuf Tombiloğlu 1438 ve İsmail Haliloğlu 576; 3) Giorgili'den (?): Osman Çakıroğlu 200; Süleyman Kamboroğlu 1080 ve Kambur Güveysi Hasan 345; 4) Çataltepe'den: Mehmet Ali Hafız İmam, senetsiz 8012; Deli Ali Ahmet 1068; Kibar Ahi Mustafa (ilam-

la) 4100; 5) Meletler'den [?]: Nikola Demircioğlu 312 ve Kosti Lefteroğlu 360; 6) Akköy'den: Defir Kızı Ayşe 460; İbrahim Reisoğlu 480 ve Hüseyin Recepoğlu 380; 7) Dereçavuş Köyü'nden: Salih Ağa Bademli; 8) Cambazlar'dan: Amicik, senetsiz 8575; 9) Kestel'den: Mehmet Ali Karacaoğlu 800 ve en sonunda 10) Bursa'dan Sarraf Kirkor, ilamla 3000 kuruş ve Takaor Minasoğlu, senetsiz 3670. Toplam 63.444 kuruş.

Adı geçen köyler Bursa'ya on, on bir saat uzaklıktaydı. Gidip onları da bir dolaşsak mı diye çok düşündük, ama en sonunda kendimizinkilerle baş edemezken, başkasının veresiyelerini toplamaktan vazgeçtik. Herhangi bir sonuç alamayacak, üstelik büyük masraflar yapacaktık, belki de soyguncular tarafından soyulacak veya öldürülecektik.

İpek Hanı'ndaki odayı artık satmayı düşünüyorduk. Ermeni Kirkor Ohanesyan Filibeli –gösterişli, aydın ve varlıklı bir kişi– bunu satın almak istiyordu, ama daha ucuza. 40 Türk lirası vermişti, fakat amcam 60 liradan aşağıya vermeyeceğini söyledi. Odayın satışını dillendirmemesi ve dolayısıyla başka bir alıcının çıkmaması ve satamamamız için Kirkor'un tellalın eline bir şeyler sıkıştırdığı konuşuluyordu. O sıkça yanımıza uğruyor ve amcam hep aynı yanıtı veriyordu. Ramazan'dan dolayı resmi daireler sadece pazartesi, perşembe ve cumartesi çalışıyordu.

12 Ağustos Pazar günü, küçük Eski Kükürtlü Hamamı'na gittik. Burada su kaynıyordu ve bir tavuğu pişirebilirdi. Öğleden sonra Dere Mahallesi'nde Rum asıllı sağdıcımızı ziyaret ettik. Daha önceden de belirttiğim gibi biz onu bir kez daha aramış, ama bulamamıştık. Yortu günü evde olduğundan emindik. Öyle de oldu. Amcamı karşısında görünce o şaşırıp kaldı ve bir anlığına ne konuşacağını bilemedi. Saygıyla ve güler yüzle karşıladı bizi. Amcam kim olduğumu anlattı, şimdi artık onun küçük sağdıcıydım. Kadın elimi öpmeye yeltendi, ama ben izin vermedim. Birçok şey konuşuldu. Sağdıç yenge şimdiye dek nereye kaybolduğunu merak etti, karısı hakkında da bir şeyler sordu, ama amcam hemen konuyu kapattı. Amcam da sağdıcın hangi hastalıktan öldüğünü sordu. Sağdıç yengenin iyi biri olduğu görülüyordu, ama çalışmaktan artık çökmüştü. Fransız ipek fabrikasındaki ağır işten ve her şeyin kendi üstüne kaldığından şikâyet etti. Oğlunun biri çok hayırsız çıkmış. Müteveffa sağdıcın 700 kuruş borcu vardı.

Kadın bundan da söz etti. Bir ara amcam sorgularcasına bana baktı, ben anladım, açık yürekle kabul ettim ve o senedi yırtıp attı. Kadın yaşlı gözlerle bize teşekkür etti. Anladım ki, amcama başka bir şeyler daha sormak istiyor, fakat sıkılıyordu. Bizi uğurlarken üç kez misafirlğe beklediğini yineledi ve amcam söz verdi. Sokaktan kayboluncaya dek bizi dış kapıdan hüznülle izledi. Evi küçük, ama tertemiz ve düzenliydi.

Dönüş yolunda dar bir sokaktan yürürken amcam bana epeyce görkemli bir Ermeni evini gösterdi. Daha önceleri, Fener Rum Patrikliği'ne karşı bağımsız kilise savaşı verdiğimiz dönemde, bu evde Kütahya sürgününden sonra 1861 sonbaharında Bursa'ya yerleştirilen İlarion Makariopolski¹⁹ kalmış. Dış kapıda yaşlı, esmer, beyaz saçlı bir Ermeni kadın oturuyor ve tütün içiyordu. Yanında beyaz tenli ve kara gözlü beş altı yaşlarında bir erkek çocuğu oynuyordu. Amcam ara sıra İstanbul'dan Hristo P. Tıpçileştov'un²⁰ postayla babama mektuplar gönderdiğini anlattı. Bunların içinden İlarion'a başka mektuplar çıkıyor ve okuduktan sonra yırtıyormuş. Kendisi de yine böyle gizlice babam aracılığıyla Hristo Tıpçileştov'a mektuplar yolluyormuş. Amcam başka Bulgarların da Bursa'ya sürgüne gönderildiğini anlattı.

Ertesi gün Kelesenli Hacı Yanaki, söz verdiği gibi, Bursa'ya koza getirdi ve bunun satışından elde ettiği parayı bize verecekti. Ancak Ermeniler (veya bizim Bulgarların adlandırdığı gibi Solaklar), Azize Meryem Ana Yortusu'nu kutluyorlardı. Bursa'nın başlıca halklarından birini Ermeniler oluşturduğundan, birçok dükkân kapalıydı ve çok az koza alıcısı vardı. Hacı Yanaki cuma günü yeniden Bursa'ya gelmeye karar verdi. Bursa'da pazar haftanın iki günü –pazartesi ve cuma– kuruluyordu.

Artin'in benim Uzunçarşı'daki payımı satın alacağını anladık. Sadece bu pay için dükkâna başka birini sokmayacaktı. Kaldı ki, başka birisinin, daha düşük fiyata da olsa, bu paya talip çıkması zor görünüyordu. Amcamla Artin'in yanına gittik. 70 Türk lirası istedik, o ise 40'tan fazla veremeyeceğini söyledi. Bu iş öylece kaldı, çünkü satmak kolaydı, oysa biz veresiyelerin toplanmasına bakmalıydık.

Buradaki Protestan pansiyonunda son Rus-Osmanlı Savaşı'nda bozguna uğramış ve ateşe verilmiş güney Bulgaristan'daki kentlerden Bulgar

çocuklarının olduğunu öğrenmiştik. Ertesi gün, 15 Ağustos, Meryem Ana Yortusu'nda buna gözlerimizle tanıklık etmek istedik. Eğer söylenenler doğruysa, bu kara yazgılı Bulgar çocuklarını görmeye, nereden olduklarını ve bu ücra Anadolu köşesine nasıl düştüklerini öğrenmeye karar verdik. Pansiyonu nasıl bulacağımızı da soruşturduk ve Kirkor Ohanesyan bize yardım etti. Ermeni Protestan Hacı Garabet gerçekten böyle çocukların var olduğunu ve bunları görebileceğimizi söyledi. Pansiyona kadar bize refakat edebileceği sözünü de verdi. Ancak daha sonra önemli bir işi çıktı ve bize müdüre yönelik bir mektup verdi. Pansiyonu bulduk, dış avlu kapısını çaldık ve açtılar. Güzel bir bahçeyle süslü ve meyve ağaçları yetiştirilmiş avluda küçük kümeler halinde, aynı giysileri giymiş çocuklar oynuyorlardı. Bizi görünce hemen gözlerini bize çevirdiler. Tam da banyoları yaptırılmıştı. İçerde orgun çalındığı duyuluyordu. Başöğretmen Kirkor Efendi –neredeyse bütün Ermeniler gibi kara gözlü, yakışıklı ve aydın bir kişi– bizi nezaketle karşıladı ve misafir odasında kabul etti. Amcam, Hacı Garabet'in mektubunu verdi, bir de Türkçe niçin geldiğimizi anlattı. Daha oturmadan önce o bize Protestan olup olmadığımızı sordu.

Sonra uzun uzadıya konuşmaya başladık. Kirkor Efendi pansiyonda bizim oralardan üç Bulgar kız çocuğunun bulunduğunu söyledi. İlk önce yanımıza solgun ve hüzünlü bakışlı sekiz yaşlarında bir kız çocuğunu getirdi. Adı Ruska ve Eski Zağara'dandı, babasını Türkler öldürmüş, annesiye vefat etmişti. Ardından ikinci kız geldi. Kara gözlü, güzel, neşeli, kendine güvenen ve on, on iki yaşlarındaydı. Adını da söyledi –Hristinka, o da Eski Zağara'dandı ve öksüzdü. Daha iyi bir aileden olduğu belliydi. En sonunda üçüncü kız da girdi. O da sekiz yaşlarında, solgun ve zayıftı. Adı Todorka olup, yine Eski Zağara'dandı. Onun sadece annesi varmış.

Bulgarca konuşmaya başlayınca birden acı dolu gözlerini bize diktiler. Belki de bizi yakın akrabaları sanmışlardı. Sorumuz üzerine yakınlarının nerede olduğunu bilmediklerini ve yazışmadıklarını söylediler. Bulgarcaları iyiydi. Çocuklara anadillerini unutmamalarını, aksi halde, artık bağımsız olan memleketlerine döndüklerinde zorlanacaklarını söyledim. Onlar, Bulgarca kitapları da olduğunu belirttiler. Kız çocuklarına iyi okumalarını ve görgülü olmalarını öğütledik, çünkü pansiyondaki bu

iyi insanların onlara hizmet etmek için uğraştıklarını, beslediklerini, giydirdiklerini ve eğittiklerini, şimdilik onların hem anne, hem de baba yerine geçtiklerini söyledik. Genelde çocuklar ruhen çökmüş ve ürkek görünüyorlardı. Hepsinin ellerini arkaya bağladıkları dikkatimi çekti. Bir ara başöğretmen onlara bir şeyler söyledi ve anında, sanki komut almış gibi çıktılar.

Sadece bunları duyabildik adı geçen Bulgar öksüzlerinden. Oysa mutlaka her birinin kişisel bir trajedisi vardı. Daha çok sorular sormayı ve her şeyi not etmeyi istiyordum, ama buna fırsat olmadı. 1875 Eski Zağara Ayaklanması'ndan 1878'deki politik bağımsızlığımıza kadarki zaman gayet trajik kesitlerle doludur. Bir ara Kirkor Efendi'nin bizden kuşkulanmaya başladığını düşündüm. Sorumuz üzerine, bu kız çocuklarını Bursa'ya Gospodinov adında Eski Zağaralı bir Bulgar'ın getirdiğini ve onlar için yıllık 50 Türk lirası ödediğini söyledi. Ayrıca çocukların yakınları Bursa'da olduklarını biliyorlarmış. Her şey kabul, ama niye bu Bulgar çocukları bu denli uzağa getirilmişlerdi?

Daha sonra genel ve gündelik konulara geçtik. Bulgar ayaklanmaları, Türk mezalimleri ve en sonunda politik bağımsızlığımızdan söz açıldı. Kirkor Efendi, Bulgar ve Ermeni halklarının aynı acıklı tarihsel yazgıyı paylaştıklarını belirtti ve Bulgaristan'ın uzun zamandır süren Türk egemenliğinden kurtulduğunu söyledi. Bizim çalışan ve ilgili halkımızı ve yeni Knezimiz Aleksandır'ı övdü, onların kara yazgılı vatanları Hayastan'ı (Ermenistan'ı) hürriyetin bereketli ışınlarının hiçbir zaman ısıtmayacağı için derin bir iç geçirdi. Sohbetimiz, tabii ki, Türkçe yürütülüyordu. Pansiyonda çeşitli halklardan toplam kırk civarında öksüz çocuk vardı. Burada bir saat kadar oturduk. Ayrılırken bize gösterilen ilgi ve kabul için teşekkür ettik ve görgülü Kirkor Efendi, bizi dış kapıya kadar geçirdi.

16 Ağustos Perşembe günü, memurların çalışmamasına rağmen mahkemeye gittik ve Susurluk'tan Georgi Hacı Vasiloglu ile Bakkal Danilo'dan alacaklarımızı sorduk. Köye giderek, ne zaman vefat ettiklerini ve o zaman kadının, başkâtibin kim olduğunu vb. öğrenmemizi söyleyerek bizi başlarından savdılar.

19 Ağustos Pazar sabahı, güneş daha doğmamıştı ki, amcamla beraber yine yaya olarak Susurluk Köyü'ne yola çıktık. İvan ile Maria'nın ne denli sevineceklerini artık biliyorduk.

Yolda bize silahlı ve kamalı bir atlı Çerkez yetiştirdi ve bizimle beraber yarım saat kadar yürüdü. Ramazan olduğundan ve gündüz bir şey yemedikleri ve içmediklerinden çınarlıktaki küçük kuyunun yanındaki zabıcalar yoktu. Biz oraya, güya biraz dinlenmek için uğradık. Belki Çerkez bizden uzaklaşır diye düşünüyorduk. Gerçekten o bizi geçti, ama şimdi de atından indi, onu yetti ve yaklaşık otuz adım sonra durdu. Çok korktuk. Bu durumda ne yapmamız gerektiğini fısıldıyorduk aramızda, çünkü yola devam etmemiz tehlikeliydi. Böylece çok gergin birkaç dakika geçti. Yürümemiz gerekiyordu, ama Çerkez hâlâ yerinde duruyor ve bekliyordu. Buraya kadar şose olan yolumuz, artık kestane ormanına giren bir patikaya dönüşmüştü. Biz kalkınca Çerkez de atını hazırlamaya başladı. Erken olduğundan başka yolcular da görünmüyordu. Nihayet bizim şansımıza yoldan Susurluk'a giden iki üç Türk yolcu belirdi ve onlarla beraber biz de yürüdük. Türk Hesebey Köyü kenarında oturup dinlendik, çünkü çok korkmuş ve yorulmuştuk. Herhalde şefkatli Tanrı'nın yardımıyla büyük bir tehlikeyi atlattığımız.

İvanlara varınca yolda başımıza neler gelebileceğini anlattık. Petir da Kelesen'e gittiğimiz günün akşamında soyguncuların yolda yolcu soyduklarını ve bizim için ne kadar çok endişelendiklerini söyledi.

Geçen hafta, Meryem Ana Yortusu'nda, işlerimizin peşinde koştururken Susurluk'a gelemediğimizden dolayı iyilik timsali Maria teyzeden özür diledik. Merhametli Tanrı'nın dileklerimizi duyacağını umut ederek en kalpten duygularla kutladık onu. Zavallı Maria o denli duygulandı ki, bir tek ağlamadığı kaldı. Gerçekte Maria teyze, yortusunu bugün kutluyordu. Tabii ki, tek konukları bizlerdik. Neşeli ve doludizgin sofradaki yemekte en iyi dileklerde bulunuldu.

Sonra yine borçlularımızı dolaştık. İnce Dimitir'ı hiçbir yerde bulamadık. Panayot Koparanov İstanbul'a gitmiş ve Galata'daki bizim Kaloferli abacılardan çok selam getirmişti. Ağabeyi Hacı Todori'yi şimdi para için rahatsız etmememizi rica etti, çünkü kızının birini evlendireceğinden, oğlu-

na da gelin getireceğinden paraya ihtiyacı varmış. Uzun konuşmalar sonucunda Hacı Todorı yaklaşık on gün sonra bir şey vermeye çalışacağını sözünü verdi. Bulgaroğlu Dimitır'ı da iki kez evinde aradık, ama bir türlü bulamadık. Bulgaroğlu'nun oğlu Foti biraz daha beklememizi söyledi, çünkü babanın borcundan diğer oğul ve kızlara da pay düşüyormuş. Bundan dolayı hepsini toplayacak ve durumu anlatacaktı. Drakoğlu Nikola'yı da aradık evinde birkaç kez ve bulamadık. Herhalde gizlenmişti. Karısı bin bir lanet yağdırarak üzerimize yürüdü, bir tek dövmediği ve dışarı atmadığı kaldı. Köyde Hacı Georgi ve Bakkal Daniilo'nun vasisinin beş yıl önce vefat ettiğini ve o zaman Osman efendinin naip, Hakkı efendinin babasının ise kâtip olduğunu söylediler. Böylece o gün Susurluk'ta hiçbir iş göremedik.

Öğleye doğru İvanlara döndük. Bu arada Bulgaroğlu Dimitır uğradı, tarladan eve dönünce onu aradığımızı öğrenmiş ve hemen kalkıp gelmiş. Meteliğinin olmadığını, ama 300 okka kadar arpacık verebileceğini söyledi ve biz en sonunda 450 okkaya razı olduk. Ancak sonra düşündük ki, şimdi arpacık cüçüklü, üstelik ekileceği ilkbahara kadar daha da kuruyacak ve fi-re verecek, ayrıca hiçbir tüccar da şimdi aramıyor. 30 paraya satılıyor, bazen ise 6 kuruşa ve hatta daha fazlasına. Üstelik arpacık küflenebilirdi. Bundan dolayı bu konuda biraz daha düşünmeye karar verdik.

Sabah olunca İvan ile Maria, 23 Ağustos için Susurluk'ta kalmamız için yalvardılar. O gün Taşkesen'de [?] panayır oluyormuş ve bizi de götürmek istiyorlardı. Amcam Bursa'ya dönmemiz gerektiğinde diretti, çünkü –gerçekten!– epey işimiz vardı. İyilikte üstüne olmayan Maria teyze, Manol amcamdan hiç olmazsa beni bırakmasını rica etti, ama buna razı gelmedim –artık yeterince baş ağrısı yaratmıştık bizim iyi kalpli Kaloferlilerimize. Bulgaroğlu Dimitır'ın senedini, arpacığı beğenirse alsın ve sonra iade etsin diye Petır'a bıraktık.

20 Ağustos günü saat on birde Bursa'ya hareket ettik. Petır yine köyün dışına kadar bizi geçirmeye geldi.

YİNE BURSA'DA. İSTANBUL'A YOLCULUK.

İstanbul'daki Robert Kole'je kaydımı yaptırmayı hayal ediyordum. Orada yayınlanan *Zornitsa*²¹ Gazetesi'nde okulun 3 Eylül'de açıldığını oku-

dum ve acele etmem gerekirdi. Oysa işimizin daha uzun zaman, belki de Aziz Dimitir Yortusu'na dek süreceğini görüyordum. O yüzden sadece birkaç günlüğüne, sorunu daha ayrıntılı öğrenmek için İstanbul'a gitmeye karar verdim. Bu planımı amcama anlattım, o da onayladı. Mudanya Köyü'nden Kara Nikola ile birlikte saat 6.30 gibi yola çıktık. Gece yolculuğundan sonra sabah Mudanya'ya varıp hemen gemiye binecektik. Hacı Panayot, Balkapanı Hanı'nda Nanyo Trifonov'a vermem için bir mektup ve Trabzon ipliği alıp benden yollaması için 1 Türk lirası gönderdi. Georgi Rayçinov ise Çorapçı Hanı'ndaki Raško Çarıkov'a bir çift havlu gönderdi. Benim de birazcık olsun bu iyi yürekli gençleri sevindirmem gerekirdi, çünkü öteki Koprivştitşalılar gibi bizi iyi karşılamış ve yardım etmişlerdi. İstanbul'da Todor ve Çavdar emmilerin abacı dükkânına götürmek için okkası 1,5 kuruştan üç okka güzel ayva aldım. Akşam daha on ikide Velibey Hanı'na gittim –at arabaları orada duruyordu. Daha önce de belirttiğim gibi, Mahmutpaşa Hanı'ndan altıda (gece yarısında) çıkmam olanaksızdı. Uzunçarşı'nın kapalı olmasına karşın diğer çarşılar açıktı, çünkü Ramazan hâlâ devam ediyordu. O zaman bütün dükkânlar açık olup Türk erkek ve kadınlar, cıvılcıvılcı ve neşeli miniklerle beraber gürültülü sokakları dolduruyor, gündüzleri ise neredeyse hiç kimse görünmüyordu. Türklerin arasında Ermeni, Rum ve Yahudiler de vardı. Mum ve gaz lambalarıyla ışıklandırılmış dükkânlarda çeşitli tatlı, baklava ve her çeşit şerbet dizilmişti. Kahvehaneler üstü başı düzgün Türk memurlarıyla doluydu, biraz ileride ise devasa çınarların altında hasırlar üzerine bağdaş kurarak oturmuş çalmalı ve beyaz sakallı yaşlılar tütün, nar-gile veya büyük fincanlarda acı kahve içiyor ve bilgece konuşuyorlardı. Aralarından, Kuran'ı artık birkaç kez okumuş olan kar gibi bembeyaz çalmalı bir softa, yetkince Ulu Peygamber Muhammed'in yaşamıyla ilgili bir şeyler anlatıyor ve herkes büyük dikkatle dinliyordu. Müminlerle dolu görkemli ve devasa camiler içerden, kubbeden sarkan çok renkli kandillerle ışıklandırılıyor, minarelerden hocaların melodik sesi dalga dalga yayılıyordu. Ulu Cami'de insan baldırı kadar kalın mumlar yanıyordu. Yüksek minareler arasında çeşitli organlara kandil ve fenerler dizilmişti, özel kişiler bunları iplerle hareket ettiriyor ve böylece, bunun için gereken harfleri sıralayarak upuzun tümceler şekillendiriyorlardı. Bunlar sonra gizilce yenilerine dönüşüyor ve ka-

ranlık gökyüzünde parlıyordu. Bursa'nın başkent olduğu ilk sultanlar döneminde ve daha sonra Türk devletinin doruğa eriştiğinde bu tören ve seremoniler daha görkemli ve şaşaalı yapılmış. Bir insanın, örneğin Bursa'daki Türkler ve genel olarak Doğu hakkında bir izlenim edinebilmesi için Ramazan ayını ve en büyük bayramları olan Kurban'ı görmesi gerekir. Bayramdan önceki güne arife denir. Gece saat altı gibi hana at arabasındaki arkadaşım Yaninalı Temistokli Papadimitriu geldi nefes nefese ve Mudanya'ya hareket ettik. Kentten çıkınca hızlı bir rüzgâr esmeye başladı, az sonra gökyüzü karanlık bulutlarla kaplandı ve uzaklardan hafif bir gürültü duyuldu. Gelenek olduğu üzere, yolun yarısındaki kahvehanede biraz dinlendik. Kulenin yanına tırmanınca rüzgâr kuvvetlendi ve hava soğudu. Yeniden hareket ettik. Şafak sökünce Marmara Denizi'nde büyük dalgaların oluştuğunu gördük. Mudanya'ya geldik.

İstanbul'a gidecek ikisi İngiliz, ikisi Türk olmak üzere dört gemi vardı. Yol arkadaşım Temistokli, Selanik'e gidiyordu, ancak önce kısa bir zaman için İstanbul'a uğramak istiyordu. Demek ki yine beraber gidecektik. Bu durum beni çok sevindirdi. Daha büyük olduğundan dalgaların sallamayacağını hesaplayarak Türk posta gemisine bindik. Bilet için 10'ar kuruş ödedik. Saat on ikide İngiliz gemilerinden biri hareket etti, yarın saat sonra da bizimki. Marmara Denizi'ne açılınca o da bayağı sallanmaya başladı. Devasa dalgalar yuvarlanarak ve gürültüyle birbirine çarparak köpüğe dönüşüyordu. Önceleri de iyi değildim, ama bu kez daha da fenalaştım. Karşıdan esen rüzgâr ve dalgalı deniz geminin daha hızlı ilerlemesini engelliyordu. Bir ara, Mudanya'da bıraktığımız diğer İngiliz gemisi bize yetişti ve hatta geçti. Gerçekten küçük gemiler denizde çok sallanır, ama daha süratli gider, bazen geminin karşıdan gelen dalgayı yararak üzerinden nasıl kaydığını görürsün. Diğer Türk gemisi Mudanya'dan, uzun zamandır Anadolu'da aç ve yırtık pırtık dolaştıktan sonra, Balkan Yarımadası'ndaki yeni durumu kabullenerek, daha önce Moskovalıdan büyük korkularından dolayı terk ettikleri yerlerine dönen Türk muhacirleri taşıyordu. Gemide görev yapan bütün görevlilerin işi çok ağır, üstelik tehlikeli de –bunların birçoğu ölümünü azgın deniz dalgalarında bulur, ama neylersin, meslek işte. Derler ki, çok da iyi para kazanıyorlarmış. Marmara Denizi'nde epeyce sıkıntı çektik.

Saat 7.30 civarında nihayet Haliç'e girdik. Tanrı'ya şükürler olsun, sağ salım ulaştık. Mudanya'dan İstanbul'a gemiyle genelde beş saatte gidilir, ama şimdi, fırtınadan dolayı, yolculuk sekiz saat kadar sürdü. Başım çok döndüğünden adeta sarhoş gibiydim ve bütün yolcular da aynı durumdaydı. (...)

(Nikola Naçov İstanbul'daki tanıdıklarını ziyaret eder, Robert Kolej'de okuyan bir yakınından buradaki eğitim ve yurt konusunda bilgi alır. Dükkân ve odadaki paylarının satışından, ayrıca veresiyelerden toplama-yı umut ettiği 85 Türk lirası ile Robert Kolej'de iki yıl okuyabileceğini hesaplar.)

(...)

Pazar olduğundan Mudanya'ya bir tek, postayı taşıyan Türk gemisi vardı. Önce 1 beyaz mecidiye istediler, ama sonra yarım la da yetindiler. Saat ikide gemi hareket etti. Deniz sakindi ve 7.30 civarında Mudanya'ya ulaştık. İskeleye Türk zabıtalara yine sadece bir aşağılayıcı göz atılar yolcu tezkereme ve serbestçe geçtim. Artık üçüncü kez Mudanya'dan geçiyorum ve onlar hâlâ kayıtlı olmadığımın farkına varmadılar. Hacı Panayot'un iplikleri 2 okkaydı. Bunları setreme sararak geçirdim, aslında gümrük falan alırlar mıydı bilmem, çünkü sonuçta bunlar Anadolu (Trabzon) ürünüydü. Mudanya'da muhacir olan bir Tatar'ın at arabasına bindim. Yol arkadaşlarım, biri Sofya'dan Mustafa Ağa olan beş Türk'tü. Mustafa çok düzgün Bulgarca konuşuyordu ve yolculuk sırasında onunla sohbet ettik. Türk olduğunu oruçlu olduğundan anlayabildim, yol boyunca hiçbir şey koymadı ağzına.

YİNE BURSA'DA VE SUSURLUK KÖYÜ'NDE

Bursa'ya ancak geceyarısı bir buçuk sularında vardık, çünkü atlar zayıftı, üstelik yük de biraz fazlacaydı. Hâlâ Ramazan olduğundan bütün dükkânlar açıktı, ama Uzunçarşı'dakiler kapalıydı. Mahmutpaşa Hanı'nın dış kapısı da kapalıydı. Herhangi başka bir handa kalamazdım. O yüzden karanlıkta bir küçük sokaktan geçerek Uzunçarşı'nın kapısına dayandım ve çalmaya başladım. Türk pazvant Mustafa Ağa geldi, sertçe kim olduğumu

sordu, ses verdim, beni tanıdı ve kapıyı açtı. Bir de gündüzden amcam ona bu akşam gelebileceğimi söylemiş. Ben de zaten daha önceden amcama pazar akşamı dönmeye bakacağımı belirtmişim. Mahmutpaşa Hanı'nın kapısını da öyle çaldım ve odabaşı açtı. Amcam ve Spas geleceğimi umut ederek daha yemek yememişlerdi. (...) Amcama İstanbul'da neler yaptığımı ve şimdi bir an önce Bursa'dan ayrılmam için neler tasarladığımı anlattım. O yüzden, oda ve dükkândaki paylarımı hangi fiyata olursa satmayı kararlaştırdık. Beklesek de daha fazla bir şey alamayacağımızı düşünüyorduk.

Önce dükkânın satış işini halletmemiz gerekirdi, ama bugün pazar-
dı, üstelik Artin de meşguldü. Daha önce de belirttiğim gibi, Ramazan dö-
neminde resmi daireler sadece pazartesi, perşembe ve cumartesi günleri
çalışıyordu. Artık içim sıkılmaya başlamıştı, ama yapılacak bir şey yoktu, is-
teksiz de olsa bekleyecektik. 29 Ağustos'ta Hacı Panayot, Artin, Manol am-
cam ve ben dükkâna toplandık ve buradaki payımın pazarlığını 50 Türk li-
rasına bağladık. Artin kaparo olarak hemen 10 Türk lirası verdi, geri kalan
kısını ise çarşamba günü, satışı resmi idare önünde beyan ettiğimde ta-
mamlayacaktı. Üstelik önce dükkânın sözü edilen payının üzerime geçiril-
mesi gerekirdi, ardından da Artin'e devredilecekti. 30 Ağustos'ta benim pa-
yım için ilmühaber hazırlaması için muhtar Hacı Yorgi'nin yanına gittik. O
gün tatil olduğunu söyleyerek cumartesi sabah kendi gelip bizi bulacağına
ve daha neler yapmamız gerektiğini anlatacağına söz verdi. Oysa ben cu-
martesi gününe kadar dükkân ve odayla ilgili bütün işleri tamamlamayı dü-
şünüyordum ki, pazar Susurluk'a gidelim, pazartesi ise artık İstanbul'a ha-
reket edeyim, çünkü salı günü Mudanya'dan gemi vardı.

Cuma günü Susurluk'tan Petir geldi. Onunla Bursa'da dolaştık ve
semazenleri izlemek için yine Mevlevihane'ye gittik. O gün herhangi bir
gösteri yoktu. Birileri Ramazan olduğundan gösteri yapmadıklarını, başka-
ları da şimdi geceleri sema ettiklerini söyledi. Oradan Bursa'ya verilen su-
yun kaynadığı Pınarbaşı'na, sonra da Demirkapı'ya gittik. Burada bir tanı-
dığın evinde İvan'ın Mariyka adındaki kızı bulunuyordu ve artık Susurluk'a
dönmek istiyorsa Petir onu biriyle gönderecekti. Evin sahipleri Mariyka ile
Kayabaşı'na misafirliğe gitmişlerdi. Kayabaşı'na da gittik, Mariyka henüz
dönmek istemiyordu, üstelik ev sahipleri de onu bırakmayı yeğlemiyorlar-

dı. Sonra ben Mahmutpaşa Hanı'na döndüm, Petir ise bir tanıdığının evinde kalmak için Demirkapı'ya gitti. Sabah yine buluşacaktık ve o gün işimizi bitirebilirsek, yine hep beraber Susurluk'a gidecektik.

Bugün amcam İpek Hanı'ndaki oda ile ilgili Kirkor Ohanesyan'a son yanıtını vermeye gitti. Başka müşteri çıkmadı, üstelik İpek Hanı'nda birçok boş oda vardı. Başka bir Ermeni'ye –Kirkor Papazyan'a burasını önerdik, ama o pek yanaşmadı. Tek alıcı olarak Kirkor Ohanesyan vardı. Amcam, Ermeni'nin bu odayı çok önceden almak istediğini söyledi, üstelik benim de ilk Bursa gelişimde Hacı Panayot İpek Hanı'ndaki odayı göstermeye götürdüğünde, daha o zaman Kirkor odayı satmayı düşünüyorsak, almayı arzu ettiğini dile getirmişti. O zaman net bir şey söyleyememiştım. Bir gün Kirkor, amcamı yolda görmüş, odaya 50 Türk lirası verdiğini söylemiş, eğer başka birisi daha yüksek fiyat veriyorsa hiç düşünmeden hemen satmamızı önermişti. En sonunda, 45 liraya razı olursak hemşeri olarak ona vermemizi söyledi. Filibeli olan Kirkor Ohanesyan Bursa'ya yaklaşık yirmi yıl önce gelmiş. Amcama şunu demişti: “Bir odaya, bir de avucumdaki liralara baktım. Liralar daha ağır bastı, ama her neyse, bir defa söz ağzımdan çıkmış oldu.” Uzunca düşündük taşındık, danıştık ve sonunda odayı Kirkor'a vermeyi kararlaştırdık. Gidip kararımızı bildirdik. Ertesi gün iki satış için de –dükkan-daki payım ve oda– iki ilmühaber hazırladık. Bunların yazılışı için 2 beşlik (10 kuruş) ödedik. Komisyona, o ana kadar hem dükkanın, hem de odanın bütün vergilerinin ödendiğine ilişkin bir belge tanzim ettirdik. Dükkan ve odanın hüccetlerini vs. de ibraz ettik. Kirkor, Artin, Manol amcam ve ben artık satışı beyan etmek için Evkaf'a gittik. Bir memur efendi sorgularcasına ve dikkatlice bana baktı ve kaç yaşında olduğumu sordu. Benim yerime Kirkor, “Yirmi yaşlarında.” diye yanıt verdi. Ben çok korktum, çünkü ufak tefek ve kısa boyluydum. Görünüşümden daha küçük olduğum düşünebilirdi. Memurlar, Evkaf'ta ilmühaberlerin gerektiği şekilde yazılmadığını ve bundan dolayı işlemlerin daha da çabuk yapılması için kendilerinin yazacaklarını ve ertesi gün gelmemizi söylediler. Amcam yeni ilmühaberlerin hazırlanmasını bekledi, geri kalanlar ise dışarı çıktık. Sonra Artin'in, muhtar Hacı Yorgi'nin evinin yanından geçerken ilmühaberleri ona bırakmasını ve yarın sabah artık imzalanmış şekilde almasını, pazar sabahı ise Kirkor, Artin, Manol

amcam ve ben konağın karşısındaki çınarın altındaki kahvehanede buluşmayı kararlaştırdık. Öyle de oldu. Artin ilmühaberleri azalardan da imzalı olarak getirdi. 2 Eylül'de saat yedi civarında mahkemeye gittik, tatil olmasına karşın avluda iki efendiye rastladık. Kim bilir, belki de bizi bekliyorlardı. Tevfik adındaki olan arkadaşını gösterdi ve işimizi onun göreceğini söyledi. Peşine takıldık. Artin ile beraber bir boş odaya girdiler. Onları görüyorduk. Efendi hafiften bir şey konuşuyordu Artin'e. Biraz sonra o çıktı ve gizlice efendinin yardım etme karşılığında 3 Türk lirası istediğini söyledi, çünkü görünüş itibarıyla on dokuz yaşında bile değilmişim ve mahkemede sorun çıkabilirmiş. Bu durumda ne yapalım diye düşündük ve en sonunda efendiye, kendi halinde insanlar olduğumuzu, bu kadar parayı veremeyeceğimizi söyledik ve çıktık. Böylece o gün de bir iş göremedik. En sonunda bayram sonunu beklemeye karar verdik, o da 5 Eylül 'Çarşamba gününe denk geliyordu. Bütün bu işlemleri en çok bir hafta içinde tamamlayacağımızı umut ediyordum, oysa artık iki hafta geçmişti ve ortada henüz bir şey yoktu. Bizim işimiz 8 Eylül'e kaldı. (...)

5 Eylül'de Türklerin en büyük Bayramı kutlandı. Birinci gün top atışları yapıldı. Vali Ahmet Vefik Paşa, daha önceleri gibi üç günlük kutlamaya izin vermedi. Aynı gün Dereköy'den biri geldi ve oraya gitmemizi önerdi, çünkü çok yakında bağbozumuna başlanacaktı. Artık Bursa'yı yakında terk etmeyi düşündüğümünden sadece amcam için bir at getirmelerini söyledim.

Sonraki gün duyduk ki Filibe'de büyük bir kargaşa çıkmış –Bayramın birinci günü Bulgarlar Cuma Cami'nde²² Türklerin üzerine yürümüş ve hepsini kılıçtan geçirmişler. Güya bu haber valiye telgrafla iletilmiş, bizim Bulgarlara ise bir Rum söylemişti. Konaktaki işimiz sarpa sarmasın diye çok korktuk. Hemen amcamla Türk ileri gelenleriyle yakınlık içindeki Kirkor Ohanesyan'ı bulduk ve duyduklarımızı anlattık. O böyle bir şeyin olmadığını söyleyerek bizi rahatlatmış, ayrıca bu tehlikeli dedikoduları kimlerin yaydığına şaşıtı kaldı! Tabii ki, bu haber konak tarafından da doğrulanmadı. Tanrı'ya şükürler olsun, rahat bir nefes aldık!

Artık bütün belgelerimiz hazırды ve 7 Eylül'de Kirkor, amcam ve ben konağa gittik. Yol boyunca, böyle ufak tefek ve boydan kısa olduğumdan

Türkler kalkıp reşit olmadığımı ve dolayısıyla bir şey satamayacağımı söylemesinler diye kaygılanıyordum. O zaman ne yapardım? Üçümüz de Evkaf odasına girdik ve Kirkor üstün bir Türkçeyle gereken her şeyi anlattı. Birinci kâtip dikkatlice bana baktı ve kaç yaşında olduğumu sordu. “Yirmi bir!” diye yanıtladım. O yine bana baktı ve başka hiçbir şey söylemedi. İntikal yapıldı ve İpek Hanı’ndaki odanın yarısı bana, sonra, tamamı Kirkor’a geçti ve o, hemen bize 50 Türk lirasını saydı. Şükürler olsun, bu iş bitmişti, ama bir işlem daha kalıyordu – şimdi valinin huzuruna da çıkmamız gerekiyor. Binanın üst katında büyük ve düzenli, ana meclis odasına aldılar bizi. Bu odada ileri gelen ve ciddi görümlü, bazıları beyaz sakallı Türk büyükleri, Ahmet Vefik Paşa’nın etrafında çepeçevre, vakurca oturuyorlardı. Tam bir sessizlik! Hepimiz, Kirkor’un bize öğrettiği gibi derinden bir eğilme ve sağ elimizi yerden alın düzeyine kadar kaldırarak paşaya selam verdik ve hemen ellerimizi bağlayıp kendisine odaklandık. Bize refakat eden memur efendi saygıyla ve ayrıntılı olarak paşaya olayımızı arz etti. Vali sorgularcasına bana baktı. Sonra odanın İpek Hanı’nın hangi tarafında olduğunu sordu. Düzgün ve yüksek bir Türkçe ve derin bir saygıyla Kirkor Ohanesyan, odanın, hanın üst katında sol köşede bulunduğunu arz etti. O zaman vali satışa izin verdiğini söyledi, şayet oda alt katta ve ortalarda bir yerde olsaymış, İpek Hanı’na üçüncü bir kapı açabilmek için bir oda almayı düşünüyormuş. Sonra vali ayrı ayrı amcama ve bana odayı satıp satmadığımızı ve paramızı tam olarak alıp almadığımızı sordu. Olumlu yanıt verdik. Ardından Kirkor’a da odayı satın alıp almadığını ve parasını tam olarak verip vermediğini sordu. O da aynı şekilde yanıtladı ve sonra geri doğru yürüyerek çıktık. Sırtımdan ağır bir yük gitmişti.

Aynı bu ortamda ve formaliteler eşliğinde Uzunçarşı’daki dükkânda benim payımın da Artin Agopyan’a satışı gerçekleştirildi.

En sonunda, bunca koşuşturma, kafa ve beden yorgunluğu sonucunda, Bursa’daki bu denli karmaşık işlerim çözüme kavuştu. Daha da cesaretlendim. Yeniden dünyaya gelmiş gibi hissettim kendimi.

9 Eylül’de amcamla yine Susurluk Köyü’ne yola çıktık, ben artık oraya son kez gidiyordum. İvan ile Maria yine karşıladılar bizi. Artık her şeyi tamamladığımızı ve Bursa’dan ayrılacağımı anlattık. Akşam yine çok güzel

bir sofra ve geç saatlere kadar sohbet vardı. Ertesi sabah İvan, Maria teyze, Paraşkeva, Mariyka ve Stoyanka ile dokunaklı bir şekilde vedalaştık ve birçok kez sergiledikleri misafirperverlik için bütün kalbimle onlara teşekkür ettim. Sonсуza dek kendilerini hayır duayla anacağıma söz verdim. Maria teyze yaşlı gözlerle, Tanrı'nın onları bir an önce Kalofer'e döndürmesi için dua ediyordu. Onların da özgürce yaşamaya hakları vardı, üstelik kız çocuklarını da düşünmeleri gerekiyordu.

Biraz ilerleyince dönüp geri baktım. Maria teyze ve Paraşkeva üzgün bir şekilde dış kapıda duruyorlardı. Şimdi artık çok etkilendim. Kendi kendime, niye bu Novo Selo'lu sıradan İvan, her zaman sevincini ve acısını paylaşabileceği akraba ve dostlarının bulunduğu Kalofer'i terk edip bunca yolu aşarak buraya, Türklerin ve yabancı Karamanlı Rumların arasına gelmiş, diye soruyordum. Kalofer ve arazisi dar mı gelmişti ona? Cennet köşesi Kocabalkan'ımız yetmemiş miydi ona? Bunu bırakalım, evlatlarının geleceğini hiç mi düşünmemişti? Zavallı Maria teyze ne yapsaydı? Onun peşine takılmış ve güzel Paraşkeva'yı da yanında sürüklemiş!

İvan ile Maria en azından öğle yemeğine kalmamız için çok dil döktüler, ama amcam hâlâ yapılacak önemli işlerimizin olduğunu söyledi, üstelik benim de acele etmem gerekiyordu, çünkü okullar çoktan açılmıştı. Petır bizi Hese köyü'ne kadar geçirdi. Onunla da çok dokunaklı şekilde ayrıldık. Öğleye doğru artık Bursa'daydık.

Akşama Hacı Panayot evine yemeğe davet etti. Evi Rum Mahallesi'nde, Aziz Arhangel Kilisesi yakınlarındaydı. Büyük değil, ama düzgün, ağaç ve çeşitli çiçeklerle süslü, bahçesindeki çeşmesinden berrak ve soğuk dağ suyu akan geniş avlulu bir evdi. Yemekten sonra Hacı Panayot ile amcam birçok konuda konuştular, geçmiş zamana ait onlarca olayı anımsadılar. Birkaç kez babamı da andılar. Hacı Panayot onun hakkında yine çok iyi şeyler söyledi, amcamın o ücra Yeniköy'ü bırakıp Bursa'ya gelmesini sağladığımdan, ayrıca eğitimimi devam ederek artık bağımsız olan Bulgaristan'a yararlı biri olarak döneceğimden ne kadar mutlu olduğunu birkaç kez vurguladı. Daha önce bir gün Hacı Panayot'a epeyce ayrıntılı olarak amcamı nasıl bulduğumu, içinde yaşadığı yoksulluğu ve Bursa'ya gelmekte nasıl direndiğini anlatmıştım. Bazen Hacı Panayot'un eşi Teofana

da sohbeta katılıyordu. Bir sözle, o ve iki kızları (on sekiz yaşlarındaki Kaliopi ve on beş yaşlarındaki Harikli) bizlere karşı çok nazik davrandılar, büyük ikramlarda bulundular. Bana birçok konuda sorular sordular. Epey geç vakte kadar konuştuk. Kalktığımızda artık gece yarısı olmuştu. Yolumun açık olmasını sağlık ve inşallah bir gün yine karşılaşmayı dilediler. Onlara mektup yazmamı rica ettiler. Ben de Hacı Panayot'a bu denli karmaşık işlerimizin sağ salim çözümlenmesinde yardımlarından dolayı teşekkür ettim.

Hacı Panayot, babam ve amcamın yanında yetişmiş. Önce Nanyo dedenin yanında çıraklık yapmış, sonra kalfalık, en sonunda usta olmuş ve böylelikle para ve tüccarlar arasında saygınlık kazanmış.

Artin'in evine ise, söz vermiş olmamıza rağmen bir türlü gidemedik. Bilmem neden, ama amcam oraya gitmek istemiyordu. Daha önceden pazvant ve odabaşına biraz geç döneceğimizi haber vermiştik.

Bir zamanlar Bursa'da Bulgarlara ait ona yakın abacı dükkânı varmış, oysa şimdi sadece Nikola Pincikov'un ki kalmıştı.

BURSA HAKKINDA EK BİLGİLER²³

Bursa'yı, 1879 yılında gördüğüm gibi tasvir ediyorum.

Daha önce de belirttiğim gibi, Avrupa'ya geçmeden önce, Bursa, Türklerin görkemli başkentiymiş. O dönemde Türkler gittikçe güçleniyor ve artık güçsüz düşen Bizans'ı sıkıştırıyorlarmış. Onlar şimdi de Bursa'yı Hüdavendigâr olarak adlandırırlar.

Bursa, Keşiş Dağı [Uludağ] eteklerine yaslanır. Bir zamanlar bu dağda (adından da anlaşılacağı gibi) bir Yunan Manastırı varmış. Orada bir süre Aziz Kiril'in ağabeyi Aziz Metodiy de kalmış. Keşiş Dağı denizden 2 bin metre kadar yüksek olup yılın büyük bir kısmında karla kaplıdır. Daha önce de vurguladığım gibi, Avrupa'da, Yunanistan'da, eski Yunan mitolojisine göre tanrıların yaşadığı başka bir Olympus daha vardır.

Bursa, Bithynia Kralı II. Prusias tarafından kurulan eski Prusias'dır. Kral, başkenti için çok güzel bir yer seçmiş. 950 yılında Halepli Sayfüddevle²⁴ kenti ele geçirmiş ve yerle bir etmiş. Sonra Bizans imparatorları yeniden geri almış, yenilemiş ve tahkim etmişler. 1317 yılında ilk Türk sultanı kenti

kuşatmış. Tam on yıl sürmüş bu kuşatma. En sonunda oğlu, Yenişeri Ocağı'nın kurucusu ve ilk olarak kendini Osmanlı Türklerinin padişahı olarak adlandıran Orhan Gazi (1326-1360) ele geçirmiş ve başkentini Yenişehir'den buraya taşımış. Bursa, Osmanlı gücünün başarısı ve zaferine tanıklık etmiştir. Türklerin yıldızı günden güne daha da güçlü parlamış ve savaş alanlarında hiçbir başarısızlık bunu gölgeleyememiştir. Bursa'da Türkler kendi gücünün ve Allah'ın onlara yüklediği görevin bilincine varmışlardır. Bundan dolayı onlar için Bursa, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal ve sayısız tarihsel anılarla bağlı oldukları bir kenttir. Bursa, otuz altı yıl boyunca, I. Murad Edirne'yi başkent yapmadan önce (1365) Osmanlı'nın başkenti olarak kalmıştır. Belki bir gün o yine Türk devletinin başkenti olacaktır.²⁵ Timurlenk'in orduları Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Bursa'yı yakmış ve torunu Mirza onu fethetmiş. 1607 yılında ise kenti Kalenderoğlu yakmıştır.

1855 yılında Bursa depremden çok hasar görmüş. Üç yüz altmış camiden sadece üçü ayakta kalmış, hamamlar, hanlar ve birçok ev yıkılmış ve ya dağılmış. Büyük bir panik yaşanmış ve yaşlı insanlar şimdi bile dehşetle anlatırlar yaşananları. Birçok ev de yanmış. Kış olduğundan, neredeyse her evde ateş yanıyormuş ve yapılar yıkılırken, eskimiş tahtalar daha kolay tuşmuş. Epeyce insan da yaşamını yitirmiş. Tam on ay boyunca sarsıntılar devam etmiş, ama bunlar 16 Şubat, gündüz saat onda ve 31 Mart akşamı saat ikide meydana gelen depremlerin şiddetinde değilmiş. Bu zaman içinde insanlar kent dışında çadırlarda kalmışlar. Ayrıca kent, kaplıca suları altında kalmış. O zaman İstanbul'da, Bursa'nın denize gömüldüğü şeklinde acıklı bir söylenti yayılmış.

Bursa en önemli Anadolu Türk kentlerindendir. Hüdavendigâr Vilayeti'nin şirin ve verimli bir ovada konumlu, hoş bir iklimle sahip ve bol suyuyla meşhur ana kentidir. Bursa sarp kayalıkların üzerine kuruludur.

Bursa'da, ilk sultanlardan kalma, büyük sarnıcı bir zamanlar hapis hane olarak kullanılan bir şato vardır. Hızlı akan bir dağ deresi, kenti, Türk ve Ermeni nüfusun oturduğu yerler olmak üzere ikiye böler, bu ikinci kısmı ise Rum Mahallesi'nden bir yükselti ayırır. Bursa'da, genelde alçak, çeşitli boylarla boyalı dokuz bin civarında ev vardır, sokakları ise, neredeyse bütün Türk kentlerinde olduğu gibi, dar ve kötü döşenmiştir. Şimdi evleri

kesiyor, sokakları genişletiyor ve yenilerini yapıyorlardı. Kentin kuzey kısmında evler güzel bahçeler içinde olup birçok köşk de vardır. Birçok yerde arabesk ve yazılarla süslü çeşme ve kervansaraylar –Mahmutpaşa Hanı, İpek Hanı vs. hanlar ve Türk, Hristiyan ve Musevi okulları, yüksek servi ve çınarlar vardır. Bütün bunlar kente çok özgün bir görünüm katar. Bursa'daki anıtlar çok olup, bunlar Osmanlı devletinin eski görkeminin birer tarihsel kalıntısıdır. İlk altı Türk sultanının (Osman, Orhan, I. Murad, Bayezid, II. Murad ve I. Mehmed) ve birçok vezir ve paşanın türbeleri Bursa'dadır. I. Osman'ın olağanüstü güzel mermer türbesi kentin dışında²⁶, Orhan'inki ise kentin içinde bir yükseltide, bir zamanların Hristiyan kilisesi, Davul Manastırı'nda bulunur. Kosova Ovası'nda şehit düşen I. Murad Bursa'dan dört kilometre batıda, Çekirge Köyü'nde harika bir türbede yatar. Bazılarına göre Bursa'nın Muradiye Külliyesi'nde Çar İvan-Aleksandır'ın kızı, İvan Şişman'ın kız kardeşi ve I. Murad'ın eşi, kara yazgılı Bulgar prensesi Mara'nın mezarı da bulunur.

Daha önce de belirttiğim gibi, Bursa'da birkaç Koprivştitsalı abacı da var. Daha önceleri Kaloferli de varmış. Kent, valilik, Avrupa konsoloslukları, Türk mollası (dini başkan), Ermeni ve Rum Başpiskoposlukları merkezidir. Türkçe yayınlanan *Hüdavendîgâr* gazetesi, tiyatro, üç güzel Rum kilisesi, iki Ermeni kilisesi, sinagoglar ve sivri minareleri alçak evlerin üzerinde yükselen yaklaşık iki yüz cami vardır. Bunlardan en ünlüsü, Moritanya üslubuyla I. Murad ve I. Mehmed döneminde yapılan ve üç sultanın –Murad, I. Bayezid ve I. Mehmed– ibadethanesi, on altı küçük kubbeli devasa Ulu Cami'dir. Merkez kubbesi çiniden yapılmıştır.

Bursa, kaplıcalarıyla ünlüdür. Bunların bazıları sultanlar tarafından yaptırılan ve onu, on beşi büyük, yirmi beşi, otuzu daha küçük olan yapılarıdır. Bazıları Doğu ihtişamı içinde yapılmış ve çok emek ve para yutmuşlardır. Neredeyse hepsine herkes girebilir. Türklerin temizliği ünlüdür, bu dini bir yükümlülük olarak görülür. Günde birkaç kez abdest almak her mümin için zorunlu bir ritüeldir, bundan dolayı Türkler çeşme veya hamam yapımını büyük bir sevap olarak görürler. 1855'teki iki şiddetli deprem sonucunda hamamların suyu bir misli daha artmış. Bunlardan beş tanesinin su sıcaklığı 45-80° C olup daha eski zamanlardan beri kronik hastalıkların,

romatizma vs. rahatsızlıkların tedavisinde kullanılır. En çok, kükürtlü olan Yeni Kaplıca ve Eski Kaplıca ziyaret edilir. Birincisi hakkında daha önce de bir şeyler anlatmaya çalıştım. Eski Kaplıca'da suyun nasıl kaynadığı görülür. Çekirge Köyü'nde büyük kaplıcalar dışında her evde birer sıcak su kaynağı akar. Sözü edilen hamamlar insanlar için büyük bir nimettir. Buraya ilkbahar ve yaz aylarında paşalar ve diğer varlıklı Türkler, Hristiyanlar, Yahudiler, bunun yanı sıra genelde İstanbul'dan yabancı ülke vatandaşları gelir. Bu kaplıcaların suyu demir ve kükürt içerir.

Bursa halen İmparatorluğun sanayi bakımından en gelişmiş kentlerindendir. Burada her şeyden önce ipek üretilir, işlenir ve dokunur. En fazla ipek Fransa Lyon'a ihraç edilir. Bakımlı İpek Hanı, ipek ticaretinin merkezi olup burada Fransızların ticari dükkânları da bulunur. Bursa'da ipek eğirme, ipek ve pamuk kumaşları dokuma fabrikaları da vardır. Bursa'nın ipek poşuları, pamuk havluları ve bornozları çok meşhurdur. Kent, geniş çapta zeytin, zeytinyağı, meyve, kestane, şeftali, ayva, çeşitli sebze, pirinç havan ve cezve ticareti yapar. Artık pamuk yetiştirmeye de başlandı. Yakın dağlarda, sigara ağızlığı ve başka süslemeler yapılan denizköpüğü dediğimiz beyaz mineral [lületaş] de elde edilir. Bursa'nın Marmara Denizi'nde iki limanı –Mudanya ile Gemlik– vardır. Daha önce de belirttiğim gibi, Mudanya'ya kadar demiryolu da vardır.

Pazartesi ve cuma olmak üzere Bursa'da haftanın iki günü pazar kurulur. Pazar, bir zamanların sultan sarayının karşısındaki meydanda kurulur. Yakın köylerden birçok insan gelir ve pazaryeri çeşitli halk, tip, din, giysi ve ağızların oluşturduğu bir cümbüşe dönüşür. Büyük yığınlar halinde sebze (domates, patlıcan, biber, soğan, lahana vs.) sunulur ve bunlar çok ucuza satılır. Bazen sebzeciler satamadıklarını yoksullara bırakırlar. Türk kadınları, yaşmaklara sarınmış, öyle ki sadece gözleri görünür, yolun iki tarafına dizi halinde çömelmişler, kınalı ellerinde, kestane renkli dal veya yapraklarla süslü, incir veya şeftali dolu beyaz sepetler tutar ve tanesini otuz paradan satarlar. Burada tanesi 3/4 okka, hatta daha fazla, ayva ve karpuz büyüklüğünde, üç dört tanesi bir okka gelen şeftali gördüm. Buradan dallı ve yapraklı şeftaliler renkli sepetler içinde armağan olarak ta İstanbul'a kadar Türk sarayları ve diğer asilzade evlerindeki zarif Türk hanımlarına gider.

Bazen de adeta uğuldayan pazar kalabalığı içinde yırtık pırtık ve esmer Kürt'ün uzun ve ipek gibi parlak beyaz postlu Ankara keçisi götürdüğünü veya Karamanlı bir çobanın çok uzun ve yağlı kuyruklu (biri dört beş okka, hatta daha fazla gelir) Karaman koyunları sürdüğünü görürüm. Ama bunların eti, burada Kıvırcık adıyla bilinen ve İstanbul'da daha çok beğenilen bizim koyunların eti kadar lezzetli değil. Karaman koyunlarının semiz etinden Türk aşçılar iyi pilav ve özellikle şiş kebab hazırlarlar. Pişirilmiş (veya kızartılmış) etleri taze ekmek kırıntılarıyla karıştırırlar, bunların hepsini ocağı koyarak sonra müşteriye sunarlar. Bursa'da birçok böyle kebabçı dükkânına rastlanır. Bursa'da deveye ve iyi bakımlı iri merkeplere, ormanda ise çakala rastlanır. Merkezler burada moda olup zengin Türkler, güzel yular ve eyerlerle süsleyerek bunlarla kent içinde gezer veya bağı bahçeye giderler. "Bursa'ya maymun almaya gitmiş!" sözüne herhangi bir anlam vermem. Bu atasözünün nereden geldiğini bilmiyorum. Ne Bursa'da, ne de köylerinde maymun gördüm, burada olamaz da zaten. Bunlar başka yerde ve çok uzakta yaşar. Maymuna daha çok, örneğin Filibe sokaklarında veya başka yerde rastladığım olmuştur. Bursa'da Ermeni ve Rum kadınlar, hatta genç kızlar da tütün içerler. Erkekler, özellikle de daha yaşlı Türkler ve Hıristiyanlar nargileye tutkundurlar. Bazı tiryakiler renkli nargilelerini yolda da yanlarına alırlar.

Dağ eteğindeki şahane konumu, hoş havası, hamam ve güzel sularıyla Bursa çok güzel bir kenttir. Ben, hüznü bir nedenle de olsa, Bursa'da bir süre yaşama ve neredeyse tamamıyla onu gezme ve bazı çevre köyleri görme ayrıcalığına eriştiğimden dolayı çok mutluyum.

BURSA'DAN FİLİBE'YE

Bursa'da bir iki gün daha kaldım. 11 Eylül günü akşamüzeri Kırkor Ohanesyan, Hacı Panayot, Artin ve özellikle de Nikola Pincikov ile Bobi Dorosiev ve öteki Koprivştitsalı abacılarla vedalaştım. Misafirperverliği ve yardımlarından dolayı Nikola'ya teşekkür ettim. Hepsi yolumun açık olmasını, yaşamımda ve okulda sağlık ve başarı diledi. (...)

Akşam olunca amcam faytonun bulunduğu Velibey Hanı'na kadar bana refakat etti. Vedalaşırken, baba gibi, elini öptüm ve bana yaptığı büyük

iyiliği için yine teşekkür ettim. Gerçekten Manol amcam Bursa'ya gelme-
seydi benim işim umutsuzdu. (...) Atların dinlendikleri dorukta dönerek
Bursa'ya elveda dedim, ancak kent artık yoğun bir karanlık içinde dinleni-
yordu. Faytondaki yol arkadaşlarım iki Türk ve bir Ermeni'ydi. 12 Eylül sa-
bahı artık Mudanya'daydım, bir İngiliz gemisine bindim ve saat altı suların-
da sağ salım İstanbul Galata'ya ulaştım. (...)

Bütün gezim yüz on sekiz gün, başka bir deyişle yaklaşık dört ay
sürdü. Üzerimde, ellisi Uzunçarşı'da dükkândaki payımın satışından, yir-
mi beşi İpek Hanı'nda odadaki payımdan ve beşi de çeşitli veresiyeler kar-
şılığında toplanan 80 Türk lirası vardı. Biraz gecikmişim ve yine Filibe Li-
sesi'nin üçüncü sınıfına kaydımı yaptırarak yılı Bursa'dan getirdiğim para-
larla tamamladım.

NOTLAR

- 1 Gerçekten karşı kıyıda incir ağaçlarının bolluğu dikkat çekiyordu –y.n.
- 2 Tatar Pazarlık –Bulgaristan'da, Plovdiv ile Sofya arasında konumlu bir kent; il merkezi, bugünkü adı Pazardjik –ç.n.
- 3 Aziz Kiril ile Aziz Metodiy –Slav abecesini yaratmış olan Bizans din adamları (9. yüzyıl) –ç.n.
- 4 Sözü edilen manastır, Polihron Manastırı'dır –ç.n.
- 5 Çernorizets Hrabir –9. yüzyıl sonu ile 10. yüzyıl başlarında yaşamış ve en ünlü yapıtı Harfler Hak-
kında ("Za bukvite") olan bir Eski Bulgar yaratıcısı –ç.n.
- 6 Aziz Yuhanna Kilisesi –Hisar'ın doğu yakasında, Balıkpazarı'nda bulunan ve ilk olarak 1705 yılın-
da yapılan bir Ortodoks Rum kilisesi. 1873'de temelden inşa edilir –ç.n.
- 7 Karamustafa Hamamı –Merkez Osmangazi İlçesi'nde Akça Hamam adıyla da bilinen ve Bizans
döneminden kaldığı sanılan bir hamam –ç.n.
- 8 Sisifos –Yunan mitolojisinde, yeraltı dünyasında sonsuza kadar büyük bir kayayı bir tepenin en
yüksek noktasına dek yuvarlamaya mahkûm edilmiş bir kral –ç.n.
- 9 Balibey Hanı –Tophane'ye çıkan caddenin doğusunda, Hisar eteğinde bulunan ve 15. yüzyıl sonlan-
dında, Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan han –ç.n.
- 10 Knez Aleksandır I. Batenberg (1857, Verona–1893, Graz) –1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan
sonra oluşturulan Bulgar Knezliği'nin Rus-Alman asıllı ilk knezi. 1879-1886 yıllarında Bulgar
Knezliği'nin knezi –ç.n.
- 11 Bursa'nın havluları çok meşhurdur –y.n.
- 12 Sonra Stefan Savov'un sevimli Paraşkeva'yla evlendiğini duydum. Bir Tanrı bilir buna ne kadar se-
vindiğimi –y.n.
- 13 Demirkapı'da bulunan ve 1835 yılında restore edilen Taksiarhon Kilisesi'nden söz ediliyor –ç.n.
- 14 Dereköy –Mudanya İlçesi'ne bağlı bir köy –ç.n.

- 15 Davul Manastırı –Osman ve Orhan Gazi türbelerine eskiden halk arasında verilen ad –ç.n.
16 Hünkâr Köşkü –Uludağ eteklerinde av köşkü olarak Abdülmecid'in Bursa gezisi (1844) dolayısıyla yaptırılan yapı –ç.n.
17 Kelesen –İsmetiye'nin güneyinde yer alan ve şimdi terk edilmiş bir eski Rum köyü –ç.n.
18 Bazılarına göre bunlar bir savaşta tutsak edilen ve sonra Türkleştirilen Yunanların torunlarıymış –y.n.
19 Ilarion Makariopolski (1812-1875) –Bağımsız Bulgar kilisesi için savaşım veren metropolit –ç.n.
20 Hristo Tıççileştov (1808–1875) –İstanbul'a yerleşerek (1852) Balkapanı Hanı'nda etkinlik gösteren zengin ve ünlü bir Bulgar tüccar –ç.n.
21 Zornitsa (Sabahıldızı) Gazetesi –Bulgarlar arasında Protestanlığı yaymak amacıyla 1864 yılında İstanbul'da Bulgarca yayınlanmaya başlanan bir gazete –ç.n.
22 Cuma Cami –Filibe'de Muradiye Cami adıyla da bilinen 15. yüzyıldan bir cami –ç.n.
23 Bu bölümün başına daha sonra da bir şeyler ekledim –y.n.
24 Seyfuddevle –Hamdani hükümdarı (916-967) –ç.n.
25 Varsayımımız gerçekleşmedi: Kemal Paşa farklı düşünürmüş –y.n.
26 Burada yazar yanlışlığı düşer. Osman'ın türbesi Orhan'ınkiyle beraber Tophane'de bulunur –ç.n.

VASİL KINÇOV

Bulgar bilimadamı ve politikacı, özellikle Makedonya hakkında onlarca değerli coğrafya ve etnografya araştırmasına imzasını atmış olan Vasil Kınçov, 1862 yılında Vratsa [Vraça] kentinde yoksul bir ailede dünyaya geldi. Lom Lisesi'nde eğitim gördü (1894). Kısa bir dönem öğretmenlik yaptıktan sonra kimya okumak için Harkov'a gitti. Gönüllü olarak Sırp-Bulgar Savaşı'na (1885) katılmak amacıyla eğitimini bıraktı. Savaştan sonra Münih ve Stuttgart'ta Kimya Teknolojisi okudu, ancak buradaki eğitimini de rahatsızlığından dolayı tamamlayamadı.

Sonraki yıllarda Makedonya'daki Bulgar eğitim sisteminde etkin bir rol üstledi. Selanik Bulgar Lisesi'nde kimya öğretmenliği (1888-1891), Serrez bölgesi Bulgar okulları müdürlüğü (1891-1892), Ekzarhane'ye bağlı Makedonya Bulgar okullarının müfettişliği görevlerinde bulundu (1894-1897).

Öğretmenliğinin yanı sıra Makedonya'ya geziler düzenledi, ülkenin coğrafyası, etnografyası ve tarihini araştırdı, halk yaratıcılığı, eğitim işleri ve ekonomisi hakkında değerli materyaller derledi. Bu konularda yüze yakın monografi hazırlardı, ancak sadece küçük bir kısmını yayımlayabiliirdi. Bulgaristan'a dönünce İlerici Liberal Parti'ye katıldı, bilimsel ve toplumsal etkinliklerine ara vermeden Halk Meclisi'nde onuncu ve on birinci dönem milletvekilliği yaptı.

1902 yılı başlarında Dr. Stoyan Danev kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirildi, ancak bir ay sonra çalışma odasında psikopat bir öğretmen tarafından yaşamına son verildi. Başlıca yapıtlarından sayılan *Makedonya'nın Etnografyası ve İstatistiği*, Fransızca'ya da çevrildi.

Aşağıda sunduğumuz *İz Mala Aziya* (Küçük Asya'da) başlıklı gezi notları ilk olarak *Bulgarski Pregled* (Bulgar Derlemesi) dergisinde yayınlanmış (1899), bir kısmı aynı yılın mart ayında Bulgar Bilimler Akademisi üyelerine sunulmuştur.

KÜÇÜK ASYA'DA (1899)

(...)

İSTANBUL'DAN MUDANYA'YA

Önce Bursa'ya gitmem ve oradan daha sonra gideceğim yerlere ulaşmam gerekiyordu. Şimdi Bursa'ya gitmek çok kolaylaştı. İstanbul'dan deniz yoluyla kıyı kasabası olan Mudanya'ya geçiliyor ve oradan Bursa'ya demiryolu var. Bir günde yeni Türk başkentinden eskisine gidilebiliyor. Kış aylarında İstanbul'dan Mudanya'ya haftada üç kez, yaz aylarında ise, Bursa kaplıcalarının mevsimi açılınca her gün gemi seferleri düzenleniyor.

Türkiye içinde yolculuk edebilmek için tezkere çıkartılması gerekir. Bulgaristan Prensliği uyruğunda olanlar tezkereyi İstanbul'daki Bulgar diplomatik temsilciliği kançılaryasından düzenlettikleri ilmühaber karşılığında polis idaresinden alırlar. Bu tezkerenin yolculuk sırasında birçok kez polisler tarafından vize edilmesi gerekir. Sözü edilen belgede yolcunun uyruğu Türk olarak belirtilir.

21 Şubat sabahı, İstanbul-Mudanya hattında seferler düzenleyen Mahsusiye şirketine ait Türk gemisine bindim. Galata'da tezkeremin denetlenmesi sırasında görevlilerden biri Bursa'ya niçin gittiğimi sordu. Kaplıcalara gittiğimi söyledim. Görevli bu açıklamayla yetindi ve bana sıhhatler diledi. Tezkerelerin denetlendiği yerde yolcu bagajları da gözden geçirilir. Aynı ülke içindeki bir kentten başkasına yolculuk yapılmasına karşın, yine de yolcuların bir iskeleye girişi ve başkasından çıkışında taşıdıkları bagaj kontrol edilir. Burada kuşku uyandıran kişilerin aranması da yapılır. Tam da benim önümde polis memurları iki Ermeni tüccarın cep ve kuşaklarını aradılar. Bu kötü bir izlenim bıraktı bende. Kendim de sıkça böyle kaba aramalara maruz kalmama karşın, bunu kabullenemiyor ve başka kişilere uygulandığını gördüğümde derinden rahatsız oluyordum. Benim de aranabileceğim düşüncesi karşısında rahatsızlığım biraz daha artıyordu. Aslında aranmaktan çekinmem bir neden yoktu, çünkü üzerimde İstanbul'da yayınlanmış bir Türkçe-Almanca konuşma kılavuzu dışında bir şey taşımyordum. Yine de, aranma sırasında yaşayacağım ezilmişlikten dolayı insan-

lık onurum inciniyordu. Buna karşı gelebilirdim, ama böylece yarı yoldan çevrilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktım. Korkum boşa çıktı. Eşyalarıma üstten şöyle bir bakıldı ve bir kayıkla kıyıdan epeyce açıkta bulunan gemiye yöneldim.

Gemi, Türk yolcularla doluydu. Benim birinci sınıf biletim vardı, ama çevremde üçüncü sınıfa bileti olan birçok yolcu rahatça oturuyordu. Güneyden rüzgâr esiyor ve deniz dalgalıydı, bundan dolayı yolculuğum epeyce uzadı, pek hoş ve keyifli geçtiğini söyleyemem. Yedi saatlik deniz yolculuğundan sonra Mudanya'ya ulaştık. Orada eşyalarımız ve tezkerelerimiz yeniden denetlendi. Bunun dışında yolcular iskelede 20 kuruş ayakbastı parası ödüyorlar. Doğrudan Bursa'ya devam etmek isteyenler, hemen yakında bulunan istasyona yöneliyorlardı, bense bir gün kalmayı tasarladığım kasabaya gittim.

MUDANYA

Mudanya, İncir Limanı adını taşıyan güzel bir körfezin güney kıyısında kademeli bir konuma sahiptir. Kasabanın güneyinde tamamen zeytinliklerle kaplı bir tepe yükselmekte. Yer gayet güzel, kasaba da temiz ve hoş. İyi bir iklimi var –kışlar yumuşak, yazlarsa serin olur, bundan dolayı boğucu sıcaklarda Bursalı aileler buraya serinlemeye gelirler. Mudanya, yaklaşık yedi yüz haneli bir kasaba olup bunlardan dört yüzü Türk, geri kalanlarsa Rum'dur. Kasabadaki evler, özellikle Rum Mahallesi'nde yoğunlaşıyor. Ana sokak, iskeleden başlayarak kasabanın ta batı ucuna kadar uzanır. Bunun çevresinde pazar dükkânları bulunur. Rumların kız ve erkek ilkokulları ve oldukça bakımlı küçük bir kiliseleri var. Türk Mahallesi epey eskimiş görünüyor. Bunun içinde eski Türk mezarlıklarının yarı yıkık duvarları göze çarpar. Türk kentlerinde bu sıradan bir görüntüdür. Türkler uyusal, Mudanya'daki yaşam ise çok rahat.

Burada yaşayanların başlıca uğraşı zeytincilik ve ipekçiliktir. İncir Limanı'nın baştan sona kadar bütün kıyısı, zeytinin en lezzetlisini ve yüksek değer biçilen odun yağını veren zeytinliklerle kaplıdır. Körfezin en iç kısmında konumlu olan Mudanya ve Gemlik kasabalarında büyük zeytin depoları bulunur. Bu körfezden yılda yaklaşık on milyon okka zeytin dış ül-

kelere gönderilir. Bunların bir kısmı İskenderiye'ye, diğeri Rusya'ya ve gayet az bir miktarı Bulgaristan'a gider. Balkapanı Hanı'nda' bulunan Selcobalov ve Mahdumları ticarethanesi buralardan Odessa ve Varna'ya zeytin dışsatımıyla uğraşır. Özellikle Gemlik'te üretilen odun yağı çok değerlidir. İyi bir şekilde arındırılması koşuluyla en değerli Fransız Provans yağlarından eksik bir yanı yoktur. İpekçilik endüstrisinde bütün Bursa vilayetinde büyük başarılar elde edilmektedir. Mudanya çevresinde de ipekçilik çok gelişmiştir. Bu kasabada, biri bir Fransız'a, öteki de Rus uyruklu bir Rum'a ait olan iki ipek eğirme fabrikası vardır.

Mudanya'da Koprivştitsalı' abacı Stoyan Delev'e, ya da Rumların onu adlandırdığı gibi Abacı Stefani'ye uğramam önerilmişti. Genelde, dışarıda yaşayan Bulgarlar dillerini olduğu gibi adlarını da çok kolay değiştirirler. Anadolu'daki Koprivştitsalı ve Klisuralı' abacılar ağırlıkla dillerini korumuş, ama adlarını değiştirmek durumunda kalmışlar. Bulgaristan uyruğunda olmalarına karşın, bunlar halen feslerini şapkaıyla değiştirme cesaretini bulamamışlardı. Bay⁴ Stoyan beni çok iyi karşıladı ve akşama kadar kasabada ilgilendiğim her yeri gezdirdi. Ertesi gün ise sadece kasabanın sokaklarını değil, muhteşem çevresini de dolaştık. Mudanya'nın batı ucunda zeytin ağaçlarıyla kaplı küçük bir düzlük bulunur. Kasabadan bir kilometre uzaklıkta, deniz kıyısında bir yükselti üzerinde Arnavutköy adında yaklaşık otuz ahşap evden oluşan küçük ve yoksul bir Hristiyan köyü var. İnsanları bir zamanlar Arnavutluk'tan buraya yerleştirilmiş, ama bunlar dillerini yitirmiş ve şimdi sadece Rumca konuşuyorlar. Köyün çevresindeki bütün yükseltiler zeytin ağaçlarıyla kaplıdır. Çevresinde küçük kiliseler ve mezarlıklar bulunur. Köydeki kilise, inançlı bir Türk kaymakamının girişimiyle yaptırılmış, aynı kişi kasabaya da bir cami inşa ettirmiş. Kasabanın doğusuna, şahane zeytin ağaçları arasından Bursa'ya doğru devam eden bir şose çıkar. Şoseye paralel olarak devam eden demiryolu da buradan çıkar. Birçok bahçede işçiler, ağaçların çevresindeki toprağı çapalıyorlar, başkalarında ise, bir yandan kurumuş dallardan kurtarmak, diğer taraftan ağacın budaklarını seyrekletirerek güneş ışınlarına açılmasını sağlamak için ağaçları buduyorlardı. Birçok yerde yoksul Türk kadınları yere düşmüş zeytinleri toplamak için dolaşıyorlardı. Kasabadan bir buçuk kilometre uzaklıkta de-

niz kıyısında eski kalıntılar bulunur. Zeytinlikler içinde eski yapılardan kalma taş yığınları var ve bunların arasında sıkça antik mermer taşı parçalarına rastlanır. Yükselti üzerinde eski sur kalıntıları da görünür. Burada Bizans kasabası Apameia' bulunurmuş. Düzlüklerin biraz yan tarafında küçük Rum Mesopoli Köyü görünür, denizin yakınında güzel bir çukurda ise yine Rum Kurşunlu Köyü kuruludur.

Mudanya, deniz kıyısında bulunan küçük bir kaza merkezidir. Köylerin çoğunluğu Müslüman Türk köyleridir. Karamanlı (Hristiyan Türk) köyleri de vardır. Yukarıda anılan köyler dışında, kasabanın batısında güzel bir yerde konumlu, Rumların yaşadığı Trilye [Zeytinbağı] Köyü de vardır. Burası büyük ve varıl bir köy olup bölgenin en iyi zeytinlerini verir.

Mudanya çevresinde ve İncir Limanı'nda tarım ve hayvancılık oldukça zayıftır. Bundan dolayı gıda ve kesim hayvanları dışarıdan getirilir. Ekmeğin yanı sıra burada et de İstanbul'dan daha pahalıdır. Bulgar unu, burada olduğu gibi Gemlik'te de ve hatta daha sonra göreceğimiz gibi Bursa'da da iyi kabul görebilir.

Çoktandır Mudanya kasabasına ve oradan öte Bursa'ya ve içeriye doğru Bulgar şayakları ithal edilir. Eskiden beri burada Bulgar endüstrisini yayan ve kasabalılara giysi diken abacılar varmış. Kasabanın başında bir yükseltide Bay Stoyan bana mermer bir sütun gösterdi ve söyleneceye göre bunun eski ve ünlü bir abacının mezarına dikilmiş olduğunu anlattı. Sütun eski bir Bizans yapısından alınmaydı. Şimdi Mudanya'da sadece benim kılavuzumun dükkânı kalmış. Şayak ticareti, başka yerde üzerinde daha çok duracağımız nedenlerden dolayı zayıflamış. Burada Bay Stoyan'ın bir şikâyetinden özellikle söz edeceğim. Onun Koprivtitsalı hemşerileri bir zamandan beri buralarda pek aranan mavi şayakları çok kalitesiz boyamaya başlamışlar. Boya hemen atıyor ve bu durum endüstrimizin saygınlığına gölge düşürüyormuş.

Mudanya'da 24 Şubat gecesine kadar kaldım. Bir Rum'a ait olan han veya otelde konakladım. Burasının sahibi, bana sözde çok saygı gösteren, ama o denli kötü yemek sunan ve üstelik hem konaklama hem de yemek için iki katı para alan Trendafilaki adında Bursalı düzenbaz bir Rum'du. Doğu'ya yolu düşenlerin hancılarla önceden pazarlık yapmaları yararlarına

olacaktır. Bu kuralı ben çoktandır bilirim, ama uygulamayı hep unuturum. Yemekte arkadaşım Posta-Telgraf İstasyonu'nun müdürü olan genç bir Türk'tü. Eğitimi İstanbul'da görmüş. İstanbul'da, inançlı Müslümanlar için tehlikeli olan birçok şey öğrenmiş, çünkü bunlar Türkiye'de bütün devlet mekanizmasının dayandığı inancı temelden sarsar. Batı'ya özgü kötümserliğin yanı sıra yemek arkadaşım İstanbul'da kendini biraz fazlaca içkiye kaptırmış. Türkiye'de genç memurlar arasında bunun gibisine artık sıkça rastlanır. Bunlardan ne devlete, ne de vatandaşa yarar vardır. Bunlar, eski Türklerin düşküne merhamet, altına güvenmek ve erk sahibi bir kişi olarak devlet görevini yerine getirmek gibi erdemlerinden yoksundur ve her zaman Türk bürokrasisinin başlıca kusuru olan rüşvetçiliğe taparlar. Rüşvetçilik eğilimleriyle hem Türkleri, hem de Hristiyanları bezdirmiş olan Mudanya kaymakamı da bu kategoride yer alır. İki yıl önce polis memurları Bay Stoyan'ın 40 İngiliz Lirası'nı çalmışlar. Bir gece bütün kolcuları, kaymakamın kayınçosu olan bir polis görevlisiyle Bay Stoyan'ın dükkânını basmışlar. Orada sadece çırağın birini bulmuşlar. Polis, onu patronunu çağır-maya göndermiş, ama bu arada ahşap sandık açılmış ve liracıklar araklanmış. Yazgısız abacının bütün şikâyetleri boşuna gitmiş. O, İstanbul'daki Bulgar temsilciliğine, geçen yıl Mudanya'yı ziyaret eden Bursa valisine de şikâyetle bulunmuş. Üstelik şikâyeti yerli Türkler tarafından desteklenmiş, ama soygundan çıkar sağlayan kaymakam, suçluların yasalardan korunması ve liracıkların da sahibine iade edilmesinin önlenmesi için gereken her şeyi yapmayı başarmış.

MUDANYA'DAN BURSA'YA

Mudanya'dan Bursa'ya trenle gidilir. Demiryolunun uzunluğu kırk iki kilometredir; çok kötü yapılmış olup, keskin dönemeçleri ve rampaları vardır. Bundan dolayı lokomotif sadece üç vagon çeker ve yavaş hareket eder. Bu demiryoluyla, uygun yolculuk edilen Bursa faytonları ve landonları yarışır. Demiryoluyla Bursa'ya iki saatte varılır, faytonla ise üç. Tren öğleden sonra saat üç buçukta hareket eder ve kasabadan çıkınca deniz düzeyinden iki yüz metre yüksekliğe erişen tepelere tırmanmaya başlar. Tepeden güney yöne bakınca, yolcunun gözleri önünde eşsiz bir manzara açılır.

Yeşillik içinde yüzen, birçok derenin suladığı ve güneyden en yüksek doruklarıyla 2500 metre yüksekliğe erişen devasa Keşiş Dağı'yla (eski Asya Olympos'u) çevrelenen ve muhteşem bir bahçeyi andıran Bursa Ovası'nın tamamı görünür. Biz oradayken dağ, yakında yağın ve henüz erimeyen kar-dan bembeyazdı. Yol, küçük Türk köylerine iner ve ovada, bol sulu ve yavaş yavaş batıya akan Nilüfer Çayı'nı (eski Odryses) geçer. Biz Olympos'un eteklerine doğru yaklaşıyorduk. Lokomotif, ovanın daha büyük kısmını kapsayan dut bahçeleri arasından ilerler. Bursa'da üç istasyon vardır. Birincisi, kentin yaklaşık üç kilometre batısında, ünlü kaplıcaların bulunduğu Çekirge Köyü'nün başında, ikincisi kentin kenarında olup buna Yahudi istasyonu denir, çünkü oradan Yahudi Mahallesi'ne girilir. Üçüncüsü kentin doğu ucundadır ve çarşı buraya daha yakın olduğundan genelde yük indirmek için kullanılır. Yolcular Yahudi istasyonunda inerler.

Vagonda, daha sonra bir şeyler anlatacağım Apollonia [Gölyazı] Köyü'nden bir Rum arkadaşım vardı. Mudanya'ya Bulgaristan'a balık göndermek için gitmiş. Türkiye ile Bulgaristan arasında gerçekten bir savaş hazırlığının yapılıp yapılmadığı konusuyla çok ilgileniyordu. Anadolu'da her nereden geçtiysem sürekli bana Bulgarlarla savaş olacak mı diye sordular. Bulgaristan ile Türkiye ilişkilerindeki Makedonya'dan kaynaklanan gerginlik, Asya'nın içlerinde de hissediliyordu. Burada insanlar, gazete okumamalarına karşın Boğaz'da ve oradan öte ne olup bittiğini kolayca öğreniyorlardı. Küçük Asya'nın İstanbul ile kurduğu canlı bağ en ücra bölgenin insanların da dünya olaylarıyla ilgili bilgi sahibi yapar. Bu ilkbaharda hükümetin bütün yedek askerlerin hazır bulunmaları ve yük hayvanlarının sayılması buyruğunu vermesinden Türkler büyük rahatsızlık duyuyordu. Yol arkadaşım Hacı Haralambo'nun Bulgaristan ve Bulgarlarla ilgilenmesinin başka özel nedenleri vardı, çünkü Bulgar-Türk sınırındaki olası kargaşadan balık ticareti önemli ölçüde zarar görebilirdi. O, İstanbul'da Anadolu'ya giden bazı Bulgar tüccarlarına engeller yaratıldığını biliyordu ve Türk hükümetinin Bulgaristan ve Bulgarlara yönelik tutumu hakkında doğru sonuca varıyordu. Bundan on gün önce İstanbul'da, Manyas Gölü'nden balık satın almaya giden Eski Zağaralı tüccarlar, üstelik hiçbir nedensiz, tutuklanmıştı. Bir de, Bandırma'dan evlerine dönen bazı abacılar tutuklanmıştı. Bu işler

ticareti önemli ölçüde olumsuz etkiler. Bulgar hükümetinin yurtdışındaki Bulgar tüccarların korunması için daha enerjik önlemler alamamış olması çok acıdır. Sadece Türkiye’de değil, Yunanistan’da, Sırbistan’da da, hatta Romanya’da da bizim yolcularımıza kötü muamele yapıyor.

Balık tüccarıyla Bulgar-Türk ilişkileri hakkında konuşurken, farkında olmadan Bursa’ya vardık. Burada istasyonda polis görevlileri yoktu. Bu Türkiye’de ender rastlanan bir durum olduğundan hemen dikkat çekti. Ben, bu Asya başkentinde insanın daha rahat hareket edebileceğini anladım, çünkü İstanbul’da peşinize bazen ajanlar takılır. Yol arkadaşımın önerisiyle Bursa’da ucuz ve oldukça temiz bir otele yerleştim. “Otelin adı ve akşam ve öğle yemeğinde önüne dizilecek sayıca çok, ama içi boş birçok tabak için geceliğe 1 Lira harcamana gerek yok.” diyordu pratik hacı. “Vallahi parana acıyorum!” Ne iyi ettim ki, Hacı Haralambo’yu dinledim –Hacı Filipi’nin Anatolia Otel’inde çok az para karşılığında epey iyi hizmet aldım.

BURSA’NIN ÇEVRESİ VE SUSURLUK ÇAYI OVASI

Bursa’yla ilgili yazmaya başlamadan, bizi burada ilgilendiren yerlerin genel bir değerlendirmesini yapacağım ki, okur, bundan sonra okuyacakları hakkında daha açık bir tablo oluşturabilsin.

Sözünü ettiğimiz İncir Limanı ile daha sonra değineceğimiz Bandırma Körfezi arasında yüz kilometreyi aşkın bir mesafe bulunur. Burada Marmara’nın kıyısı neredeyse düzdür. Deniz kenarında, tamamıyla zeytinliklerle kaplı ve denize doğru alçalan eğik ve topraksı eteklerle bir ucundan diğer ucuna kadar alçak bir dağ silsilesi uzanır. Daha sonra üzerinde duracağımız ve bütün düzlüğün suyunu Marmara’ya taşıyan Susurluk Çayı bu silsileyi ortasından deler.

Deniz kıyısındaki silsilenin etekleri yine öyle yatay ve topraksıdır. Bunların güneyinde, neredeyse Gönen’in batısına kadar, yaklaşık 120 kilometre uzunluğunda Bursa’dan doğuya doğru uzayan bir ova yayılır. Ovanın en doğu ucunu kapsayan zengin Bursa Vadisi’nin dibinde bir zamanların gölünden kalıntılar vardır. Bundan dolayı yaz aylarında bu yer pek de sağlam değildir. Keşiş Dağı’ndan akan bol miktardaki sular çukura birikir ve Susur-

luk ayı'na karışincaya dek dar bir topraksl geçitten doğruca batıya akan bol sulu Nilüfer ayı'nı oluşturun. Ovanın biraz daha batısında, çok şirin çevre-siyle büyük Apolyont Gölü yer alır. Alçak yükseltiler onu Bursa Ovası ve Ni-lüfer ayı'ndan ayırır. Göl, ovanın batı kısmında Ulubat adını taşıyan derin bir kolla Susurluk ayı'na akar. Ovanın batı ucunda, bereketli bir çevrenin ortasında Manyas Gölü yer alır. Onun suları doğruya, Susurluk ayı'na akar. Susurluk ayı'nın kendisi ise Küçük Asya'nın ortasında bulunan yüksek Ak-dağ'dan kaynar ve oldukça bol su taşır. İki gölün sularını kabul ettikten son-ra, o, sığ dipli su taşıtlarının yüzebileceği bir gölete dönüşür. Böylelikle bu göllerde balıkçılık yapmak kolaylaşır. Ovanın en batı ucunda topraksl tepeler arasından Gönen Nehri geçer ve doğrudan Marmara'ya akar.

Yukarıda sözü edilen ovanın güneyinde uzun bir dağ silsilesi yük-selmekte olup, ova yüksekçe bir yerden bakılınca büyük bir leğeni andırır. Silsilenin doğu ucunda, epeyce ormanlı ve olağanüstü su bolluğu içinde de-vasa Asya veya Bithynia Olympos'u [Uludağ] yükselir. Onun batısında silsi-le epeyce alçalır, ama hâlâ yüksek bir dağ kimliği taşır ve Apolyont Gölü ya-kınlarında eteklerine birçok köyler serpişmiştir. Sözüünü ettiğimiz silsile iki göl arasında üç nehir tarafından kesilir. Manyas Gölü'nün güneydoğusun-da silsile epeyce yükselir ve Akçal adını taşır. Bu kısımları oldukça orman-lıklı ve güzeldir. Onun kuzey eteklerinde, yolculuğumun nihai hedefi olan Gönen kasabası yer alır.

Ovanın tamamının çok verimli toprağı ve otlakları vardır. Her yerde ipekçilik gelişmiş olup bu uğraş Bursa Vadisi'nde gerçekten çok parlak bir duruma ulaşmıştır.

Nüfus, özellikle ovanın batı ucunda, seyrektir. Rus-Osmanlı Sava-şı'ndan önce bu verimli diyarda çok daha az yerleşim varmış. O zamandan beri durum çok değişmiş. Türkiye'nin savaştan sonra yitirdiği bütün bölge-lerden büyük bir Müslüman kitlesi buraya akın etmiş ve nüfusu neredeyse %30 artırmının ötesinde onu olağanüstü renkli kılmıştır. Nüfusun çoğun-luğunu Müslüman Türkler oluşturur. Yerli ve eski Türkler dışında, kentler-de Kuzey Bulgaristan'dan yeni göç etmiş Türkler vardır. Bunlar ovadaki Türklerin sayısını ikiye katlamıştır. Bursa çevresinde Kars ve Batum dolay-larından, artık iki kez göç ettirilen –önce Rusya'dan Bulgaristan'a ve Dob-

ruca'ya, şimdi de oradan Küçük Asya'ya– çok Çerkez ve Tatar köyleri vardır. Nihayet, burada Bosna'dan göç eden Boşnak ve Bulgaristan'dan göç eden Pomakların oluşturduğu bir dizi köy vardır.

Hristiyanlar nüfusun küçük bir kısmını teşkil ederler. Rumlar, sadece denize yakın kesimlerde ve biraz da Bursa'da, Karamanlılar ise, daha çok ovanın orta kısmında ve Bursa çevresinde yaşarlar. Ermeniler daha çok Bursa'da ve önemsiz sayıda öteki kasabalarda yaşar. Bu ovanın batı ucunda, daha sonra özellikle değineceğimiz Bulgarlar yaşar. Manyas Gölü yakınında iki Rus Kazak⁶ köyü de vardır. Yahudilerin büyük çoğunluğu, sadece Bursa'da yaşar.

BURSA

Bursa, Asya Olymposu'nun [Uludağ] kuzey eteklerinde kurulmuştur. Bu kent görkemli dağın güzel yamaçları üzerinde kademeli bir konuma sahiptir. Kent, doğudan batıya doğru uzamıştır. En kuzey sınırı muhteşem ovadaki sık dut bahçelerine kadar uzar. Ortası büyük kent çarşılarıyla kaplı olup iki ucuyla iki coşkun nehre değen yatay ve kolay ulaşılır bir teras üzerinde yer alır. Doğu tarafından, dağdan inen nehrin derin yatağı Ermeni Mahallesi'ni kentten ayırır, aynı şekilde batı yönünden de daha küçük bir dere Rum Mahallesi'ni ayırır. En güney kısmı, kireçtaşından oluşan ve bazı yerlerde kentin diğer kısımları üzerinde dikeyce yükselen sarp bir teras üstünde yer alır. Burada bir zamanlar kentin kalıntıları, bugün de görünen ana surları bulunurmuş. Kentin bütün kısımlarında birçok devasa cami yükselerek onun Türk kimliğine açıkça vurgu yapar. Bir taş mağarasından, kentin bolca yararlandığı büyük miktarda su kaynar. Kaynağın adı Pınarbaşı'dır. Çevresinde, yüzyıllık çınarlarla kaplı güzel bir alan bulunur.

Bursa'nın çok eskilere dayanan ve önemli bir tarihi vardır. Ünlü Bithynia Kralı II. Prusias tarafından MÖ 2. yüzyılda kurulmuş olup eskiler arasında Prusa adıyla bilinir. Roma'nın büyük karşıtı Hannibal burada güvenli bir sığınak bulamamış ve eskiçağın ünlü kahramanı yaşamını yitirmiştir. Roma ve Bizans egemenliği dönemlerinde, Bursa, Küçük Asya'nın önemli ticari ve korunaklı kentlerindendir. Türk devletinin kurucusu Os-

man, onun önemini kavramış olacak ki, daha erkenden bütün gücünü fet-hine odaklamış. On iki yıllık bir kuşatma sonucunda kent 1326'da Türkler tarafından ele geçirilmiş ve yeni devletin başkenti yapılmış. Edirne'nin alı-nışına değin Türk sultanları burada oturmuşlar. 1402 yılında Asya'nın kor-kunç fatihi Timurlenk, birçok kenti olduğu gibi Bursa'yı da yerle bir etmiş. O zaman birçok eski Roma ve Bizans yapısı yıkılmış ve kent ilk kimliğini yitirerek katışıksız bir Türk kenti olmuştur. İlk sultanlar Bursa'yı görkemli cami ve türbelerle süslemişler. Osman, Orhan, I. Murad, I. Bayezid, I. Meh-med, II. Murad ve bunların birçok oğlu ve yakınlarının türbeleri burada bu-lunur. Türk yönetimi altında, özellikle son iki yüzyılda, kent büyük bir ge-lişme kaydetmiştir. Onun Orta Asya'yla ticareti bugün de büyüktür. 1855 yı-lında, korkunç bir deprem, beraberindeki yangınla kenti yıkmış ve büyük bir kısmını harabeye çevirmiş. Yıkılan yapıların altında birçok insan yaşa-mını yitirmiş. O zamandan bu yana, özellikle kentin batı kısmında düzen-li sokaklar inşa edilmiş.

Şimdi Bursa büyük ve zengin bir vilayetin merkezidir. Bununla be-raber kent Ortodoks Rum Metropolitliği, Ermeni Gregoryen papazı ve Er-meni Katolik piskoposuna ev sahipliği yapar. Büyük Avrupa devletlerinin Bursa'da konsolos yardımcıları vardır.

Bursa'nın nüfusu, yaklaşık 8000 Ermeni, 4000 Rum ve Karaman-lı, 2000 Yahudi ve geri kalanı da Müslüman Türkler olmak üzere yaklaşık 95.000 kişiyi bulmaktadır. Rus-Osmanlı Savaşı'ndan önce kentin nüfusu yarı yarıya daha azmış. O zamandan bu yana Türk göçmenler yeni ve bü-yük mahalleler oluşturmuşlar.

Kentteki nüfusun başlıca uğraşı ipekçiliktir. Burada büyük miktar-da ipek böceğine bakılır ve çok ipek üretilir. Kent, bütün Küçük Asya'nın, hatta Orta Asya'ya dek uzanan coğrafyada önemli bir ipekçilik merkezine dönüşmüştür. Bütün ova, dut bahçeleriyle kaplı olup buralarda ipek böce-ği yetiştirme binaları vardır. İç kısımlara her ilkbaharda büyük miktarda dut fidanları gönderilir. Kentte yaklaşık elli adet ipek eğirme fabrikası ça-lışır ve bütün işlenmiş ürünler Lyon'a gönderilir. Son zamanlarda Bur-sa'da Pasteur yöntemiyle böcek tohumu üretilir ve bunlar Rus Türkis-tan'ına dek gönderilir. Bursa'da evlerde ipek kumaşlar, peşkir, peştamal,

bornoz ve buna benzer ürünler işlenir. Yakın çevrede her türlü meyve ve güzel şarap üretilir.

Bursa çarşıları çok ilgi çekici yerlerdir. Her çeşit Avrupa ve yerli mallarla ve her türlü insanla yığılı olan örtük kubbeli bu devasa taş yapılar geniş sokaklar oluşturur. Bunlar, yarısı sokakta, yarısı içeride yapılan gürültülü alışverişiyle tipik Doğu çarşılarıdır. Pazartesi ve perşembe günleri kentte pazar kurulur ve o zaman, özellikle pazartesi, çevredeki yerleşim yerlerinden çok insan gelir.

Bursa'da Bulgar abacılar tarafından çok iyi karşılandım. Rus-Osmanlı Savaşı'ndan önce burada birçok çalışanıyla yaklaşık yirmi dükkânlık bir Bulgar abacılık çarşısı varmış. Avrupa başkentinde Balkapanı Hanı'nın olduğu gibi, Asya başkentinde de Mahmutpaşa Hanı abacıların merkeziymiş. Şimdi sadece dört dükkân kalmış. Bir taraftan yabancı rekabet, diğer yandan da bizim ticari gerilememiz büyük Bulgar şayak ticaretini darıma- dağın etmiş. Tarım ve Ticaret Bakanlığımızın ciddi olarak abacılığımızı yok eden nedenleri araştırması ve kötü gidişatı durdurmasının zamanı geldi de geçiyor hatta. Abacılarımızın büyük iyiliğine karşın onlarla uzun uzadıya konuşacak zaman bulamadım, çünkü gündüzleri işleri vardı, akşamları ise saat on birde çarşı ve kaldıkları han kilitleniyor ve birbirimize ulaşamıyorduk.

Buraya geleli çok olmuş ve Bursa'da evlenmiş olan Klisuralı bir Bulgar'ın yetkin kılavuzluğunda kentin en önemli ve Bulgar okuruna birkaç söz söylenmesini hak eden bütün yapılarını dolaştım. Kentin içinde, çarşıların yakınındaki güzel bir alanda en büyük Bursa camisi olan Ulu Cami bulunur. Cami, I. Murad tarafından başlatılan, Bayezid'in devam ettirdiği ve I. Mehmed'in tamamlattığı devasa bir taş yapıdır. Yirmi adet kurşun kubbesi vardır. İçinde, tam ortada büyük bir şadırvan yer alır. Zemin, değerli halılarla kaplıdır. Caminin, büyük depremde yapının bir kısmı yıkıldığında zarar gören değerli çini süslemeleri varmış. Şimdi ise içinden badanayla aklanmış ve sıradan arabesklelerle süslenmiştir. Ulu Cami en çok ibadete gelen Müslümanlar tarafından ziyaret edilir. Sabahtan akşama kadar insanla doludur. Birkaç müezzin gün boyu Kuran okur. Caminin çevresindeki alanda her pazar kent pazarları kurulur.

Ulu Cami'nin yakınında küçük, loş ve herhangi bir özelliği olmayan Sultan Orhan Camisi bulunur.

Yeşil Cami dikkate değerdir. Kentin doğu kısmında, biraz yükseltilmiş bir yere, Bursa Ovası'na doğru güzel bir görüntü ile açılan geniş bir avlu içine yapılmıştır. Cami, orta boyutlu bir taş yapıdır, ama kuşkusuz Bursa'nın en değerli ve muhteşem binasıdır. İki büyük ve dört küçük kubbesi vardır. Büyüklerin birinde ışıklandırmak için pencereler konulan daha küçüğü yapılmış. Caminin kapıları çok değerli bir işçiliğe sahiptir. İnce arabesk ve zarif süslemeler değerli ve çeşitli renkteki mermerlere oyulmuştur. Giriş, bütünüyle son derece güzel çinilerle kaplı olup, bunlarda yeşil renk ağır basar. İç duvarların orta ve alt kısımları büsbütün çinilerle kaplıdır. Pencerelerin çevresinde olağanüstü güzellikte süslemeler vardır. Pencerenin korkulukları bakırdan olup altınsı renktedir. Bütün tapınak ince işlenmiş çinilerle kaplıdır. Caminin ortasında mermer şadırvan vardır. Bu değerli cami Sultan Çelebi I. Mehmed tarafından 1420 yılında yaptırılmış. Deprem sadece iki mescidini tahrip etmiş ve bunlar tamir edilmiş. Caminin yakınında Sultan Mehmed'in aynı ince sanatkarlık ve değerli malzemelerle işlenmiş türbesi bulunur.

Kentin en doğu ucunda, geniş mezarlıklar arasında, çok sayıdaki Bizans manastırlarından birisinin kalıntıları üzerine yapılmış Emir Sultan Camisi bulunur. Depremde tamamen yıkılmış ve sonra yeniden yapılmış. Mermerden yapılma iki güzel mescidi var. Hemen yanında medrese ve içine girmeme izin verilmeyen bir türbesi bulunur.

Kentin kuzeydoğu ucunda, yine yükselti bir yerde Yıldırım Camisi bulunur. Önünde geniş bir iç avlusu bulunan büyük bir yapıdır. Sultan Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Büyük kare taşlarla ve süslemesiz inşa edilmiştir. Kaba bir görünümü vardır. Zemini kaplayan halılar arasında ikisi çok eski ve değerlidir. Caminin yanında Bulgar çarlığını ortadan kaldıran korkunç sultanın türbesi yer alır, sultanın kendisi ise ağır bir kölelik sürecinden sonra Timurlenk tarafından öldürülmüştür. Burada ünlü bir hoca tarafından okutulan kırk sekiz öğrencinin eğitim gördüğü bir medrese de vardır. Eğitim süresi yaklaşık on dört yıl sürer. Altı yıllık kursta yer alan Batumlu yirmi yaşında bir delikanlı bize caminin içini gezdirdi, ama sultanın türbesini açmadı.

Kentin en yüksek terasında, eski bir manastır üzerinde, Türk devletini kuran ilk iki sultanın –Osman ile Orhan’ın– türbeleri bulunur. Bu yer şimdi Osmancık olarak bilinir. Türbeler, bütün kentin görüldüğü güzel bir bahçenin içindedir. Osman’ın mezarı sedef kakmalı bir korkulukla çevrilidir. Değerli halılar türbenin zeminini kaplar. Kıymetli atkılar, ön kısmında Abdülaziz tarafından İmparatorluğun kurucusu Osman’ın onuruna çıkarılmış Osmaniye nişanının takılı olduğu mezarı sarmalar. Sultan Abdülaziz, şanlı atasının mezarına nişanı bizzat kendi takmış. Türbenin ön girişinde bir muhafız bekler. Diğer türbede, fatih olarak Avrupa yakasına ilk ayak basan Sultan Orhan’ın mezarı tunç levhalarla çevrilmiş. Mezarların çevrelerinde değerli mumluk ve altın buhurdanlıklar göze çarpar.

Bursa’nın batı ucunda, II. Murad tarafından yaptırılmış olan Mura-diye Camisi bulunur. Onun çevresinde birçok mezarlık vardır. Cami küçük, ama epeyce güzeldir. İki sultanın –I. Murad ve I. Mehmed’in⁷– türbeleri önemlidir. Bulgaristan’ın ilk fatihi I. Murad’ın türbesi sade ve süslemesiz bir mimariye sahiptir. Alçakgönüllü sultanın dileği üzerine mezarı dört mermer kapakla çevrilidir, bunların arasından kalıntıları örten toprak görünür. Mezarın bulunduğu türbenin kubbesi içeri yağmur girebilmesi için açık bırakılmış. Burada bu sultanın altınsı çalması, beyaz ipek bağlarla korunur. Aynı türbenin doğu kısmında Murad’ın üç oğlu ve bir kızının mezarları bulunur. Yakınında Sultan I. Mehmed’in çinilerle süslü türbesi yer alır. Burada, bizim halk türkülerimizde Musa Keseci adıyla ölümsüzleştirilen Musa⁸ ve II. Murad’ın [II. Bayezid] kardeşi kara yazgılı Cem’in türbesi bulunur. Burada bir yerlerde özel bir türbede Bulgar prenses, İvan Şişman’ın kız kardeşi ve I. Murad’ın eşi Mara’nın türbesi bulunur. Bizi gezdiren hoca bunu gösteremedi veya göstermek istemedi. Caminin yanında medrese vardır.

Kentle ilgili bilgilere son vermeden önce çeşitli dini topluluklar ve bunların okulları hakkında da bir şeyler aktarmam gerekir. Kentte büyük çoğunluğu teşkil eden Müslümanların eski sistemde eğitim veren birçok cami okulları vardır. Büyük camilere bağlı olan medreselerde yaşını başını almış insanlar, yıllar boyunca kutsal bilimlerini öğrenirler. Hükümet bir idaye ve bir askeri okula destek sağlar. Bunun dışında kentin kenarında bir

Ziraat Okulu da vardır. Yaz aylarında, Bursa'nın güneydoğu ucunda özel amaçla yaptırılmış bu binada ipek böceği kursu açılır.

Gayrimüslim nüfusun en kalabalığı, Ermeni Gregoryen topluluğudur. Yaklaşık 1200 haneden oluşur ve kent nehrinin doğusunda özel bir mahallede yerleşiktir. Burada sokaklar temiz ve düzdür, ayrıca çok güzel evler vardır. Bu toplulukta kentin başlıca ticaretini elinde tutan varlıklı aileler vardır. Ermeni Mahallesi'nin ortasında güzel bir yere başlıca Ermeni Gregoryen Kilisesi yaptırılmıştır. O, büyük ve güzel bir yapıdır. Orta kısmı yaklaşık yirmi metre uzunlukta ve 800 okka ağır değerli bir halıyla örtülüdür. Kilisenin yanında, ders programı açısından bizim üçüncü sınıf okullarımıza eş olan Ermeni Okulu bulunur. Yaklaşık iki yüz elli öğrencisi vardır. Bunun dışında iki ilkokul da vardır. Ermeni toplulukları Asya'daki en ilerici topluluklardır. Ayrıca Ermeniler, Anadolu'da Avrupa kültürünün başlıca taşıyıcılarıdır.

Ermeni Katolik topluluğu yaklaşık iki yüz haneden meydana gelir. Bunlar yönetim tarafından ayrıcalıklı sayılırlar. Küçük bir kiliseleri ve minik bir okulları vardır. Bunda bir delikanlı on, on iki çocuğa abeceyi öğretiyordu. Buna karşılık piskoposun kilisenin yanında güzel bir evi ve kentin dışında görkemli bir yazlık villası var. Bu okul, Ermeni Katolik ailelerin çocukları Dominiken Lisesi'ne kaydırılsın diye bilinçli olarak terk edilmiş.

Bursa'da en iyi okul –yedinci sınıfa kadar lise– Fransız Dominikenlerine aittir. Sözü edilen okul, kent nehrinin sol kıyısında, Ermeni Mahallesi'nin halen uzadığı noktada eski ve tamir edilmiş binalarda yer alır. Bu okulda bütün kalburüstü Ermeni, Rum ve Karamanlı ailelerin çocukları eğitim görürler. Okulun kütüphanesi, eğitim araç gereçleri ve yurdu vardır. Katolikler bütün Doğu'da etkin bir şekilde çalışır. Bunlar Fransızca beraberce Batı Katolik kültürünü Türkiye, Mısır ve daha uzak ülkelerin başlıca önemli kentlerine yayar.

Amerikan misyonerlerince yönetilen Ermeni Protestan topluluğu yaklaşık seksen yoksul Ermeni hanesini içerir. Bunların ne kilisesini, ne de okullarını görebildim.

Ortodoks Patriklik topluluğu genelde kentin batı kısmında yerleşik yaklaşık dokuz yüz haneyi içerir. Bunların bir kısmı Karamanlı, bir kısmı Rum'dur. Karamanlıların Yunanlaşma süreci hızla ilerliyor. Karamanlı-

larda ulusal bağımsızlık içinde yaşamak için bir arzu gözlenmiyor. Bu durumda, Rum kilisesine okullar aracılığıyla bunların dilini değiştirmesi görevi düşüyor. Osmancık'ın altında güzel bir yere, dört sınıfı olan ve dört öğretmen tarafından yönetilen bir Rum okulu yapılmış. Okulun yoksul bir görünümü var, öğretmenleri yetersiz para alıyorlar ve bundan dolayı verilen eğitimin düzeyi düşük. Topluluğun olanakları yok değil, ama büyük olasılıkla bu işler için ayrılan paralar çarçur ediliyor. Başlıca Rum kilisesi eski kent surları altında, çarşının yanında bulunur. Yeni ve içi henüz tamamlanmamış bir yapıdır. Kentin kuzeybatı kısmında, metropolitlik evinin yanında Aziz Arhangel adını taşıyan daha eski ve küçük bir kilise vardır. Bunun içinde, Aziz Arhangel'in, bir zamanların Bulgar abacıları tarafından tamamıyla gümüşle kaplatılmış büyük bir ikonası bulunur. İkonada, Yunanca ve Bulgarca olarak bağışta bulunanların adlarıyla beraber bir yazıt yer alır: *Rumeli abacıları Manoli, Nano, Kozma, Yani, Filip, Hristo, Apostoli, Georgi, Dimaki, Tanaşi, Vasilio, İvan ve Tanaşi'yi kutsa, Tanrım, 1837 yılı.*

Kentte veya çevresinde Bulgar yerleşim yerleriyle ilgili herhangi bir anının olup olmadığını soruşturdum. Sadece kent mahallelerinin birinin adı buradaki Bulgar yerleşimini anımsatır. Söz konusu mahalle Bursa'nın batı kısmında bulunur ve Bulgar Mahallesi olarak adlandırılır. Bir yaşlı yerli Rum ve Bursa'da konsolos yardımcısı olan Bay Perdikaris'in aktardığı söylenceye göre, bu mahallede bir zamanlar bir sultan tarafından göç ettirilen Bulgarlar yaşarmış. Kılavuzumun yapmış olduğu araştırma ve incelemeler sonucunda, mahallenin kenarında bir zamanlar sultanın Bulgar asıllı kavalalarının kaldığı büyük bir ev varmış. Şimdi mahallede yaşayanların çoğunluğu Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyanlardı. Büyük olasılıkla burada, dilini Türkçeleştiren ve şimdi Rumlaşan Bulgar göçmenler yaşamışlar.

Çekirge veya Hüdavendigâr, Bursa'nın batısındaki ünlü kaplıcaların bulunduğu yerin adıdır. Düzgün bir şose bahçe ve bağlar arasından buraya götürür, uzaklık yaklaşık iki-iki buçuk kilometredir. Eski zamanlarda burada Bizans'ın önde gelenlerinin köşkleri bulunmuş ve adı Basilika imiş.

Kaplıcaların bulunduğu yer inanılmaz güzellikte. Maier'in yolculuk kılavuzunda haklı olarak, eğer Bursa kaplıcaları Avrupa'da bulunsaydı, kıtanın en ünlü kaplıcalarını bile gölgede bırakacakları belirtilir. Biz, "Eğer

daha gelişmiş bir ülkede olsalardı!" diyeceğiz. Kaplıcaların hemen başında ağaçlarla kaplı dağ uçurumları başlar, bunların üstünde ve çevresinde güzel villaların bulunduğu birçok bahçe vardır. Bunların arasında Sultan II. Murad tarafından Bizans üslubunda yaptırılan yüksek bir cami dikkat çeker. Burada, bu epeyce barışçıl ve asil sultanın türbesi de bulunur. Bursa kaplıcaları iki türdür. Birileri kükürtlü, diğerleri demir içeriklidir. Birilerinin de, ötekilerinin de kaynakları dağın daha yükseğinde bulunur. Kaynakların yanında kükürtlü suların sıcaklığı 82° C'dir. Kükürtlü ve demir içerikli ikişer büyük kaplıca vardır. İçlerinden en büyüğü ve en rahatı Yeni Kaplıca olup bunun demir içerikli sularının sıcaklığı 78° C. Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü veziri Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kaplıcalarda büyük mermer havuzlar, sıcak ve soğuk sulu birçok hamam ve rahat soyunma yerleri vardır. Demir içerikli Karamustafa Kaplıcası sularının sıcaklığı da 42° C. Kaplıcaların üst kısmında, evlerin birçoğunda kaplıca suyu akan Çekirge Köyü bulunur. Aynı şekilde çevredeki çeşitli konaklara da kaplıca suyu getirilmiştir. (...)

BURSA'DAN MİHALİÇ'E [KARACABEY'E]

Bursa'da tezkeremi Gönen için kayıt ettirdim. 26 Şubat sabahı düzgün bir yerli at arabasıyla yola çıktım. Yoldaşım, Balıkesir sancağında maden ocakları işleten bir Fransız firmasında kavas olarak görev alan Avlonyalı bir Arnavut'tu. Arabacımız ise Dobruca'dan göç eden bir Tatar'dı. Öyle ki, üçümüz de Rumeli topraklarındandık. Bursa'dan Karacabey'e yetmiş bir kilometre uzunluğunda bir şose var, ancak çok bozuktu, yapıldığından beri düzeltilmemiştii ve bazı yerlerinde güçlüklerle yolculuk ediliyordu. Yol doğru batı yönünü takip eder, ilk başta Bursa Ovası'nın batı kenarından, sonra ovayı Apolyont Gölü'nden ayıran hafif yükseltili ve verimli bir yerden geçer. Yolun çevresinde birçok yeni muhacir köyü görülür. Üç saat yolculuktan sonra şirin gölün görüldüğü yükseltilere çıktık.

Apolyont Gölü eski çağlarda Artinia adıyla bilinirmiş. Onun uzunsu, şirin bir çevresi olup balık açısından büyük bolluk sunar. Kuzey tarafında küçük bir yarımada, yaklaşık sekiz yüz Rum ve Türk hanesinden oluşan Apolyont Köyü yer alır. Köy, eski bir Bizans kasabası olan Apollonia

üzerinde bulunur. Yarı Rum, yarı Türk olan nüfusu şimdi genelde balıkçılık ve ipekçilikle geçinir. Yol, kuzeyden, gölün epeyce uzağından top-raksı ve verimli tepelerin alçak düzlüklerinden geçer. Buralara on tane Piş-tikoz köyü serpişmiştir. Bunlar hakkında daha sonra bir şeyler anlatmaya çalışacağım⁹. Toprağın iyi işlenmiş olduğu dikkat çeker. Bizler Karacaova [Karacaoba] Köyü'nün altından geçtik ve Çatal Köyü yakınlarında bir Türk hanında mola verdik. Han iki yapıdan oluşur –biri at ahır, diğeri kahvehaneyle konaklama yeri. Kahvehanenin hasırlarla kaplı büyük sediri Türk yol-cularla doluydu. Birkaç at arabası dışarıda hanın önünde duruyordu. Han-cıda satılık ekşi lahana ve bozuk peynir var, ayrıca kahveyle çay sunuluyor. Şarap ve rakı yok. Çatal Köyü'nün altında, göl kıyısı yakınlarında Rum-Türk köyü olan Karaağaç görünür. Gölde, zeytin ağaçlarıyla kaplı, zengin bir be-yin sahip olduğu büyük bir ada görünür. Hanın yakınında köy meyhanesi var. Meyhanede üç köylüyü ve köy öğretmenini buldum. Birden köylülerin sayaklı giysileri ve Rum'u andırmayan tipleri dikkatimi çekti. Sohbet sıra-sında bunların bir zamanlar zorla Yunan topraklarından buraya göç ettiril-diklerini anladım, ama dilleri diğer Rumların dili gibi değildi. Köyün bir kısmını dolaştım –evler bakımlı, damları kiremitli, geniş avluluydu. Kadın-lar Türk giysileri giyiyor, ama eski önlüklerini de korumuşlar. Çatal'dan iki saat yolculuktan sonra gölün batı kıyısına, onun dışarı aktığı yere yaklaştık. Buraya gelmeden önce yolun yakınında sürülmüş tarlaların ortasında bir yapı dikkatimi çekti. Adı Hayırsız Hanı'ydı. Aralarına dar tuğla kuşakları çekilen büyük yontulmuş kareli taşlarla yapılmış eski bir yapı. Kırk dört metre uzunluğu ve yirmi buçuk metre genişliğiyle bir dikdörtgen görüntü-sü arz eder. Kapıları geniş olup güneğe göle doğru bakar. İki sıra şeklinde örülmüş sütun içerden yapının yuvarlaksı taş çatısını destekler. Ortasında, her biri taş sütunlara dayaklanmış ve sonra tuğlalarla örülmüş iki özgün ba-cası vardır. Ön kısımda kapıların yanında iki özel oda bulunur. Doğru ve ba-tıda küçük ızgaralı pencereleri vardır.

Hayırsız Hanı'ndan iki kilometre sonra yol göle doğru iner ve onun batı ucuna, Susurluk Çayı'na aktığı yere yaklaşır. Burada gölle kolu arasın-da, nüfusu birkaç Rum ve birkaç Çerkez hanesinden oluşan Uluabat Köyü bulunur. Eskiçağlarda burada Lopadion kenti bulunmuş. Halen eski ken-

tin sur kalıntıları, ayrıca kolun üzerine yapılmış büyük bir taş köprünün kalıntıları da görünür. Şimdi yol, geniş ve oldukça derin kolun üzerinden ahşap bir köprüden geçer. Birkaç gemi açık yelkenleriyle buradan göle doğru yüzüyordu. Bu yerlerde çok balık tutulur. Uluabat Köyü'nün yoksul bir görüntüsü vardı. Evlerin çatılarının bazıları kiremitle, bazıları samanla örtülüydü. Çerkezlerin evleri köyün güney kısmında bulunuyordu. Oraya vardığımızda bir bayram vardı. Birçok Çerkez, üzerleri erkek ve kadın seyircilerle dolu eski kent surları yakınında bir çayırdaki at koşturuyordu. Bize, düğünlerde bir koyun postu ödülü karşılığında koşular düzenlendiğini anlattılar.

Buradan, gittiğimiz Karacabey kasabası çok iyi görünüyor. Kıyıdan dört-beş kilometre uzaklıkta, ama gölle arasındaki çukur arazi suyla kaplandığından sekiz kilometre uzunluğu olan şose güneyden dolanır. Önümüze otla kaplı düz bir ova çıktı. Habire, Debreli Arnavutların güttüğü koyun sürüleri çıktı karşımıza. Kasabaya güney kısmından girilen taş bir sokağın çevresinde sıradan, küçük çatıları samandan olan muhacir evleri dizilmişti. Karacabey'e oldukça erken ulaştık ve akşama dek kasabanın bir kısmını gezdim.

KARACABEY

Karacabey, Apolyont Gölü'nün batı ucu yakınında Susurluk Nehri'nin sağ kıyısında yüksekçe bir yere kurulu bir kasabadır. Yakınında Bizans Miletopolis kentinin önemli kalıntıları bulunur. Bu yer şimdi Melne diye bilinir. Karacabey, Sultan Orhan tarafından Bursa'nın fethinden kısa bir zaman sonra ele geçirilmiş. 17. yüzyıl başlarında asi bir paşa tarafından ateşe verilmiş. Kasabanın şimdi 7500 kişilik nüfusunu oluşturan 1500 hanesi var, bunlardan yaklaşık 5000'i Türk, 2500'ü ise Hristiyan'dır. Türklerin yarısı Bulgaristan muhaciri. Bunların arasında epey Tatar ve Çerkez var. Kasabanın en varlıklı tüccarı bir Tatar'dır. Hristiyan nüfusu Karamanlı, Karamanlılaşan Bulgarlar ve Ermenilerden ibarettir. Hepsisi de Türkçe konuşuyor. Ortodoks Karamanlı topluluğunun iki Rum kilisesi ve bir Rum okulu var. Rumca, kasabada neredeyse bilinmez. Ermeniler yaklaşık seksen haneden oluşur ve bunlar Gregoryen'dir. İnsanlar geçimlerini genelde tarım ve ipekçilikten sağlarlar. Kasabanın çevresindeki ova olağanüstü verimlidir.

Karacabey oldukça geniş, ama yerleşim açısından yetersiz bir kaza merkezidir. Nüfusunu ağırlıkla çeşitli yerlerden göç eden Müslümanlar oluşturur. Burada karışık Türk, Çerkez, Tatar, Boşnak ve Pomak köyleri vardır. Hristiyan, Apolyont Gölü'nün kuzeyinde bulunan on Piştikoz köyünde; Apolyont, Karaağaç ve Uluabat köylerinde ise saf Rumlar vardır. Kapsali denilen iki başka köyde daha Rum vardır. Bulgar karışımı birkaç Karamanlı Hristiyan köyü ve Mandır adıyla Manyas Gölü'nün güneyinde bulunan saf bir Bulgar köyü vardır.

Muhacirler yeni toprakları işlemişler. Henüz işlenmemiş olan büyük araziler var ve bunlarda kış boyu Arnavut sürüleri otlar. Buradan koyun ve kuzular İstanbul pazarlarına götürülür. Bursa ve İstanbul'a gönderilen çok yiyecek üretilir. Karacabey kazasında sultanın levazımlarınca kullanılan devasa devlet toprakları var. Bunların yanında ünlü İspanyol merinosu fabrikası var. Göllerin güneyinde dağlık yerlerde arı kovanlarına bakılır ve epeyce balmumu elde edilir. Daha düzgün bir yönetimle bu zengin bölgenin parlak geleceği olacaktır.

Kasabada olağanüstü bakımsız bir Türk hanına yerleştim. Beni Arnavut'la bir odaya koydular. Bir kahve içmek ve bana önerilen Bulgar'ı çağırtmak için hanın kahvehanesine indim. İçerisi Türklerle doluydu. Benim girişim herkesin dikkatini çekti. Selamımı sadece birkaç yaşlı Türk aldı. Epeyce nahoş bir durumdaydım ve bu ortamdan beni biraz sonra gelen Karacabeyli Bulgar kurtardı. Kahvehaneye orta boylu, kuru, Fransız aba giysileriyle birisi girdi ve bu kişinin aradığım Bulgar'ın ta kendisi olduğunu anladım. Biraz tedirgin görünüyordu. Çabucak tanıştık ve kahvehaneden çıktık. Çarşıdan geçtik. Şapkam herkesin dikkatini çekiyordu. Bazı dar sokaklara girdik ve refakatçimin evine vardık.

Karacabey'deki yeni tanıdığımın adı Stoyo Filçev'di, Karacabey'de ise Bulgar adı Abacı Salço olarak değişmiş. Uzun yıllar burada çalışmış olan Klisuralı bir abacının oğluydu. Epeydir ağabeyiyle birlikte Karacabey'de yaşıyormuş. İkisi de yerli kadınlarla evlenmiş ve evlerinde neredeyse sadece Türkçe konuşuluyor. Stoyo'nun abacı dükkânı var, ama bunun dışında balık ticareti de yapıyor. Apolyont Gölü'ndeki balıkların onda birini tutuyor ve bunun için yıllık 300 Lira ödüyor. Bulgaristan'a göndermek için turnabalı-

ğı ve havyar tuzluyor. Göllerde balıkçılık Apolyontluların dışında komşu gölden gelen Rus Kazaklarınca ve Tuna boyundan göç etmiş Türk muhacirleri tarafından yapılıyor. Burada çok turnabalığı ve som balığı tutulur, ama her şeyden çok sazan. Sazanın havyarı genelde Bulgaristan ve Romanya'ya gider. Susurluk Çayı'nın ağzında Kazaklar morina balığı da tutarlar.

Karanlık çökünceye dek kasabanın Hristiyan mahallelerini dolaştık. Sokaklar dar ve eğri, evler ahşap ve birbirine bitişik. Hristiyan topluluğu epey zayıf. Muhacirlerden çok şikâyet var. Yerli Anadolu Türkleri barışçıl insanlar ve bunlarla Hristiyanlar iyi geçiniyormuş. Kasabanın çevresine genelde göçmen Türkler yerleştirilmiş ve bundan dolayı Hristiyanlar daha da güvensiz hale gelmiş. Bu yakınlarda kaygı uyandıran soygun veya cina yet yaşanmamış, ama Hristiyan azınlık sürekli bir korku içinde. Karacabey'de bu iki Klisuralı kardeş dışında ana dilini halen unutmamış olan bir Makedon Bulgar'ı var, kasaplık yapıyor ve aynı zamanda Ortodoks kilisesini idare ediyor. Kasabadaki birçok insan Bulgar asıllı. Stoyo'nun hanımının dedesi anadili Bulgarca'yı biliyormuş, ama babası ve o unutmuşlar. Karacabey'e yerleşen Bulgarlar uzun yıllar çobanlık yapmışlar. (...)

Akşam yemeğini Stoyo'nun evinde yedim. Orada kalmaya davet ettiler, ama kabul etmedim ve daha sonra pişman oldum. Hana dönünce yoldaşım Arnavut'u uyumuş buldum. Bilmem nedendir, ondan kuşkulandırmaya başladım. Taş gibi sert ve pis yatağın üzerinde tam kendimden geçmiştim ki, odanın kapısı açıldı ve bir zaptiye girerek kendini tanıttı. "Ne istiyorsun?" diye sordum. "Tezkereyi!" Bu gece yarısı ziyareti beni epeyce korkuttu. Tezkeremi uzattım ve görevli eski bir deftere bazı notlar aldı.

–Niye geldin buraya? –diye sordu, yeniden.

–İşim var!

–Ne işi?

–Yolcular işlerini geceleyin anlatmazlar! –dedim sertçe.

Memur defterini dürdü ve tek bir söz söylemeden çıktı.

Bütün gece huzursuzdum ve yoldan dolayı epeyce yorgun olmama karşın uyuyamadım. Bir taraftan polisin ziyareti kaygılandırıyordu, diğer yandan tanımadığım arkadaşım. Üstelik kötü yatak ve pis kokan oda daha çok ıstırap çektiriyordu bana.

Sabah olunca kalkıp çarşıya çıktım, bir dükkânda süt buldum ve kahvaltımı yaptım. Türk kentlerinde Hıristiyanlar dükkânlarını akşam erken kapatır ve sabah erken açar. Stoyo'nun kardeşini buldum, onunla bazı Türk mahallelerini dolaştım ve önemli bir eski yapıyı ziyaret ettim. Kasabanın kuzey ucunda yarı yıkık halde büyük bir yapı yükselir –bu, İmaret adını taşıyan bir camiymiş. 1855 yılındaki depremde yıkılmış. Doğu-Batı ekseninde ve haç şeklinde bir görünümü olan bu yapının bir zamanlar eski bir kilise olduğu anlaşıyor. Ortasında, arabesklerle süslü büyük bir kubbe, kuzeyde ve güneyde, örümlü sütunlarla desteklenmiş daha küçük kubbeler var. Çevreye birçok mermer taş ve sütun dağılmış. Yapının batı tarafa açılan ana kapısı devasa boyutta. Büyük, renkli ve ince işlenmiş mermer taşlarla örülmüş. Kapının yarısı dağılmış. Birçok sütun ve taş kasabaya taşınmış ve ana caminin yapımında kullanılmış. Yapı, dört köşeli yontulmuş taşlarla inşa edilmiş. Kubbeleri tuğladan.

Biraz sonra artık Karacabey'den ayrılmam gerekiyordu. Konak açılmadan önce gitmeliydim. Gönen için arabacılarla pazarlık etmek istedim, ama hiç kimse doğrudan gitmeyi kabul etmedi. Yol düzgün değilmiş, üstelik köprüler de yokmuş ve ilkbaharda dereler zor geçiliyormuş. Beni Karacabey'e getiren arabacıyla Bandırma'ya götürmesi için anlaştım, oradan Gönen'e ise başkasını bulmaya çalışacaktım.

KARACABEY'DEN BANDIRMA'YA

Yol kuzeybatı yönünü takip ediyor. Kasabadan bir hamamın yanından çıktık ve aceleyle ağaç köprüden Susurluk Çayı'nı geçtik. Önümüzde birçok yeri suyla kaplı geniş bir ova açıldı. Ovanın içinden, bazen yüksekliği bir buçuk metreye erişen yığılma toprakla bir yol yapılmış. Bu şose geçenlerde Bulgar uyruklu olan Goldenberg tarafından Kalıfov'lar ortaklığıyla yapılmış. Konaktaki suistimaller sonucunda işveren düzenli olarak parasını alamamış ve işini yarıda bırakarak çekip gitmiş. Ova beş-altı kilometre kadar devam ediyor. Şose, Manyas kolunu büyük bir ahşap köprüyle geçiyor ve deniz kıyısındaki silsileden Manyas Gölü'ne doğru alçalan tepelere tırmanıyor. Bir yükseltiye, yolun iki kısma ayırdığı Türk Bahçepınar Köyü yerleşmiş. Köyün sağındaki büyük mahalleyi muhacir Türkler oluşturur,

solda ise yeni yerleşen Boşnaklardan kurulu bir mahalle var. Yol buraya kadar yapılmış. Buradan ötesi yapılmamış ve yağmurlardan çok bozulmuş olan bir yoldan devam edilir. Geniş talika büyük zorlukla hareket ediyordu ve içinde durmadan bir sağa bir sola savruluyordum. Derin bir çukurda talikanın ön yayının yanındaki demirlerden biri kırıldı. Tekerleklerin yarıya kadar battıkları derin çamurdan güçlü atlar sayesinde çıkabildik. Yüksek bir tepeye, epey büyükçe bir köy olan Akçapınar yerleşmiş. Bunun orta yerinde, çevresine antik taşların saçıldığı bir çeşme var. Bu durum Türk köyünün daha eski bir köy üzerine kurulduğuna işaret eder. Bir tepe daha aştık. Bunun en yüksek noktasından güneyde yuvarlaksı Manyas Gölü görülmekteydi, kuzeyde ise on kilometre kadar geniş ve henüz çok az işlenmiş olan verimli bir ova dalgalanıyordu. Deniz kıyısındaki yükseltiler alçalıyor ve Bandırma yakınlarında adeta tepeciklere dönüşüyor. Bunların birinde yolun yakınında ve güneye bakan Kayacık adındaki bir Türk köyü yer almakta. Saat beşe doğru sahil kentine ulaştık, geniş bir sokaktan geçerek iskelemin hemen yanına geldik. Burada epeyce düzgün bir eve yerleştim.

(Daha sonra Vasil Kınçov Bandırma'dan Gönen'e geçer, izlenimlerini aktarır ve yine Bandırma üzerinden İstanbul'a döner.)

NOTLAR

- 1 Balkapanı Hanı: İstanbul Eminönü'nde Rüstem Paşa Camisi arkasında bulunan ve 1840'lı yıllardan başlayarak büyük bir kısmını Bulgar abacı ve kaytancıların tuttuğu bir ticaret hanı –ç.n.
- 2 Koprivşitsa: Bulgaristan'da Kocabalkan ile Ortabalkan arasında yer alan ve Osmanlı döneminde Avratalan adıyla bilinen bir kasaba –ç.n.
- 3 Klisura: Bulgaristan'da Kocabalkan ile Ortabalkan arasında konumlu bir kasaba –ç.n.
- 4 Bay: Bulgarca'da 'ağabey, ağa' anlamında kullanılan bir hitap sözcüğü –ç.n.
- 5 Apameia: Yazar dipnotta bu görüşün Cipert'e ait olduğunu, Ramsay'ın ise kalıntıları antik Caesar a Germanika kentiyle ilişkilendirdiğini belirtir –ç.n.
- 6 Yapıtın 101. sayfasında bu köylerle ilgili şu bilgilere rastlarız: "Konumuzla ilgili diyarda, biri daha eski olan ve bilim çevrelerince çoktandır bilinen iki Rus köyü de var. Birinin adı Kazak Köyü ve yaklaşık iki yüz haneli. Manyas Gölü'nün tam güneybatı kısmında yer alır. İnsanları geçimlerini balıkçılıkla sağlarlar. Yakın zamandan beri gölün kuzey kısmında yeni bir Rus köyü yerleşmiş olup, bunun adı da Yeni Kazak Köyü'dür. Nüfusu Romanya Dobruca'sından göç ettirilmiş tir. Toprak alanların hepsi hesaba katılınca, bunda herhalde yaklaşık üç yüz hane olacaktır. Bu

köylerin Rus nüfusu, Türkiye’de tam bir tapınma serbestliği bulan “Eski İnançlılar” veya “Nekrasovcular”dır.” –ç.n.

- 7 Burada yazar yanılgıya düşer. Bilindiği gibi, I. Mehmed’in türbesi Bursa’nın Yeşil semtinde, Yeşil Cami karşısındadır. –ç.n.
- 8 Burada yazar yanılgıya düşer. Musa’nın mezarı Orhan Gazi’nin türbesi içinde bulunur –ç.n.
- 9 Yapıtın 98. ve 99. sayfalarında yazar bu köylerle ilgili şunları belirtir: “Daha Mudanya’dayken Apolyont Gölü dolaylarında, farklı bir Rumca konuşan ve saf yerli Rumlardan görenek açısından da farklılık gösteren bir yığın Rum köyü olduğunu öğrenmiştim. Bursa’da Bay Perdikaris, şu ana kadar korunmuş söylenceler ışığında bu Piştikoz köylerinin Güney Yunanistan’dan Tsakoni dolaylarından buraya yerleştirildiğini anlattı. Bu bilgi bana bunların Slav asıllı olma olasılığını düşündürdü. Tarihten bilindiği üzere, adı geçen bölgede köy, kasaba, nehir, doruk ve dağların büyük kısmına olduğu gibi, Mora’nın kendisine de adını veren Slav yerleşimlerine sıkça rastlanıyor ve bunlar yarımadanın dağlık bölgesini tamamiyle kapsıyormuş. Tsakoni dolaylarında Slav unsurları sağlam bir şekilde tutunmuşlar ve buralarda Bulgarca, Türk egemenliğinden çok sonra halen konuşuluyormuş. (...) Karacabey’de bu Piştikozların saf Rum olmadıklarına inanılır. (...) Piştikoz köylüler ağırlıklı çiftçilikle uğraşırlar. Bunlar titiz işçilerdir –ovaları güzel işlerler ve köylülerin durumu iyidir. Erkekler de, kadınlar da sağlam ve sağlıklı yapılarıyla dikkat çekerler. Erkekler genelde uzun boyludur. Bursa’dan Karacabey’e kadar yolculuğum boyunca ve Çatalca Köyü’nde gördüğüm bütün köylüler sarı ve koyu sarı saçlıydı. Bu köylülerin Slav asıllı oldukları konusunda kesin yargıya varmadan önce, Çağdaş Yunanca ve Türkçe bilen bir Slavist tarafından yerinde dil araştırmaları yapılması gerekir.” –ç.n.

PETIR DASKALOV

S ofya'da 'Bütün Dünyadan Haberler' alt başlığıyla yayınlanan günlük *Veçerna Pošta* (Akşam Postası) gazetesi S. Şangov ile S. Naumov tarafından kurulmuştur. Bu gazete 1900-1914 yılları arasında Bulgar süreli yayıncılık tarihine sarı basının ilk örneği olarak geçer. Dış ve özellikle Balkan ülkelerinden haberlerin önemsendiği gazetede, sıkça İstanbul veya Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen olaylarla ilgili yazılara rastlarız. Osmanlı'yı kapsayan haberlerin çoğunun Petır Daskalov'un imzasını taşıdığına tanıklık ederiz.

Razgrad'a [Hezargrad] bağlı Hırsovo [Hırsova] Köyü'nde 1870 yılında dünyaya gelen Daskalov, daha öğrencilik yıllarında gazeteciliğe ve şiir çevirmenliğine yakın ilgi duyuyordu. *Veçerna Pošta*'da yayın yönetmenliği ve genel yayın yönetmenliği görevlerini üstlendi. Gazete adına Balkanlara ve Amerika Birleşik Devletleri'ne geziye çıkar. 1924'ten itibaren Halkçı Liberal Parti'nin yayın organı olan *Nezavisimost* (Bağımsızlık) gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. 1935 yılında yaşamını yitirdi.

Daskalov, *Veçerna Pošta*'nın 1909 yılı Temmuz ayı sonlarında çıkan 2822, 2823, 2825, 2826, 2827 ve 2829 sayılı nüshalarında Bursa'da düzenlenen serginin ve sultan türbelerinin ziyaretini kapsayan gezisinden edindiği izlenimlerini aktarır. *Nadnikvane v Anadola* (Anadolu'ya Bir Bakış) başlığı altında yayınlanan bu yazı dizisini bazı önemsiz kısaltmalarla sunuyoruz.

ANADOLU'YA BİR BAKIŞ (1909)

BURSA YOLCULUĞU, 12 Temmuz

Saat sekizde Mudanya'ya demir alacak olan Türk Mahsusiye Şirketi'nin Bingazi vapurunu kaçırmamak için sabah erkenden Galata'ya indim. Galata'yı eski İstanbul'la bağlayan köprü'nün yanına beni Bursa'ya doğru yola çıkaracak küçük bir gemi bozuntusu yaşıyordu.

Geminin çevresinde öyle bir kalabalık, öyle bir itiş kakış, öyle renkli ve dalgalanan bir cümbüş gördüm ki, insan böyle bir tabloya dünyada sadece Boğaz kıyısında ve genel olarak İstanbul'da tanık olabilir. (...) Gözümün önündeki İstanbul'u seyretmeye değil, en azından kendime küçük bir yer bulmak için güverteye çıktım, çünkü Mudanya'ya yolculuğun beş saat süreceğini biliyordum. (...)

Son zamanlarda 1500'e yakın Bulgar'ın Hürriyet'i kutlamak için İstanbul'a geldiklerini duymuştum. Ancak Bursa'daki fuarı ziyarete gidenlerin sadece Sofya'dan trenle İstanbul'a hareket etmiş olan Sofya tüccarlarından ibaret olmadığı nereden aklıma gelebilirdi?! Bingazi'nin üçüncü sınıfında kalabalığı güçlüklerle yararken, feslerin arasından bir grup Bulgar'ı fark ettim. Bunlar hasır şapkalarından çok, yöresel Bulgar kıyafetlerinden hemen belli ediyorlardı kendilerini. "Burada da mı Bulgarlar?!" dedim kendi kendime.

Üstelik tanıdıklar! Hepsi de Söğündallı! Başta eski milletvekili papaz Krıstev olmak üzere (daha iyi tanımlamak için ona Halkçı² Krıstev diyeyim) on dolayında Söğündallı da Bursa'ya gitmek için sabah sabah gemiye gelmişler. (...)

Kaptanı kavruk bir Türk olan Bingazi gemisi Marmara'nın sakin sularını rahatça yarıyor ve Asya kıyısından neredeyse hiç uzaklaşmıyordu. Uzun zaman Balkan Yarımadası'nın fatihlerinin anavatanları olan bu kıyıyı izledim, ama çıplak ve çorak tepelerden başka bir şey görmüyordum. Ancak öğleye doğru işlenmiş bir ova, yeşillik ve kıyının ta ucuna konmuş birkaç ev çıktı karşımıza. Türk bir yoldaşım bunun bir çiftlik olduğunu açıkladı ve ondan sonra solumdaki Anadolu kıyısından başka bir yere bakmadım.

Yukarıda gökyüzü, altımızda deniz, denizde de çiftler halinde yunuslar ok gibi gemiye doğru fırlıyor, bazen ceylan gibi suyun üzerine zıplıyor ve yine gözlerden yitiyordu.

Öğleden sonra saat ikide nihayet bir körfeze girdik, körfezin dibinde de iki ve üç katlı evlerin gemiden net görüldüğü bir kasabanın yerleşmiş olduğunu gördük. Burası Mudanya'ydı.

Yoldaşlarımdan Sofyalı avukat Dr. Çernev yolda birkaç kez Bursa gezisine çıkmasına neden olan başlıca arzusunu dile getirdi: Zeytinlik görmek.

Mudanya'nın başındaki gölgesiz zeytin ağaçlarıyla kaplı yükseltileri gösterdikten sonra:

–Bak! Gözünün gördüğü bütün bunlar zeytin ağacıdır! –dedim ona. Gerçekten burada kıyılarının tamamı zeytinliklerle kaplıdır.

Kavurucu güneşin altında çevredeki toprak sararıyordu, çünkü zeytin ağaçlarının ince ve sivri yaprakları gölge yapmaz.

Bu arada, gemi iskeleye yanaştı ve hepimiz inmeye ve bir köprü üzerinden hemen yanda bulunan gara doğru yönelmeye başladık. Burada gümrükten geçmemiz gerekti. Köprüden geçiş için 20 kuruş alınıyordu ve vergimizi ödedikten sonra gara doğru yöneldik. Tren artık hazırды, Bursa yolcularının binmesini bekliyordu. Buradan Bursa'ya kadar toplam kırk iki kilometre ve Fransız treni bu mesafeyi bir buçuk saatte alıyor. Trenin arkasına beş, altı adet küçük, üçüncü sınıf, tramvay tipi, neredeyse tamamen açık vagonlar takılıydı. Bunları bu sıcak diyarda yolculuk için çok uygun buldum.

Her şey hazır olunca tren ağırdan hareket etti ve harika yerlerden geçerek yol almaya başladı. Yolumuzun iki tarafında gözlerin gördüğü yere kadar hep zeytinlikler yayılıyordu ve bunlar buradaki insanların başlıca zenginliğidir. Demiryolu şirin yerlerden geçiyor ve sıkça yükseltiler arasında yılan gibi kıvrılıyordu. Daha öteye doğru yol boyunca dut bahçelerine ve salkımları daha olgunlaşmamış bağlara, artık biçilmiş tarlalara, bazı yerlerde ise harmanlara rastlıyorduk.

Koru İstasyonu'na geldiğimizde –buralarda artık tarlalar ve ara sıra meşe bayırları görölüyordu– birinin bana seslendiğini duydum. Vagondan dışarı bakınca istasyonun önünde bizim Söğündallıları gördüm ve anında yanlarına indim.

–Bizimle geliniz –diye davet etti beni şişman Halkçı papaz Krıstev, –yarın ise hep beraber Bursa’ya yolumuza devam ederiz. Burada bizim Söğündallıların köyünü görmeye gidiyoruz, onlara sürpriz yapacağız. Söğündallılar kendi köylerini kurmuşlar, işte şurada, dağın arkasında. – dedi o ve bereketli Anadolu ovasını işaret etti.

Söğündallı Bulgarların niyetini çok takdir ettim. Bunlar yıllar önce, dede ve atalarının beraber yaşadıkları Türk köydeşlerinden ayrılmışlar ve şimdi bu yolculuktan yararlanarak çok sevindirici ve heyecan verici bir ziyarette bulunacaklardı.

Ne yazık ki, ben onlara katılamadım, çünkü başka plânlarım vardı.

–Bakalım bizi tanıyabilecekler mi? –diye araya girdi başka bir Söğündallı Bulgar.

–Hiç değilse beni tanırlar – diye söz aldı yaşlıca bir Bulgar, –çünkü göç ederlerken onları ta Zıstovi’ye’ kadar refakat ettim. Yaşlılar mutlaka beni tanıyacaklardır.

Görünen o ki, Söğündallılar akıllı ve uyanık insanlar. Kendileriyle beraber köylerinden bir Türk’ü de almışlardı. Ama planları, anında tanınıp tanınmayacaklarını görmek için Türk’ü istasyona bırakarak muhacir köyüne kendi başlarına gitmekti. Daha sonra eski köydeşlerinin mutluluğuna mutluluk katmak için Türk’ü de çağıracaklardı.

Tren düdüğü çaldı ve ben “Hoşçakalın!” diyerek Söğündallılarla vedalaştıktan sonra onları eski Söğündallı, şimdi Anadolulu köydeşlerini ziyaret etmeye hazır durumda istasyonda bıraktım.

Buradan öte daha çok tarla ve daha az zeytinlikler görünüyordu.

Çok geçmeden bir dağın eteklerinde Bursa kaplıcalarının bulunduğu bölge görüldü. Bursa kenti kaplıcalarıyla ünlüdür. Bunlar hakkında, yolculuğa çıkmadan önce de çok şeyler dinlemiştim. Dağın eteklerine uzaktan şiirsel bir görünümü olan Bursa kenti yerleşmiştir. Daha gara iner inmez bir zaptiye yaklaştı ve Bulgar olup olmadığını sordu. Anında bir faytoncu çantamı elimden aldı ve Bulgarca konuşmaya başlayarak beni kenara çekti:

–Ben Rusçukluyum, gelin sizi otele götürüyüm!

Yoldaşım Dr. Çernev ile buna şaşırdık. Herkesçe Bulgar olduğumuz anlaşıldı ve her taraftan bizimle konuşmaya başladılar. Etrafımızı Bulgaris-

tan Türkleri, muhacirler sardı. Bunlar eski hemşerilerini gördüklerinden dolayı mutlu oluyor, bizimle konuşmaya, ya da herhangi bir hizmette bulunmaya gayret ediyorlardı. Kendimi yabancı bir ülkede hissetmesem de, Anadolu'da da hissetmiyordum...

Sevinçten gülümseyen Rusçuklunun faytonuna bindik ve kente doğru yola koyulduk. Gar ile kent arasındaki yol diz boyu toz içindeydi, ama buna karşın yeşil ve sık bahçeler arasından kıvrılıyordu. Bunlarda gözlerimiz doğruya özgün ve zor ifade edilecek bir güzellik buluyordu. Serinlik veren bu derin gölgeler altında, bahçelerde ve yolun her iki tarafından aktığını gördüğüm bol suların çevresinde, keyfine ve rahatına düşkün Doğu insanı günlerini gerçekten gamsızlık içinde geçirebilir.

Dr. Çernev ve Eski Zağaralılarla beraber indiğimiz Hotel d'Anatolie'de anında küçük bir Bulgar kolonisi oluştu. Bütün Avrupalıların konakladığı bu otel kentin en iyisi olarak biliniyor. Elli iki yıldır Bursa'da yaşayan Fransız asıllı sahibi Madam Brotte özenle hazırlanmış ve kestane renginde bir peruk takıyor.

–Ben başka zaman da otelimde Bulgar ağırlamışımıdır. –diye başladı neşeli sesiyle Brotte nine. (Sakin ona nine dediğimi duymasın!)– Buraya bir zamanlar İstanbul Bulgar elçisi Bay Dimitrov da geldi. Konuk defterinde adı yazılıdır.

Sonra, otelin sadece seçkin konuklar ve özel kişiler tarafından ziyaret edildiğiyle övünmek için, anında bir dizi ünlü kişinin adını saymaya başladı. En sonunda özel bir gururla [Resneli] Niyazi Bey'in, bugün Türkiye'de Balkan Yarımadası'nda Krali Marko⁴ kadar popüler olan subayın da birkaç ay önce buraya geldiğinde bu otelde kaldığını vurguladı. Otelin önünde olmazsa olmaz bir teras var, bunun altında da sokağa kadar uzayan bahçesi yer alıyor. Buradan, bu kavurucu sıcakta yeşillikler arasında kaybolmuş Bursa Ovası'nın manzarası, bugüne dek tanık olduğum görüntüler arasında eşsizdir. Şairane hayallere dalacak zamanım yoktu, çünkü her şeyden önce bu diyara gelmeme neden olan fuarı ziyaret etmek istiyordum. Rusçuklu faytoncum beni otelin kapısı önünde bekliyordu. Yolculuktan yorgun düşmeme karşın, kısa bir soluklanmaya dahi zaman ayırmamaya karar verdim ve faytoncuya beni doğrudan fuara götürmesini söyledim.

–Sergiye mi? –diye sordu o ve devam etti: –Evet, bizim artık sergimiz var, açılışına İstanbul'dan bakan geldi. –Haydi, bininiz! –diyerek dizginleri eline aldı.

Faytonla kentin ana sokağından ilerlerken, şimdiye dek fuarın aslında sergi olduğunu bilmediğimden aklıma şaştım. Ben Bursa'ya başka bir şey değil de sergi görmeye gelmişim! Önce Yahudi, sonra Rum mahallelerinden geçtik ve az sonra sergiye vardık. İki kuruşluk giriş ücretinden sonra ortasında bir şadırvanın bol suyunun yükseğe sıçradığı bir bahçeye girдим, bunun çevresinde masalara konuklar oturmuş ve bir şeyler içiyorlardı. Avluda bir kahvehane vardı, şadırvanın yanında ise Bursa gökyüzünün

tekdüze havasını dağıtmak için neşeli bir müzik çalıyordu. Bu bahçenin içinde iki katlı ve amacı için oldukça hoş bir yapı olan belediye binası bulunuyordu. Bursa'da sergi için daha uygun bir bina olmadığından, onu sergiye vererek belediye geçici bir süre için kendi binasından çıkmış.

Açıkça şunu itiraf etmem gerekir ki, daha Sofya'dan hareketimden önce sergide beni şaşırtacak veya sarsacak bir şeyler göreceğimi beklemiyordum. Ama yine de merakım olağanüstü büyüktü. Kim bilir –diye düşünüyordum, – bir yıl içinde belki Gençtürkler bir mucize gerçekleştirmişlerdir. Eninde sonunda mucizelerin kaynağı hep Doğu değil midir zaten? Her halükârda umutluydum, en azından, sadece bir ili kapsamasına karşın Türkiye'de ilk olan bu sergide ilginç bir şeyler göreceğimi sanıyordum

Bundan dolayı sergiye gerçek bir ilgiyle girdim. Önümde, iki tarafında belediyenin kançılaryaları için yapılmış geniş ve aydınlık odaların bulunduğu genişçe bir koridor açıldı. Koridorun sol tarafında geniş ve uzun bir masanın üzerinde Hacı Minasyan'ın Kütahya'daki fabrikasında üretilmiş bardak, tabak, vazo vs. gibi çeşitli porselen eşyalar gördüm. Bunları gözden geçirdim ve doğrusu fiyatları da pek pahalı bulmadım. Ayrıca Türkiye'de yapılmış ürünler olarak pek fena sayılmazdı. Ama bizim İzida¹ bunların hepsini cebinden çıkarır. Bu bölümü geçtim ve ilk odaya girdim. Burada Bursa'daki Ziraat Okulu'nun başarıları sergileniyordu. Okulun yetiştirdiği bütün tahılların tohumları olduğu gibi, meyvelerin de çekirdekleri sergilenmişti. Dikkatimi, karpuz iriliğinde birkaç patlıcan çekti. Bir köşeye, cam altına, doldurulmuş bir tavuk konmuştu, etrafına ise yine doldurulmuş olan dört, beş piliç dizilmişti. Piliçlerden ikisi birbirine girmiş, biri ötekini gagalıyordu. Bilmem neden, bu tavuğun önünde durdum ve ona baktım. Bu arada tanımadığım bir kişi yanıma yaklaştı ve Fransızca bir şeyler açıklamaya çalıştı.

–Bakınız, diyordu tavuğu göstererek, –bu bir simgedir. Tavuk, vatanıdır. Piliçler ise Osmanlı vatanının barış ve huzur içinde yaşamaları gereken çocukları. Ama bir görünüş kavgası eden şu iki piliç! Bunlar vatanın yaramaz çocukları olup biri Bulgar, diğeri ise Yunandır.

“Bu, benim Bulgar olduğumu anladı galiba.” diye düşündüm kendi kendime. Ona bir yanıt borcum vardı ve gülümseyerek:

–Bu piliçlerden hangisinin Bulgar, hangisinin Yunan olduğunu söyleyebilir misiniz? diye sordum.

–Bunu bilemem...

–Ama ben biliyorum dedim. Gagalayan piliç Bulgar, gagalanan ise Yunan.

–Bunu bilemem dedi yine tanımadığım bu kişi, ama artık gülerек ve hemencecik oradan kayboldu, öyle ki ona Yunan olup olmadığını sormadım.

Aynı okulun ipekçilik etkinliklerinin sergilendiği ikinci odaya geçtim, ama kozadan başka bir şey yoktu.

Bursa, ipekçiliğiyle bilinen bir kenttir. Serginin tam da bu bölümünün en iyi temsil edilmiş olmasını umuyordum. Ziraat Okulu’nun odasında bir şey göremedikten sonra görevlilerden birine dönerek, “İpekçilik bölümü nerede? Bursa’nın bu denli övündüğü ipek ürünlerinin tamamını nerede görebilirim?” diye sordum.

–Üstte, diye yanıtladı ve ben geniş ve güzel merdivenden yukarı çıktım.

Ancak üstteki koridorda, önce, bir Ermeni fabrikasında dokunmuş ve sergilenmiş bir dizi halı gördüm. Bunlar gerçekten sergiyi ziyaret eden herkesin dikkatini çekiyordu. Bursa’da halı üretiminin Kütahya’daki porcelen fabrikasının olduğu gibi, Ermenilerin elinde olduğunu anlayınca şaşır-dım kaldım. Bunların arasında salonu süsleyen birkaç ipek halı da vardı.

Herhangi bir Avrupalı Bursa sergisini ziyaret etseydi, daha uzunca zaman kalacağı tek bölüm sadece halı bölümü olacaktı.

Sırasıyla, beni bu denli ilgilendiren ipekçiliğin temsil edildiği odaların birine girdim. Ermeni Morukyan –yine Ermeni!– burada bluz, şal, mendil vs. için dükkânından getirdiği çeşitli kumaşları sergilemişti. Arkadaşım Dr. Çernev hediyecek ipekten kadın mendilleri istedi, ancak sergide bunlardan yoktu, dükkândan getirtilmesi gerekiyormuş. O zaman, çeşitli havluların sergilenmiş olduğu karşıdaki odalara girdik, ancak bunlardan alsaydık Sofya’da kullanamazdık, çünkü sadece Türkiye’deki kaphıçılar için üretilirler.

Bir bölümde Bursa ilinin bütün yeraltı zenginlikleri özenle sergilenmişti. Bunlar o denli bol ve çeşitliydi ki, bu diyarın maden zenginliğini

parlak bir şekilde kanıtlıyordu. Ancak doğa tarafından tükenmez zenginliklerin bahşedilmesine karşın, yöneticilerin beceriksizliğinden bölge yoksul kalmaktadır.

Alt kata inerken daha önce ziyaret edemediğim diğer iki bölüme uğradım ve bunlarda yine hep öyle Ermeniler tarafından üretilen likör, şurup, lokum ve tatlılar sergileniyordu. Her şey bundan ibaretti.

İnsanın çeyrek saatte gezebileceği bir sergiydi bu. Böyle bir sergi için bırakın Sofya'dan Bursa'ya yol tepmenize, İstanbul'dan Bursa'ya gelmenize bile değmezdi. Gerçi Bursa Sergisi hiç ziyaret edilmiyor ve Türkiye'de onun hakkında hiç kimse konuşmuyor. İstanbul gazetelerinde şu ana değin hiçbir özel yazı çıkmadı ve bundan sonra da bu yapılmazsa, şu benim izlenimlerim –üstelik Bulgar basınında!– Bursa Sergisi'ne ithaf edilen tek metin olarak kalacaktır.

Bu sergiden insan bir sonuç çıkarıyor: Bursa ilindeki Türkler şadırvan kenarlarında keyif çatıyorlar, işler ve zenginlik ise Ermenilerin elinde. Sergicilerin hepsi Ermeni ve sergi haklı olarak Ermeni Sergisi veya Ermeni Pazarı olarak tanımlanabilir. Bu izlenimle sergiden çıktım ve herkesin yaptığı gibi, Rum asıllı çırağa söylediğim kahveyi yudumlamak için bahçedeki şadırvanın kenarına oturdum.

BURSA'DAKİ SULTAN TÜRBELERİ. "BEYAZ BULGAR KADINI MARA" NIN TÜRBESİ 13 Temmuz

Dün sergiden çıktıktan sonra, sergiyi yeniden ziyaret etmeyi aklımdın ucundan bile geçirmedi. Herhangi bir Avrupa ülkesinde, hatta Bulgaristan'da düzenlenen bir sergiyi, her şeyi görebilmeniz için birkaç kez ziyaret etmeniz gerekir. Bunun dışında, her sergide sergilenmiş olan yararlı şeylerle beraber, eğleneceğiniz, gözlem ve incelemelerinizden soluk alacağınız, olmadı, yiyeceğiniz ve içeceğiniz yerler de bulursunuz. Bursa Sergisi, ki onu görmek için ta Sofya'dan buraya yol tepmiştim, benim için artık unutuldu. Acaba Türkler bununla ne amaçladıklarını biliyorlar mı? Bursalıların ise sergiye ilgileri neredeyse hiç yok. Sergiyi gezdikten sonra beni güldüren şey, Türkiye'de sergi, yolunu şaşıran birkaç kişi tarafından ziyaret edilirken, Bulgaristan'dan, Sofya Ticaret Odası ve bütün ticaret odaları, hatta Ticaret ve Tarım Bakanlığı temsilcilerinin yola düşmeleri oldu!⁶ Yarın, ziyaretçiye susamış Bursalıların sabırsızlıkla beklediği bu insanlar büyük umutlarla buraya ulaşacak, ciddi araştırmacılar gibi sergiye bakacak, uzun zaman kalmaya gayret edecek ve sonra da herhalde Bursa Sergisi'yle ilgili raporlar döşeneceklerdi!

Okurlarımı rahatlatmak isterim! Emin olunuz ki, sizler Ticaret ve Tarım Bakanlığı ve ticaret odaları temsilcilerinden daha şanslısınız, çünkü ben sizlere Bursa Sergisi'nde neler bulduğumu anlattım. Sizlere herhangi bir rapor sunmamama rağmen, artık Bursa Sergisi hakkında yeterince bilgiye sahipsiniz.

Bursa'nın gerçek ününü görmek için, ki bunun için sadece Sofya'dan değil, daha uzaklardan da gelmeye değer, sergiye sırt çevirdim.

Bursa'daki türbelerden söz ediyorum. Türkler için bir çeşit tapınak olmanın yanı sıra, buralarda Türklerin ulu sultanları yatmaktadır. Bunlar Türklerin adeta Pantheonu'dur⁷.

Ben bir Türk olsaydım, Bursa'yı İmparatorluğun kutsal kenti ilan eder ve hac için önce buraya, daha sonra Mekke'ye gidilmesini buyururdum. Çünkü en şanlı sultanlar burada yatar –onlar ki, Balkan Yarımadası'nı ele geçirdiler, savaşlarda, o zaman sağlam ve güçlü olan uluslarının eşsiz ruhunu sergilediler. Onlar ki, Murad gibi Kosova'da düştüler. Bun-

dan dört yıl önce, yaşamını yitirdiği yere yaptırılan türbesini ziyaret etmişim.

Ama bir Bulgar olarak bu türbeleri dolaşırken ve ziyaret ederken bir ara yüreğimi kaplayan derin heyecanı da gizlemeyeyim. Beni beş yüz yıl geriye, tarihimizin derinliklerine götüren küçük ve mütevazı bir türbeye girdiğimde...

Ama sırasıyla gideyim...

Ruşuklu faytoncum beni ünlü türbelere götürmek için sabırsızlıkla bekliyordu. Biz, ilkin Çekirge'ye gitmek için –ünlü Bursa kaplıcaları ve Murad'ın türbesinin bulunduğu bölge bu adla bilinir– sıcakta yola koyulduk.

Türbe, ortasında bir şadırvanın şırıldadığı (şadırvansız Bursa avlusu olur mu hiç?) geniş bir avlunun içinde yer alır. Üstelik şadırvan sadece suyla dolu değil, kurnaların bazılarında sıcak, bazılarında ise soğuk su akar. Çekirge'de su o kadar bol ki, sıcak kaplıca suyunun soğuk olanla beraber akmadığı ev yoktur. Beni bir hoca karşıladı, geniş ve aydınlık, halılarla döşeli, ortasında Sultan Murad'ın sandukasının olduğu türbeye götürdü. Mezar zengin bir şekilde süslenmiş olup sandukanın başucuna büyük ve beyaz bir sarık yerleştirilmiştir. Bu sarıklara her türbede rastlanır. Sandukanın hemen yanında taş bir sütun üzerinde vaftiz leğeni şeklinde bir kap gördüm. Gerekli bilgileri vermek için benimle beraber yürüyen hoca, kaptaki tahlılı gösterdikten sonra, şunları anlattı:

–Bu, Murad döneminden kalma bir gelenektir. Murad, toprağı kendi sürmüş, tahlılı ekmiş ve biçmiş. Tarlası hasat vermeyenler gelip buradan buğday alırsa toprağı doğurur. Murad'ın buğdayının hiçbir zaman bitmemesi için, herkes ertesi yıl almış olduğu kadar buğdayı yerine koymak zorundadır. Bu iş yıllardan beri böyle sürer.

Hoca bunları anlatırken ben de Priştine'ye kadar gelen ve bir cesur Sırp'ın eliyle yaşamını yitiren, ki anında o da öldürüldü Sırp kampına kaçarken, bu sultanı düşünüyordum. Bugün de Priştine yakınlarında, Kosovo Ovası'nda, bu olayın anısı halen canlıdır. Murad'ın son nefesini verdiği yerde görkemli bir türbe yükselir, onun yakınında ise bir tepelik üzerinde, Sırp'ın öldürüldüğü yerde, yalnız ve sade bir kilise vardır. Dört

yıl önce kilisenin içine girdiğimde yakmaya bir mumcağız dahi bulamamıştım.

Murad'ın cenazesi oradan buraya getirilmiş ve ben şimdi yaşamdayken kendi elleriyle ekmiş ve biçmiş olduğu buğdaya bakıyordum.

Buğday söylencesini büyük bir huşuyla anlatan hoca beni başka bir mucizeyle şaşırttı. Kendisini takip etmemi rica etti ve duvarın yanındaki bir dolabı açarak bazı eski eşyalar çıkardı.

Bunlar, hocanın anlattığına göre, Murad'ın giysileriydi ve dolayısıyla türbe açısından kutsal değer taşımaktaydılar.

Hoca ilk başta sıradan bir mavi yeşil çüppe çıkardı. Bu çüppeyi Murad taşımış. Bundan küçük bir parça kalmış, ama gerçek şeklinin verilmesi için daha sonra eksik olan yerler yeni zaman kumaşından dikilmiş.

Sultanın, üzerinde namazını kıldığı bir geyik derisi de korunmuştu.

En sonunda hoca, Sultan Murad'ın türbede korunmuş ve bir kadın hadisesiyle ilgili birtakım uzun anahtarlar gösterdi, ama bunu iyice anlayamadım, aklımda da zaten bir şey kalmadı.

Tarihsel eşyaları gördükten sonra hoca bunları aldı ve başka ziyaretçilere göstermek için yeniden dolaba sakladı. Onlar da ilk sultanların ne denli mütevazı ve sade giyindiklerini görecekler; çüppenin, bugünkü hocaların yeşil çüppelerinden bir farkı yoktu.

Murad'ın, yaldızlı çubuklarla çevrelenmiş mezarının etrafında, aile üyelerinin mezarları bulunur.

Hoca, bütün görmem ve bilmem gerekenleri gösterdikten ve anlattıktan sonra avucuna bahşiş olarak bir çeyrek sıkıştırdım, vedalaştım ve şadırvanın önünde şahane Bursa Ovası'na bakarak –bu yükseklikten cennet bahçesinden bir köşe görünümü var– hayallere dalmak için türbeden çıktım.

Birisi arkamdan Bulgarca seslendi. Beni rahatsız edenin kim olduğunu görmek için dönüp baktığımda genç bir Türk gördüm. Bulgaristan'ın bilmem hangi kasabasındanmış, beni görünce anında Bulgar olduğumu anlamış.

–Burada ne yapıyorsun? –diye sordum.

–Tahsildarlık. –diye yanıtladı– Burada çoğunluğumuz Bulgaristan'danız.

Bu arada birkaç kişi daha türbenin şadırvanlı avlusunda beni çevreledi. Şadırvanın kenarlarındaki kurnalara hem soğuk, hem sıcak su aktığını söyleyerek şaşkınlığının ne denli büyük olacağını görmek istiyorlardı sanki.

–Elinizde büyük bir zenginlik var! –dedim bir ara, yanımda duran genç bir subaya, önümüzdeki yeşil bahçeler arasında kaybolmuş ve her türlü meyvenin yetiştiği ovayı göstererek.

–Haklısınız beyefendi, ama ne yazık ki, bu zenginliğe rağmen buranın insanı yoksulluk içinde yaşar. –diye yanıt verdi subay.

–Niçin? Nasıl olur?

Subay umutsuzca:

–Çünkü zenginlik kendiliğinden gelmez. Bizse duruyor ve onu kazanmak için bir şey yapmıyoruz. –dedi.

“İşte, sadece bu acı, ama doğru sözlerinden dolayı yeni Türkiye’nin bir gün Bursa’da türbesini yaptırması gereken bir Türk” diye düşündüm ve meraktan etrafıma yığılan herkesle vedalaştıktan sonra faytona bindim ve diğer sultan türbelerine doğru yola çıktım.

Çekirge’den, Türk mahallelerinden geçerek Keşiş Dağı [Uludağ] eteklerinde yatan Bursa’ya doğru yöneldik ve biraz sonra büyük bir kapıdan, her tarafında türbelerin yükseldiği geniş bir avluya girdik. Muradiye’deydik.

Dış kapıdan geniş bir yolla doğrudan Sultan II. Murad’ın türbesine gidilir. Ancak burada her şey tamir ediliyor ve yenileniyordu, türbe iskele ve tahatlarla doluydu. Ortada Murad’ın mezarı bulunuyordu, ama diğer türbelerde olduğu gibi örtülü değildi. Mezarın üzerine toprak serpiştirilmişti, yukarıda ise türbenin kubbesi açıktı ve camla kaplı delikten içeriye güneş ışınları sızıyordu. Murad böyle istemiş, mezarı da bu şekilde yapılmıştı. Ancak ben Muradiye’nin avlusunda başka bir türbeyi görmek, bir tapınağı ziyaret etmek için adeta can atıyordum. I. Murad’ın kendine eş olarak aldığı Bulgar prenses Mara’nın mezarının burada bulunduğunu duymuştum. Prensesin anısı, “Mara, Beyaz Bulgar Kadını...”⁸ başlıklı halk türküsünde korunarak günümüze ulaşmıştı:

Söyle dedi Sultan Murad Mara’ya:

–Ey Mara, ey beyaz Bulgar kadını!

Haydi, Maracığım, gel beni dinle

ve hemen vazgeç şu Bulgarlığından...

Şimdi burada gerçekten Mara'nın türbesinin bulunduğunu anladım ve onu görmek istedim.

Murad'ın türbesini gezdiren hoca, çıkışta başka büyük bir türbeye götürmek istiyordu beni.

Ancak ben:

–Hayır, hocaefendi! Ben önce Mara'nın türbesini görmek istiyorum.
– dedim ve bunu söylediğim an, daha genç olan hocalardan biri yanıma yaklaştı ve: –Beni izleyin, sizi oraya götüreceğim– dedi.

Peşinden yürüdüm.

Şimşirlerin hoş bir koku yaydığı geniş bir avlunun dibine doğru yürüdük. Yeşillikle kaplı avluyu yüksek ağaçlar gölgeliyordu. Ama ben artık doğayı düşünmüyordum. Ne şimşirler, ne ağaçlar, ne yeşillik beni ilgilendiriyordu. Ben tamamen düşüncelere dalmış ve hayatımda hiçbir zaman yaşamadığım, yaşayacağımı da hiçbir zaman aklımın ucundan geçirmediğim bir heyecana kapılmıştım. Sanki beş yüz yıl önceki Bulgar tarihi o anda, onu görmem ve onunla birleşmem için gözlerimin önünde canlanmıştı. Hayret! Şimdiye dek hiçbir zaman ne bir yerde duymuş, ne de okumuştum dünyanın bir köşesinde eski Bulgar çar soyundan gelen bir kişinin kalıntılarının yattığını.

Eski Bulgar başkenti Tırnovo, Yantra Nehri'nin sonsuza dek akan suları ve rüzgârın estiği Trapezitsa yükseltisi dışında hiçbir şey koruyamamış. Birkaç yıl önce son Bulgar patriği Evtimiy'in mezarı bulundu diye sevinmiştik, ama şeytanın bizimle alay ettiği ortaya çıktı ve ansızın coşan sevincimiz kursağımızda kaldı.

İşte, bizde boşuna aradığımız ve bulamayacağımız şey, Bursa'nın cennet gökyüzü altında karşıma çıkıyordu.

Dediğim gibi, Mara'nın türbesi avlunun, daha doğrusu Muradiye'nin geniş avlusunu çevreleyen taş duvarın dibinde, Sultan Mustafa ile Sultan Bayezid'in oğlu Mahmud'un türbesi arasında bulunuyor. Sultan II. Murad türbesinin öteki tarafında. Şekil ve hacim açısından Mara'nın türbesi Sofya'daki eski Aziz Georgi Kilisesi'ni andırıyor. Ona yaklaşıncı hoca kapıyı açtı ve “Bulgar Çarıçesi Mara!” dedi. Türbe hasırlarla kaplıydı ve içinde birbirinin aynı iki mezar vardı. Hoca, birincisini işaret etti ve dışavuran bir

memnuniyetle (o artık Bulgar olduğumu biliyordu), “Bu, Mara’nın!” diye izah etti.

Mezarın üstü açık ve toprakla dolu olup tamamıyla taze bir yeşillik içinde kaybolmuştu. Mezarın üzerine her zaman buğday ekilir ve yeşil anızlar, sonsuza dek altında güzel ve beyaz Bulgar prensesin yattığı bu toprağı kaplar.

Hoca bu mezarın Mara’nın isteğı üzerine Murad’ınki gibi böyle açık bırakıldığını anlattı.

–Diğer mezar kimin?

–Sırp kraliçesi Maria’nın!

Murad’ın, Bulgar prensesi dışında Sırp kraliçesiyle de evlenip evlenmediğini bilmiyorum. Ben sadece Mara’nın mezarına bakıyordum. Düşüncelere dalmamın nedeni ve yüreğimi heyecanlandıran oydu.

Sonra Bursa’da öteki sultan türbelerini ziyaret ettim. İkinci sultan, yani Bursa’yı fetheden Orhan’ın Hisarlık’taki türbesine de gittim. Şimdiki padişah, ilan edilmiş plana göre, kenti ziyaret ettiğinde namazını burada kılacak. Cem Sultan’ın ve başka sultanların türbelerine de girdim. Ancak benim için bütün bu türbeler, narin, taze ve şiirsel yeşillik altındaki Mara’nın mezarı yanında neydi ki? Bunun üzerinde sanki prensesin ruhunun dolaştığını görüyordum. Yazgının garip oyununa bakın ki, “beyaz Bulgar kadını” fatih bir Türk sultanın eşi olmuş!

Sanırım, yaşamımda çıkmış olduğum sayısız ve uzun yolculuklarım arasında, Bursa yolculuğum için çok değerli anılar saklayacağım ve Mara’nın mezarını hiçbir zaman unutmayacağım. O sanki yüreğime kazındı. Bulgaristan’da Mara’nın Bursa’daki türbesi hakkında bilgi veren ilk kişi olarak şunu belirtmem gerekir: Onu ilk ziyaret eden ben değilim. Benden önce Mara’nın mezarına saygı duruşuna gelen Bulgarlar olmuş. Yaklaşık üç gün sonra artık bir yığın Bulgar buraya sergiyi ziyaret etmeye gelecek, Mara’nın mezarını duyacak ve onu mutlaka görmek isteyecek. Bugüne değin sadece türküsüyle bilinen ve onu canlandırması ve yüceltmesi için çağın şairini⁹ bekleyen Mara, artık mezarıyla da belleklerde yer edinecek.¹⁰

13 Temmuz [1909]

Bursa çevresinde sadece muhacirlerin yaşadığı köyler var, kentte ise bunlar büyük bir mahalle oluşturuyor.

Ama önemli olan bu değil.

Bulgaristan muhacirleri yerli Türklerde olmayan daha yüksek kültür, bilgi ve beceri, canlılık, kısaca uyanıklık getirmişler.

Yerli halk ve buraya yerleşen bizimkiler arasında büyük bir fark gözlemledim. Bunlar birbirinden ayrılıyor ve hatta tamamen kaynaşmadan, herkes kendi yaşamını yaşıyor.

Dahası, bütün önemli görevler muhacirlerin elinde. Bunlar, yerli soydaşlarından daha yüksekte bulundukları için gurur duyuyorlar.

Dün Murad'ın türbesinde tanıştığım tahsildar Bulgaristan'dan. Ticaret Odası başkanı Yambol'dan [Yanbolu], Kent Konseyi seçimlerinde çoğunluğu muhacirler elde etmiş. Milletvekili seçimlerinde Bursalı muhacirler kendi adaylarını seçtirmişler:

–Biz seçimi kazandık, çünkü seçimin ne olduğunu ve nasıl yapıldığını biliriz. Bulgaristan'da az mı seçim kazandık da, seçimin ne olduğu bilinmeyen burada kazanamayacağız? Biz de orada yapıları yaptık. Listeleri aldık, oy kullanmamışların hepsini oy kullanmış gibi işaretledik ve böylece seçimi kazandık.

Gördüğümüz gibi, Türkler bizden aldıkları iyi şeyleri de, kötü şeyleri de buraya getirmişler. Türkiye'nin, sadece hazır ve gökten zembille düşmesini bekleyen göçmenler göndermediğimizden bize teşekkür etmesi gerekir. Muhacirlerin, yerleşmiş olduğu yerlere getirdikleri canlılıktan dolayı müteşekkir olması gerekir.

Bazı muhacir köylerini dolaşacak olanağım ve zamanım yoktu, ama Kuru'ya eski komşularına konuk giden Söğündallılar, tarımda da muhacirlerin yerli halktan daha üstün olduğunu gözlemlemişler.

Bursa diyarında tarım ilkel yapılıyor. Pulluk veya herhangi tarım makineleri yok. Söğündallılar bizdeki tarımın gelişimiyle, köylünün işini kolaylaştıran pullukların, harman makinelerinin vs. kullanılmaya başlamasıyla övünmüşler ve birden, yerlilerin yabancı olduğu ve anlayamadığı

bu yeniliklere muhacirlerin büyük ilgi gösterdiğine tanık olmuşlar. Muhacirler bu yeniliklerden o denli çok ilgilenmişler ki, bir şeyler görmek ve öğrenmek için doğdukları yeri ziyaret etmek istediklerini dile getirmişler:

–Keşke bu tür makineleri sağlayacak ve bize bunlarla çalışmayı öğretecek birileri olsaydı, zaman biz burada mucizeler yaratırdık.– diye hayıflanmış birçoğu, güçsüzlüklerinin ve kendi halinde bırakılmış olmalarının bilinciyle.

Bursa'nın pazarlarında da, uyanık Türk tüccar ve zanaatkârlar hep muhacir. Buranın yerli halkı cahil ve bütün bir köyde okuryazar biri zor bulunur. Bursa yakınlarında bir köyün ne muhtarı okuryazar, ne de yardımcılarında biri. Muhtara, “Buradan bir yere mektup göndermek istesem, nasıl gönderebilirim?” diye sordum. “Bir köylüyle kentteki hancıya gönderirsin, o da postaya verir” diye yanıtladı.

Bir Bulgar olarak, bizim Türklerin burada, Anadolu'nun girişinde, bir tür kültür öncülüğü yaptıklarından ve Türk uygarlığını temsil ettiklerinden gurur duydum. Bursa bölgesinde yaşamın daha derinden incelenmesi, muhacirlerin yerli halk üzerindeki etkisi hakkında çok sayıda kanıtlar ortaya çıkaracaktır. Dolayısıyla, Bulgaristan'ın, eski vatandaşları aracılığıyla bu bölgenin kalkınmasında parmağı var. Muhacirler de eski memleketleriyle gurur duyuyor ve bizi burada arzu edilen konuk ve kardeş gibi karşıyorlar.

İşte bundan dolayı, ben de, Bursa'daki iki günlük kalışım süresince, kendimi sanki Bulgaristan'ın bir köşesinde ve yabancı gibi değil, kendi tanıdıklarım arasında hissettim. Her muhacirin beni sevinçle karşılaması, selamlaması ve sohbete tutması, artık yeni vatanına sıkı sıkıya bağlanmış bu insanların, uzun zaman onların da vatani olan bizim vatanımızı unutamadıklarını gösteriyordu. (...)

NOTLAR

- 1 Söğündal: Bulgarca adı Suhindol olan ve günümüzde Veliko Tırnovo ili sınırları içinde bulunan iki bin nüfuslu bir kasaba –ç.n.
- 2 Halkçı: 1894–1920 yılları arasında Bulgar politik yaşamında etkinlik gösteren Halkçı Parti (Narodna (Narodnyaška) Partiya) üyesi olduğuna vurgu yapılmaktadır –ç.n.
- 3 Zıştovi: Bulgarca adı Sviştov olan ve günümüzde Veliko Tırnovo ili sınırları içinde Tuna kıyısında bulunan otuz beş bin nüfuslu bir kasaba –ç.n.

- 4 Krali Marko: Bulgar ve genel olarak Güneydoğu Slavların halk yaratıcılığında yer alan ve abartılı özelliklerle bezenmiş epik kahraman –ç.n.
- 5 İzida: Sofya yakınlarında bulunan ve bugünkü adı Elin Pelin olan kasabada 1894 yılında açılan ilk Bulgar seramik fabrikası –ç.n.
- 6 Sözü edilen ziyaretle ilgili *Vaçerna Posta*, 1909 yılı, 1834 sayılı nüshasında *Tanin* gazetesinden yapılan alıntıyla “Bulgar Tüccarlar Bursa’da” başlıklı aşağıdaki habere yer verir:
Geçtiğimiz pazartesi günü özel bir gemiyle buraya Bulgar Ticaret Odası temsilcileri geldiler. Çekirge Gan’nda vali ve Bursa Ticaret Odası temsilcileri tarafından karşılandılar. Ertesi gün Bulgar tüccarlar vali Azmi Bey’i ziyaret ettiler. Sofya Ticaret Odası Başkan Yardımcısı Karastoyanov, demecinde, ticaretin halkları yakınlaştırdığını belirtti ve bundan dolayı Bulgaristan’ın genç Türkiye’ye oda yöneticilerini gönderdiğini vurguladı. Ardından, Bulgar Ticaret ve Tarım Bakanlığı delegesi St. Manov Fransızca yaptığı konuşmada şunlara değindi: “Bulgar Ticaret Odası’nın ziyareti üç açıdan önem arz etmektedir: 1) Bizler, Hürriyet’in kutlandığı bayrama katılmak onuruna sahip olduk. 2) Yeni ve eski başkenti ziyaret ederek genç Türkiye ile dostane ilişkilerin sağlamlaşmasına destek sağlamaktan samimi mutluluk duymaktayız. 3) Bursa Sergisi’nde tanık olduğumuz Osmanlı ilerlemesini alkışlıyoruz ve eski Türk başkentinde gördüğümüz büyük saygıya minnettarız. Yeniden doğan Türkiye’nin büyük başarılarına tanık olduk ve memleketimize memnuniyet duygusuyla döneceğiz.” Vali ve diğerleri bu sözleri alkışladılar.
İttihat ve Terakki Komitesi’nin daveti üzerine Bulgar tüccarlar komitenin kulübünü ziyaret ettiler. Burada Karastoyanov ile Manov söz alarak şunları söylediler: “Sergide, bizi şaşırtan büyük başarıları tanık olduk. Gayet çalışkan bir halkı olan bu ülke, dev adımlarla ileriye yürüyor. Umudumuz sizde. Umutlanımızın gerçeğe dönüşmesi sizin elinizdedir. Yaşasın Meşrutiyet!” Başkan ve üyelerle yaptığım konuşmada hepsi tek ağızdan şunu söylediler: “Gördüklerimize hayran kaldık. Bize gösterilen ilgi ve saygıya teşekkür ederiz.”
- 7 Pantheon: Ünlü kişilerin gömüldüğü bir anıtmazar anlamında kullanılmıştır –ç.n.
- 8 Tarihsel Bulgar halk türküleri arasında Bulgar Çarı İvan-Aleksandır’ın (1331-1371) Yahudi asıllı ikinci eşi Teodora veya Sara’dan doğan ve aynı zamanda İkinci Bulgar Devleti’nin (1186-1396) son hükümdarı İvan Şişman’ın (1371-1395) kız kardeşi olan prenses Kera-Tamara, Keratamar, Marya Tamara veya kısaca Mara’nın 1370’lerin başında Osmanlı sultanı I. Murad Hüdavendigâr ile evliliği üzerine yazılan onlarca örneğe rastlanır. Konuyla ilgili daha ayrıntılı olarak, bkz: Mevsim, Hüseyin. Murat ile Mara Başlıklı Tarihsel Bulgar Halk Türküsü, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, sayı 69, sayfa 83-89, 2006, Ankara –ç.n.
- 9 Burada ulusal Bulgar şairi İvan Vazov’a (1850-1921) atıfta bulunulduğunu varsaymaktayız –ç.n.
- 10 *Akşam Postası* gazetesinde (1909, 2831) “Prenses Mara’nın Türbesi ve Şair Vazov” başlıklı aşağıdaki ilginç habere rastlarız: “Önceki günkü sayımızda, P. Daskalov’un, I. Murad’ın eş olarak aldığı Prenses Mara’nın türbesiyle ilgili yazısına yer vermiştik. Bu türbenin Bursa’da bulunduğunu bizde hiç kimse bilmiyordu. Ancak artık bilinecek ve bir anlamda bunu Bursa Sergisi’nin düzenlenmesine borçluyuz. Çünkü Bursa’ya giden Sofyalı tüccarların da Mara’nın türbesini ziyaret ettiğini öğreniyoruz. Hatta ziyaretçilerden biri, Mara’nın mezarında biten birkaç buğdayı kopararak bunları halk şairi İvan Vazov’a hediye olarak getirmiş.” –ç.n.

Ab

Abacı(lar) 9, 13, 59, 72, 74, 79, 87, 90; çarşısı 79;
dükkanları 24, 49
Abolyont Gölü 91
Ahmet Vefik Paşa 54-55
Akça Hamam 62
Akçal 76
Akçapınar 90
Akdağ 76
Akdeniz adaları 18
Akköy 43
Aksu Köyü 39
Akşam Postası (Veçerna Pošta) 95
Aleksandır (Bulgar Knezi) 9, 24, 28, 31, 62
Anadolu 50, 58; böreği 29
Anatolia Otelı 75
Ankara geçisi 61
Ankara Savaşı 58
Apameia 72, 90
Apollon 17
Apollonia [Gölyazı] Köyü 74, 84
Apolyont Gölü 76, 84, 86-87
Apolyont Köyü 84, 87
Apolyontlular 88
Aprilov Lisesi 13
Aprilov, Vasil 9
Arap(lar) 8, 80
Arnavut(lar) 86-87
Arnavutköy 71
Arnavutluk 71
Artinia 84
askeri okul 81
Asya 15
Avratlan 90
Aziz Arhangel Kilisesi 31, 56, 83
Aziz Dimitir Yortusu 49
Aziz Georgi Kilisesi 109
Aziz İliya Yortusu 23
Aziz Otacı Pantaleymon Yortusu 34

Aziz Yuhanna Kilisesi 17, 62
Azize Meryem Ana Kilisesi 39, 41, 44
Azmi Bey (Vali) 113

bağbozumu 35, 54
Bahçepınar Köyü 89
Balabanov, Marko 10
balık, balıkçılık 85-88
Balıkesir sancağı 84
Balıkpazarı 62
Balıbey Hanı 62
Balkan Slavları 7
Balkan Yarımadası 50
Balkanlar 8
Balkapanı Hanı 13, 19-20, 22, 49, 63, 71, 79, 90
balmumu 87
Bandırma 74, 89-90; Körfezi 75
Basilika 83
Basra 19
Başköy 42
Batum 76
Bayezid (Sultan Yıldırım) 59, 78, 80
bayramlar 50
Belovo 13
Bingazi vapuru 97
Bizans 9, 57, 77, 83; imparatorları 57; kasabası 72;
yapısı 78, 84
bornoz 60, 79
Bosna 77
Boşnak(lar) 77, 90; köyü 87
Bulgar(lar) 7, 9, 18, 27-28, 40, 54, 57, 63, 74,
86-87, 97, 99; arabacılar 17; Bilimler
Akademisi 67; edebiyatı 8; göçmenler 83;
kavaslar 83; kilisesi 63; knezliği 62;
mahallesi 83; muhacirleri 86, 111; Prensligi
10, 69; şayakları 72; tüccarlar 113; unu 72;
yazını 8
Bulgaristan 18, 29, 56, 71, 74, 81, 87-88
Bursa depremi 36
Bursa kaplıcaları bkz. kaplıcalar
Bursa Ovası 74, 76, 84, 101

Ba

Bursa Vadisi 75-76

Bükreş 34

Ca Caesar a Germanika 90

cambazlar 43

Cem Sultan 81, 110

Cuma Camii 54, 63

Ça Çatal Köyü 85

Çatalca Köyü 91

Çataltepe 43

Çekirge Köyü 17, 59-60, 74, 83-84, 106

Çepni [Çepniköy] 42

Çerkez(ler) 29, 41, 47, 77, 85-87

Çingeneler 41

Çorapçı Hanı 49

Da Daskalov, Petır 7, 95

Davul Manastırı 38, 59, 63

Delice Deresi 26

Demirkapı 52-53, 62

Demirtaş Köyü 29, 42

demiryolu 60, 73

deprem 25, 36, 58-59, 78-80, 89

Dere Mahallesi 38, 43

Dereçavuş Köyü 43

Dereköy 32, 34, 36, 54, 63

dervişler 37

Dobruca 76

dokuma fabrikaları 60

Dominiken Lisesi 82

dut bahçeleri 77

Ed Edirne 9, 13, 18, 58

Ekzarhane 67

Elin Pelin (Izida) 113

Eminönü 13

Emir Sultan Camisi 80

Ermeni(ler) 17, 23, 25, 38, 42, 44, 49, 58, 62, 69, 78, 86, 103; evi 44; Gregorjen Kilisesi 78, 82; Gregorjen topluluğu 82; Katolik aileler 82; Kato-

lik piskoposu 59, 78; kilisesi 59; Mahallesi 38,

77, 82; Okulu 82; Protestan topluluğu 45, 82

Evtimiy (Bulgar patriği) 109

fayton(lar) 21, 24, 61, 73

Fener Rum Patrikliği 9, 44

Filiba 13, 18-19, 61, 63; Lisesi 62

Fransız Dominikenleri 82

Fransız İpek Fabrikası 44

Gabrovo [Gabrova] 9, 13

Galata 13, 22, 47, 62, 69, 97

Gemlik 13, 16, 29, 60, 70

Gençtürkler 102

Genlik 29

Giorgili 43

Glagolitik 8

Göbel [Yolaçtı] 32

Gönen 75, 84, 89-90; Nehri 76

halı üretimi 103

Haliç 51

hamam 84, 89

han(lar) 26, 72, 79, 85, 87-88

Hannibal 77

Harkov 67

havlı(lar) 25, 60, 62, 103

Hayırsız Hanı 85

Herakles 17

Hesebey Köyü 47

Heseköyü [?] 26, 39

Heybeli Ruhban Okulu 10

Hristiyan(lar) 16, 60, 77, 86-87; köyü 71; manastırı 38; okulları 59

Hırsovo [Hırsova] Köyü 95

Hırvatlar 7

Hilendarski, Paisiy 9

Hisarlık 110

Hotel d'Anatolie 101

Hüdavendigâr 57, 83; Vilayeti 58

Hünkâr Köşkü 38, 63

Fa

Ga

Ha

ikonalar 39, 83
 İlarion Makariopolski 44, 63
 İncir Limanı 15, 70, 72, 75
 İngiliz(ler) 18; gemileri 50
 İpek Hanı 13, 19-20, 36, 43, 53, 55, 59-60, 62
 İpek, ipekçilik 60, 70-71, 78, 85-86, 103; böceği
 82; eğirme fabrikası 71, 78
 İskenderiye 18, 71
 İsmetiye 63
 İspanyol merinosu fabrikası 87
 İstanbul 9, 13, 16-19, 21-23, 25, 30, 50-52, 62, 69,
 90
 İttihat ve Terakki Komitesi 113
 İvan Şişman 59
 İvan-Aleksandır (Bulgar Çarı) 59, 113
 İzmir 18
 İzmit 18

Kahire 19
 kahvehane 26, 50, 85, 87, 101
 Kalenderoğlu 58
 Kalofer [Kalufer] kasabası 13, 17, 27-29, 34, 42, 56
 kandiller 49
 kaplıcalar 25, 59-60, 69, 83-84, 99, 103, 106
 Kapsali 87
 Karaağaç 85, 87
 Karacabey 86-89, 91
 Karacaoba [Karacaoba] Köyü 85
 Karamanlı(lar) 16, 27-28, 30, 36, 42, 56, 77-78, 82,
 86-87
 Karamustafa Hamamı 17, 62
 Karamustafa Kaplıcası 84
 Karamürsel 15
 Karastoyanov (Sofya Ticaret Odası Başkan Yar-
 dımcısı) 113
 Kars 76
 Kayabaşı 38, 52
 Kayalık 90
 kaytancılar 90
 Kazak Köyü 90
 Kazanlık 18

Keles 32
 Kelesen Köyü 39, 41-42, 47, 63
 Kemal Paşa 63
 kervansaray 59
 kestane 60; ormanı 26, 47
 Kestel 43
 Keşiş (Olympos, Uludağ) Dağı 17, 57, 74-75
 Kınçov, Vasil 7, 67
 Kırım Savaşı 35
 Kırkmerdiven 38
 Kıvrırcık 61
 külseler 82, 89
 Kiril (Aziz) 17, 57, 62; alfabesi 8; ile Metodiy kar-
 deşler 8
 Klisura 15, 90
 Kocabalkan 56
 Konstantin-Kiril Filozof 8
 Konstantinopolis 17
 Koprivştitsa 18, 90
 Koru İstasyonu 98
 Kosova 105-106; Ovası 59
 Kosteneçki, Konstantin 8
 koza 35, 44
 Krali Marko 101, 113
 Krıstev (papaz) 97
 Kurşun Hanı 19
 Kurşunlu Köyü 72
 Kuşpazarı 32, 42
 Kükkürtlü Hamamı 43
 Kütahya 9, 44, 102-103
 landonlar 73
 Lom Lisesi 67
 Lopadion kenti 85
 lületaş 60
 maden ocakları 84, 103
 Mahmud türbesi 109
 Mahmutpaşa Hanı 17-20, 24, 31, 36, 38, 49, 51-53,
 59, 79
 Mahsusiye Şirketi 15, 69, 97

Makariopolski, İlarion 9
 Makedonya 8, 67
 Mandır 87
 Manolov, Enyo Nanev 13
 Manyas 89; Gölü 74, 76-77, 87, 89-90
 Mara (Bulgar prenses, I. Murad'ın eşi) 81, 108,
 110, 113; türbesi 59, 109
 Maria (Sırp kraliçesi) 110
 Marmara 76, 97; Denizi 15, 22-23, 50, 60, 75
 Mehmed I (Çelebi) 8, 59, 78-81; Türbesi 91
 Mehmed II (Fatih Sultan) 62
 Meletler [?] 43
 Melne 86
 Meryem Ana orucu 38
 Meryem ana Yortusu 38, 45, 47
 Mesopoli Köyü 72
 Metodiy (Aziz) 17, 57, 62
 Mevlevihane 37-38, 52
 Mısır Çarşısı 13
 Mihaliç [Karacabey] 84
 Miletopolis 86
 Mirza 58
 Mudanya 13, 16, 18, 21-23, 33, 50-52, 60, 70,
 73, 97-98; İlçesi 63; İskelesi 23;
 Köyü 15, 49
 Muhacir(ler) 51, 84, 87, 89, 112
 Murad 8-9, 105, 107
 Murad I. 58-59, 78-79, 81; eşi 113
 Murad II türbesi 108
 Murad II. 59, 78, 81, 84; türbesi 106
 Murad, II. [II. Bayezid] 81
 Muradiye 108-109; Cami 63, 81; Külliyesi 59
 Musa Keseci 81
 Musevi okulları 59

Na

Naçov, Nikola 7, 13
 nargile 49, 61
 Naumov, S. 95
 Nekrasovcular 91
 Nikola, Gabrovolu 15
 Nilüfer Çayı (eski Odryses) 74, 76

Niyazi Bey [Resneli] 101
 Novo Selo 28, 56
 Odessa 9-10
 Olympos Dağı 17
 Orhan Gazi 8, 58-59, 78, 86, 110; türbesi 63, 91
 Ortodoks Hristiyanlar 28, 83
 Ortodoks Rum Metropolitliği 78
 Osman Gazi 59, 78; türbesi 63
 Osmancık 81, 83
 Osmangazi İlçesi 62
 Osmaniye nişanı 81

Panayot (Rum abacı Hacı) 19
 pazar 60
 Pazarcık 16
 peşkir 78
 peştamal 78
 Pınarbaşı 38, 52, 77
 Piştikoz köyü 42, 85, 87, 91
 Polihron Manastırı 8, 62
 Pomaklar 77, 87
 Pristine 106
 Protestanlık 45, 63
 Provadiya [Pravadi] 22, 29
 Prusias II (Bithynia Kralı) 57, 77

Ramazan 41, 43, 50-52
 Razgrad [Hezargrad] 95
 Robert Kolej 13, 48, 51
 Romanya 19, 75, 88;a Dobruçası 90
 Rum Başpiskoposlukları 59
 Rum(lar) 16-17, 25, 49, 54, 70, 78, 82, 85, 87; kili-
 sesi 83, 86; Mahallesi 56, 58, 77, 101; Metro-
 politliği 31; okulu 86
 Rumeli 7, 40-41
 Rus askerleri 21
 Rus Kazakları 77, 88
 Rus köyü 77, 90
 Rusçuk 99
 Rus-Osmanlı Savaşı 16, 27, 35, 41, 45

Od

Pa

Ra

Rusya 8-9, 19, 71
Rüstern Paşa (Vezir) 84; Camisi 90

Sa Sadovo 13
Sarayburnu 15, 22
Sarınbaşı 38
Sayfûddeve (Halepli 57
Selanik 50; Bulgar Lisesi 67
Serez 67
Seyfûddeve 63
Sırbistan 8, 75
Sırp-Bulgar Savaşı 67
Sırpclar 7
Sıryat Mahallesi 28
sinagoglar 59
Sirkeci 13
Slav abecesi 8, 17
Slovenler 7
Sofya 13, 51, 95, 97; Ticaret Odası 105; Üniversite-
si Kütüphanesi 13
soyguncular 47
Söğündal 97-99, III-III2
St. Manov 113
Stuttgart 67
Suhindol 112
Sultan Orhan Camii 80
sultan türbeleri 105
sur kalıntıları 72
Susurluk 25-27, 30-32, 39, 41, 47, 51-53, 55; Çayı
75-76, 85-86, 88-89
Süleyman I (Kanuni Sultan) 84
sütunlar 89

Şa şadırvan 79-80, 101, 106
Şangov, S. 95
şayak 79, 85
şefali 30, 41, 60

Ta Taksiarhon Kilisesi 62
Taşkesen [?] 48
Tatar Pazarcık 62

Tatar(lar) 16, 41, 86; köyleri 77, 87
Tepecik Köyü 42
Tıççileştov, Hristo 63
Tırnovo 109
Ticaret Meclisi 19, 20, 25
Timurlenk 58, 78, 80
Tophane 63
Trabzon 51; ipliği 49
Trapezitsa 109
Trilye [Zeytinbağı] Köyü 72
Trojan [Tarayan] sancağı 28
Tsakoni 91
türbe(ler) 78, 81, 84, 106-107
Türk(ler) 16-17, 25, 27, 36, 49-51, 54, 58, 60-62,
86; aşçılar 61; gemisi 21, 22, 50-51, 69; ka-
dınları 60; mahalleleri 70, 89; mahkemeleri
20; mezarlıkları 70; muhacirler 41, 50, 88;
yasaları 40
tütün 49, 61

Ukrayna 8
Ulu Cami 49, 59, 79-80
Uluabat Köyü 85, 87
Ulubat Köyü 86
Uludağ 7-8, 63, 76-77
Uzunçarşı 13, 17-20, 44, 49, 51, 55, 62

Varna 21-22, 29
Vatos [?] Köyü 42
Vazov, İvan (Bulgar şairi) 9-10, 113
Velibey [Balibey] Hanı 21, 49, 61
Vrasta [Vraça] 67

Yahudi(ler) 17, 25, 49, 60, 77-78, 101; mahallesi 74
Yambol [Yanbolu] III
yangın 78
Yantra Nehri 109
Yanya (Tesalya) 21
Yeni Kaplıca 60; Hamamı 24
Yeniçeri Ocağı 58
Yeniköy 22, 29, 56

Uk

Va

Ya

Yeşil 91
Yeşil Cami 80
Yıldırım Camii 80
Yunan gemisi 21, 23
Yunan Manastırı 57
Yunanistan 57, 75, 91
Yunuseli 32

Za Zağara 45-46
Zeytin 35-36, 42, 60, 70-72, 98; ağaçları 17, 85
Zeytinbağı (Trilye) 10
zeytinyağı 60
Ziraat Okulu 102-103
Ziştovi (Bulgarca Sviştov) 112
Zornista (Sabahyıldızı) gazetesi 48, 63

Ülkemizde Osmanlı üzerine yapılan araştırmaların bir sorunu da Bulgar, Sırp, Hırvat veya Slovenlerin yazınsal mirası hakkındaki Türkçe kaynaklarımızın sınırlılığıdır. Hüseyin Mevsim "Bulgar Kaynaklarında Rumeli ve Anadolu Tanıklıkları" başlıklı kapsamlı araştırma tasarısıyla bu eksikliğin giderilmesi yönünde çaba harcıyor. Bu tasarımın ilk adımı niteliğindeki *Bulgar Gözüyle Bursa* konulu çalışmada, Osmanlının ilk başkenti, Uludağ eteklerindeki eşsiz kent, ipekçiliğin merkezi, kaplıcalar diyarı Yeşil Bursa'yla ilgili 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yıllarında, gezi notu ve anı türlerinde kaleme alınmış tanıklıklara yer veriliyor. Bu kitaptaki Nikola Naçov, Vasil Kınçov ve Petir Daskalov'un yolculuk notları ve anıları, 1870-1910 yılları arasında Bursa ve yakın çevresindeki toplumsal yaşam, doğal felaketler, İstanbul-Mudanya-Bursa arasındaki ulaşım koşulları, ticaret etkinlikleri, üretim, eğitim

sistemi, azınlık okulları, etnik katmanlar arasındaki ilişkiler, bölgenin coğrafyası, camiler ve sultan türbeleri gibi dini ve sivil anıtlar, yaygın söylenceler ve birçok başka konu hakkında bilgiler içeriyor. Doç. Dr. Hüseyin Mevsim Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi. Mevsim'in *Stefan Lazareviç; Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu* adlı çalışması daha önce Kitap Yayınevi tarafından yayımlandı.

ANİ VE YAŞAM DİZİSİ

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-036-2

10,-TL